

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Кафедра загальної та прикладної лінгвістики

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Для напрямку 035 Філологія, 6.020303 Філологія (Прикладна лінгвістика)

Автор: Мікрюкова К.О.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач

Затверджено на засіданні кафедри прикладної лінгвістики від «28» серпня 2017 р.
Затверджено на засіданні навчально-методичної комісії філологічного факультету
від «28» серпня 2017 р.

Затверджено на засіданні вченої ради філологічного факультету від «28» серпня 2017 р.

Миколаїв 2017

Витяг із ОКХ

Метою вивчення дисципліни “Загальне мовознавство” є засвоєння студентами основних мовознавчих понять і термінів; відомостей про мовознавство як науку, сутність мови, її функції і структуру, універсальні мовні явища; основних прийомів аналізу фонетичних, лексичних, граматичних явищ; найважливіших напрямів, ідей сучасного мовознавства.

Студент повинен знати:

- про змістову структуру мовознавства як науки;
- про природу, сутність, функції і будову мови;
- про кожен з рівнів мовної структури, його одиниці, категорії, системні відношення;
- про генеалогічну і типологічну класифікації мов світу.

Студент повинен вміти:

- давати визначення поняттям, на позначення яких уживаються терміни, подані в словникові-мінімумі лінгвістичних термінів;
- характеризувати та визначати основні мовні одиниці, явища, процеси кожного з рівнів мовної структури;
- визначати класифікаційні характеристики мов (за генеалогічною та типологічною класифікаціями).

Витяг із ОПП

Курс містить основні відомості із загального мовознавства (що таке мова, яка її будова, основні лінгвістичні поняття й терміни тощо), без яких неможливо вивчати жодну лінгвістичну дисципліну, і посідає важливе місце в системі підготовки філологів. Це теоретичний фундамент усіх інших мовознавчих дисциплін, оскільки ознайомлює з основами теорії мови, розвиває вміння осмислено підходити до мовних явищ і дає лінгвістичні поняття, необхідні для вивчення будь-якої лінгвістичної дисципліни. Цей курс охоплює такі основні проблеми:

- 1) природу і сутність мови (в науці немає єдиного розуміння цієї проблеми, різні напрями та школи по-різному її трактують);
- 2) структуру мови;
- 3) походження мови та закономірності розвитку мов;
- 4) виникнення і розвиток письма;
- 5) класифікацію мов світу за походженням і за будовою;
- 6) шляхи й методи вивчення мовного матеріалу;
- 7) зв'язок мовознавства з іншими науками;
- 8) основні етапи розвитку мовознавства;
- 9) перспективи розвитку та вивчення історії мовознавства;
- 10) зміна парадигм у мовознавстві та наслідки цієї зміни для всіх розділів мови;
- 11) формування понятійно-термінологічного та методологічного апарату напрямів мовознавства.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Кафедра загальної та прикладної лінгвістики

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____

Н. І. Василькова

28 серпня 2017 р.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Ступінь бакалавра

Галузь знань 03 Гуманітарні науки

035 Філологія

Код та найменування спеціальності

035. 10 Прикладна лінгвістика

Предметна спеціалізація

Філологічний факультет

2017-2018 навчальний рік

Програму розроблено та внесено: Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: Мікрюкова Катерина Олександрівна, старший викладач кафедри загальної та прикладної лінгвістики, кандидат філологічних наук.

Програму схвалено на засіданні кафедри загальної та прикладної лінгвістики
Протокол від «28» серпня 2017 року № 1

Завідувач кафедри загальної та прикладної лінгвістики _____ (Коч Н. В.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією філологічного факультету

Протокол від «28» серпня 2017 року № 1
Голова навчально-методичної комісії _____ (Мхитарян О. Д.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією університету

Протокол від «28» серпня 2017 року № 12
Голова навчально-методичної комісії університету _____ (Василькова Н. І.)

Вступ

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Загальне мовознавство» складена Мікрюковою К. О. відповідно до освітньо-професійної програми підготовки ступеня бакалавра спеціальності 035 Філологія, предметна спеціалізація 035. 10 Філологія (Прикладна лінгвістика).

Предметом вивчення навчальної дисципліни є: природа і сутність мови (в науці немає єдиного розуміння цієї проблеми, різні напрями та школи по-різному її трактують); структура мови; походження мови та закономірності розвитку мов; виникнення і розвиток письма; класифікація мов світу за походженням і за будовою; шляхи й методи вивчення мовного матеріалу; зв'язок мовознавства з іншими науками.

Міждисциплінарні зв'язки: мовознавство як наука тісно пов'язане з іншими дисциплінами, які залежно від об'єкта дослідження поділяють на дві великі групи: природничі, предметом вивчення яких є природа в усій її різноманітності, та суспільні, або гуманітарні, що вивчають різні явища людського суспільства.

Зв'язок мовознавства з логікою – наукою про закони і форми людського мислення – виявляється в тому, що усі прийоми людського мислення здійснюються за допомогою мови, яка є засобом оформлення і вираження думок.

Особливо тісним є зв'язок мовознавства з історією – наукою про розвиток людського суспільства. Історія мови – це частина історії народу, який є носієм і творцем мови.

Зв'язок мовознавства з літературознавством, зокрема з історією та теорією літератури, особливо відчутний у таких дисциплінах, як стилістика, лінгвостилістика, історія літературної мови та поетика.

I. Мета та завдання навчальної дисципліни:

1. 1. Метою викладання навчальної дисципліни «Загальне мовознавство» є підготовка студента-першокурсника до сприйняття дисциплін лінгвістичного циклу, формування лінгвістичного світогляду студентів, розвиток логічного мислення, ознайомлення з основними проблемами науки про мову, формування понятійного апарату, сприяння засвоєнню мовознавчої термінології.

1. 2. Основними завданнями вивчення дисципліни «Загальне мовознавство» є: дати уявлення про природу, функції, систему, будову людської мови, про зв'язок мови з суспільством; сформулювати практичні вміння аналізу мовного матеріалу з різних мов; навчити основам лінгвістичної термінології.

1. 3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати: про змістову структуру мовознавства як науки; про природу, сутність, функції і будову мови; про кожен з рівнів мовної структури, його одиниці, категорії, системні відношення; про генеалогічну і типологічну класифікації мов світу.

вміти: давати визначення поняттям, на позначення яких уживаються терміни, подані в словникові-мінімумі лінгвістичних термінів (глосарії); характеризувати та визначати основні мовні одиниці, явища, процеси кожного з рівнів мовної структури; визначати класифікаційні характеристики мов (за генеалогічною та типологічною класифікаціями).

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні компетентності: вміти усно й письмово спілкуватися українською мовою як державною в усіх сферах суспільного життя, зокрема у професійній діяльності; бути здатним до критичного мислення й ціннісно-світоглядної реалізації особистості; вміти виявляти, ставити та вирішувати проблеми; бути здатним до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел; вміти працювати в команді та автономно; вміти застосовувати знання у практичних ситуаціях; проводити дослідження на належному рівні.

II. Фахові компетентності: розуміти структуру філологічної науки та її теоретичні основи; мати базові уявлення про мову як особливу знакову систему, її природу та функції, про генетичну і структурну типологію мов світу; фонетичний, лексичний, граматичний рівні мови; вільно, гнучко й ефективно використовувати мову в усній та письмовій формі, у різних жанрово-стильових різновидах і реєстрах спілкування (офіційному, неофіційному, нейтральному), для розв'язання комунікативних завдань у різних сферах життя; бути здатним до збирання й аналізу, систематизації та інтерпретації мовних фактів; вільно оперувати спеціальною термінологією для розв'язання професійних завдань; створювати усні й письмові тексти різних жанрів і стилів державною мовою.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 180 годин / 6,0 кредитів ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Кредит 1. Мовознавство – наука про мову.

Тема 1. Предмет, завдання, основні поняття і методи науки про мову.

Тема 2. Історичний розвиток мов. Диференціація й інтеграція. Загальні питання мовознавства.

Тема 3. Походження мови. Мова, її природа і функції. Багатоманітність мов, своєрідність їх функціонування та сфери поширення.

Тема 4. Структура і система мови. Генеалогічна класифікація мов: основні сім'ї, групи, підгрупи мов світу.

Кредит 2. Фонетика та фонологія.

Тема 1. Предмет фонетики. Аспекти вивчення й основи класифікації звуків мови. Аспекти вивчення звуків мови.

Тема 2. Членування звукового потоку. Позиційні і комбінаторні зміни звуків. Фонетичні та нефонетичні зміни.

Тема 3. Фонологія, її завдання, основні поняття. Фонологічна система мови. Характеристика основних фонологічних шкіл.

Тема 4. Походження письма. Етапи його розвитку. Алфавіти та їх виникнення. Графіка. Орфографія. Орфоепія.

Кредит 3. Лексико-семантична підсистема мови.

Тема 1. Лексикологія як учення про лексичне значення слова та лексичну систему мови.

Тема 2. Семасіологія як учення про семантичну структуру слова.

Тема 3. Фразеологія. Поняття про фразеологізми, їх типи та джерела виникнення.

Тема 4. Лексикографія як учення про теоретичні основи і практику укладання словників. Типи словників. Будова словникової статті в різних словниках.

Кредит 4. Морфемний рівень мовної системи. Дериватологія.

Тема 1. Морфемологія та словотвірна дериватологія.

Тема 2. Історія становлення словотвірної дериватології як науки. Проблеми, завдання сучасної словотвірної дериватології. Зв'язок дериватології з іншими розділами мовознавства. Основні поняття дериватології.

Тема 3. Основні способи словотворення. Морфологічні/неморфологічні способи словотворення. Морфемний, словотвірний, етимологічний аналіз. Слово- і формотворення.

Кредит 5. Граматичний рівень мовної системи.

Тема 1. Граматика як учення про граматичну будову мови. Предмет і розділи граматики. Основні одиниці й елементи граматичної будови мови. Порівняльна характеристика основних одиниць та елементів граматичної будови мови.

Тема 2. Основні способи і засоби вираження граматичних значень слів. Історична змінність граматичних категорій, способів вираження граматичних значень.

Тема 3. Морфологія, її предмет, проблеми, основні поняття. Принципи виділення частин мови у сучасній лінгвістиці.

Тема 4. Історична змінність складу частин мови та їх граматичних ознак у процесі розвитку мови. Типологічна класифікація мов.

Кредит 6. Синтаксис як учення про словосполучення і речення.

Тема 1. Актуальні проблеми синтаксису як науки.

Тема 2. Основні поняття синтаксису.

Тема 3. Система синтаксичних одиниць. Основні ознаки синтаксичних одиниць та їх порівняльна характеристика. Види синтаксичних зв'язків.

Тема 4. Поняття синтагми. Аспекти вивчення синтаксичних одиниць.

Тема 5. Класифікація словосполучень, простих і складних речень. Різноманітність будови речень у різних мовах.

3. Рекомендована література

Базова

1. Герета Н. М., Торчинський М. М. Вступ до мовознавства / Н.М. Герета, М. М. Торчинський – К. :Товариство «Знання», 2000. – 217 с.
2. Горох Г. В. Вступ до мовознавства / Г.В. Горох – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2002. – 199 с.
3. Донець Л.С., Мацько Л.І. Вступ до мовознавства: Практикум / Л. С. Донець, Л. І. Мацько – К. : Вища школа, 1989. – 169 с.
4. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства: Підручник / Ю. В. Карпенко – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 336 с.
5. Кириченко Г. С. Нариси загального мовознавства : у 2 ч.: навч. посібник / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Ін Юре, 2008. – Ч. 1 : Мова, її будова та функції в суспільстві / ред. А. П. Супрун. – 2008. – 168 с.
6. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 368 с.
7. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова – К. : Центр навчальної

літератури, 2006. – 104 с.

8. Навчально-методичні матеріали для дисциплін циклу фахових компетентностей: Вступ до мовознавства (навчально-методичні рекомендації для студентів за освітньою програмою Філологія: Прикладна лінгвістика)» / Бабій Ю. Б., Каленюк С. О., Мікрюкова К. О., Рускуліс Л. В., Садова Г. Ю. – Миколаїв : Ілліон, 2017. – 310 с.

9. Монжалей Т. К. Вступ до мовознавства / Т. К. Монжалей – Суми : Університетська книга, 2011. – 183 с.

10. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник для студентів першого курсу (напрямок підготовки 6.020303 «Філологія», спеціальність «Переклад») та загальноосвітніх навчальних закладів (курси за вибором для учнів профільних класів філологічного напрямку) / Автор-упорядник Терехова Д. І. – К. – Полтава : «Полтавський літератор», 2012. – 224 с.

11. Харченко С.В. Вступ до мовознавства / С. В. Харченко – К. : Вид-во НАУ, 2004. – 164 с.

Допоміжна

1. Алпатов В. М. История лингвистических учений / В.М.Алпатов – М. : Языки русской культуры, 1999. – 240 с.

2. Білецький А. О. Про мову, мовознавство / А. О. Білецький – К. : АртЕк, 1996. – 89 с.

3. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О.Білецький. – К. : «АртЕк», 1997. – 223 с.

4. Глазкова О.В. Колесник Д.М. Вступ до мовознавства / О.В. Глазкова, Д. М. Колесник – Черкаси: ЧІТІ, 1999. – 211 с.

5. Доленко М. Т. Вступ до мовознавства. Збірник вправ і завдань / М.Т.Доленко. – К. : Вища школа, 1975. – 150 с.

6. Дорошенко С.І., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. – К. : Вища школа, 1974. – 307 с.

7. Зеленько А. С. З історії лінгвістичних вчень. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 297 с.

8. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 464 с.

9. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних вчень / Г. М. Удовиченко – К. : Вища школа, 1980. – 305 с.

10. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: Збірник вправ: Навчальний посібник / М. Я. Плющ – К. : Вища шк., 1995. – 284 с.

11. Юшук І. П. Вступ до мовознавства / І. П. Юшук – К. : Рута, 2000. – 219 с.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: іспит.

5. Засоби діагностики успішності навчання: самостійна робота, конспектування літератури, написання реферату, контрольні роботи.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Кафедра загальної та прикладної лінгвістики

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____

Н. І. Василькова

28 серпня 2017 р.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Ступінь бакалавра

Галузь знань: 0203 Гуманітарні науки

Напрямок підготовки: 6.020303 Філологія (Прикладна лінгвістика)

Філологічний факультет

2017-2018 навчальний рік

Програму розроблено та внесено: Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: Мікрюкова Катерина Олександрівна, старший викладач кафедри загальної та прикладної лінгвістики, кандидат філологічних наук.

Програму схвалено на засіданні кафедри загальної та прикладної лінгвістики
Протокол від «28» серпня 2017 року № 1

Завідувач кафедри загальної та прикладної лінгвістики _____ (Коч Н. В.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією філологічного факультету

Протокол від «28» серпня 2017 року № 1
Голова навчально-методичної комісії _____ (Мхитарян О. Д.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією університету

Протокол від «28» серпня 2017 року № 12
Голова навчально-методичної комісії університету _____ (Василькова Н. І.)

Вступ

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Загальне мовознавство» складена Мікрюковою К. О. відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів напрямку 6.0203003 Філологія (Прикладна лінгвістика).

Предметом вивчення дисципліни є вивчення людської мови взагалі як засобу спілкування людей, вираження їх думок і почуттів та питання історіографії мовознавства, що охоплює процес формування, становлення та розвитку науки про мову в усіх країнах світу від давнини до сучасності.

Об'єктом мовознавства слід вважати різні етнічні мови людських спільностей та їх угруповань у цілому та історію становлення історіографії їх мовознавства.

Міждисциплінарні зв'язки: предмет тісно пов'язаний із такими дисциплінами: «Філософія», «Етнографія», «Археологія», «Літературознавство», «Естетика», «Психологія», «Фізика», «Анатомія та фізіологія», «Антропологія», «Математика», «Інформатика», «Кібернетика», «Семіотика», «Історія», «Педагогіка» тощо.

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. **Метою викладання** навчальної дисципліни «Загальне мовознавство» є ознайомити студентів із найважливішими напрямками, ідеями й завданнями сучасного мовознавства, поглибити й систематизувати основні мовознавчі знання про актуальні проблеми сучасної лінгвістики.

1.2. **Основними завданнями** вивчення дисципліни «Загальне мовознавство» є: дослідження мови, її природи, сутності та зв'язку із мисленням; вивчення будови мови та законів функціонування її у суспільстві; вивчення мови взагалі, що існує у вигляді окремих етнічних груп світу; вирішення лінгвістично-філософських проблем; визначення місця мовознавства у системі наук; вивчення класифікацій мов світу та розробки методів їх дослідження; загальна оцінка мовознавчого дослідження подається залежно від того, що нового внесли автори у мовознавчу науку порівняно із своїми попередниками; визначення значення мовознавчого дослідження для свого часу; визначення основних етапів розвитку мовознавства; визначення бібліографії основних етапів світового мовознавства; формування проблем походження мови та її пам'яток; вивчення лінгвостилістичних досліджень мови; дослідження проблем, перспектив розвитку та вивчення історії мовознавства.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати: про змістову структуру мовознавства як науки; про природу, сутність, функції і будову мови; про кожен з рівнів мовної структури, його одиниці, категорії, системні відношення; про генеалогічну і типологічну класифікації мов світу.

вміти: давати визначення поняттям, на позначення яких уживаються терміни, подані в словникові-мінімумі лінгвістичних термінів (гларсії); характеризувати та визначати основні мовні одиниці, явища, процеси кожного з рівнів мовної структури; визначати класифікаційні характеристики мов (за генеалогічною та типологічною класифікаціями).

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває

такими компетентностями:

I. Загальнопредметні компетентності: вміти усно й письмово спілкуватися українською мовою як державною в усіх сферах суспільного життя, зокрема у професійній діяльності; бути здатним до критичного мислення й ціннісно-світоглядної реалізації особистості; вміти виявляти, ставити та вирішувати проблеми; бути здатним до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел; вміти працювати в команді та автономно; вміти застосовувати знання у практичних ситуаціях; проводити дослідження на належному рівні.

II. Фахові компетентності: розуміти структуру філологічної науки та її теоретичні основи; мати базові уявлення про мову як особливу знакову систему, її природу та функції, про генетичну і структурну типологію мов світу; фонетичний, лексичний, граматичний рівні мови; вільно, гнучко й ефективно використовувати мову в усній та письмовій формі, у різних жанрово-стильових різновидах і реєстрах спілкування (офіційному, неофіційному, нейтральному), для розв'язання комунікативних завдань у різних сферах життя; бути здатним до збирання й аналізу, систематизації та інтерпретації мовних фактів; вільно оперувати спеціальною термінологією для розв'язання професійних завдань; створювати усні й письмові тексти різних жанрів і стилів державною мовою.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин / 3,0 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Кредит 1. Поняття про методологію, методіку і метод.

Тема 1. Загальне мовознавство як навчальна дисципліна. Загальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, спостереження, експеримент, моделювання. Конкретнонаукові (лінгвістичні) методи. Порівняльно-історичний метод. Описовий лінгвістичний метод. Метод лінгвістичної географії. Зіставний (типологічний) метод.

Тема 2. Структурні методи: дистрибутивний аналіз; методика безпосередніх складників; трансформаційний аналіз; компонентний аналіз. Соціолінгвістичні методи. Психолінгвістичні методи. Математичні методи у мовознавстві.

Кредит 2. Зародження мовознавчої науки.

Тема 1. Мовознавча проблематика в Біблії та Євангелії. Мовознавство в стародавній Індії. Мовознавство в стародавній Греції. Мовознавство в стародавньому Римі. Арабське мовознавство. Китайське мовознавство. Японське мовознавство.

Тема 2. Початки українського мовознавства в Київській Русі та в період феодальної роздробленості XI – XIII ст. Староукраїнська наука про мову XIV – XVIII ст.

Тема 3. Мовознавчі традиції періоду Середньовіччя, епохи Відродження, європейське мовознавство XVII – XVIII ст.

Кредит 3. Мовознавство XIX – XX ст.

Тема 1. Операційний компонент порівняльно-історичного методу в наукових студіях германістів. Лінгвістична типологія мов Ф. Боппа. Філософсько-лінгвістична концепція Вільгельма Гумбольдта.

Тема 2. Друга генерація представників порівняльно-історичного мовознавства. Натуралізм у мовознавстві (Август Шлейхер). Теорія хвиль Йоганна Шмідта. Молодограматизм.

Тема 3. Період критики молодогограматизму. Школа «слів і речей» Гуго Шухардта. Школа естетичного ідеалізму Карла Фосслера. Неолінгвістика.

Тема 4. Розширення кола досліджуваних мов та розшифровка стародавніх письмен в кінці XIX – початку XX століття. Проблеми прамови та її діалектного членування. Соціологізм у мовознавстві. Женевська і французька соціологічні школи. Структуралізм в лінгвістиці, його концепції та різновиди. Лінгвістична концепція Ф. де Соссюра. Функціональна лінгвістика. Празький лінгвістичний гурток (ПЛГ).

Тема 5. Українське мовознавство XIX – початку XX ст.

Тема 6. Мовознавча діяльність І.І.Срезневського, О.О.Шахматова. «Мовне будівництво» в СРСР 20-40-х років XX ст. М.Я.Март – творець так званого «нового вчення про мову» («марксизму у мовознавстві»). Л.В.Щерба – теоретик мови, фонетист, лексиколог, лексикограф, граматист і методист. Лінгвістичні погляди Є.Д.Поливанова. Мовознавство в СРСР 50 – 80-х років XX ст. Лінгвістична концепція В.В.Виноградова. Місце славістики у світовій лінгвістичній науці.

3. Рекомендована література

Базова

1. Амирова Т.А. История языкознания: учебное пособие / Т.А.Амирова, Б.А. Ольховиков, Ю.В. Рождественский – М. : ВЦ «Академия», 2006. – 672 с.
2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: навчальний посібник / А.О. Білецький. – К. : «АртеК», 1997. – 224 с.
3. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: Навч. посібник / С.І.Дорошенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 288 с.
4. Зеленько А. С. З історії лінгвістичних вчень. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 297 с.
5. Зубкова Л.Г. Общая теория языка в развитии: учебное пособие / Л.Г. Зубкова – М. : Изд-во РУДН, 2003. – 472 с.
6. Ковалик І.І. Загальне мовознавство: історія лінгвістичної думки / І.І. Ковалик, С.П. Самійленко. – К., 1985. – 373 с.
7. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник / М.П. Кочерган. – К. : ВЦ «Академія», 2003. – 464 с.
8. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навчальний посібник у 2-х ч. / Г.С. Кириченко, С.В. Кириченко, А. П. Супрун. – К. : ВЦ «ІнЮре», 2008.
9. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: підручник / С.В. Семчинський. – К. : АТ «ОКО», 1996. – 416 с.
10. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних вчень / Г. М. Удовиченко – К. : Вища школа, 1980. – 305 с.

Допоміжна

1. Алпатов В. М. История лингвистических учений / В.М.Алпатов – М. : Языки русской культуры, 1999. – 240 с.

2. Березин Ф.М., Головин Б.М. *Общее языкознание* / Ф.М. Березин, Б. М. Головин. – М., 1979. – 319 с.
3. Бодуэн де Куртенэ И.А. *Избранные труды по общему языкознанию* / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М., 1963. – 385 с.
4. Гируцкий А.А. *Общее языкознание* / А.А. Гируцкий. – Минск : Тетра-Системс, 2001. – 304 с.
5. Гумбольдт В. фон *О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода* / В. фон Гумбольдт // В.А. Звегинцев. *История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях.* – М., 1960. – 297 с.
6. Звегинцев В.А. *Очерки по общему языкознанию* / В.А. Звегинцев. – М. : Либроком, 2009. – 327 с.
7. Кобилянський Б.В. *Короткий огляд історії мовознавства* / Б.В. Кобилянський. – К. : Радянська школа, 1964. – 287 с.
8. Кодухов В.И. *Общее языкознание* / В.И. Кодухов. – М. : Высшая школа, 1974. – 303 с.
9. Кондрашов Н.А. *Общее языкознание* / Н.А. Кондрашов. – М. : Просвещение, 1974. – 224 с.
10. Ломтев Т.П. *Общее и русское языкознание* / Т.П. Ломтев. – М. : Наука, 1976. – 384 с.
11. Німчук В.В. *Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст.* / В.В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1985. – 224 с.
12. Плотников Б.А. *Общее языкознание: Семинарий* / Б.А. Плотников. – Минск, 1986. – 320 с.
13. Попова З.Д., Стернин И.А. *Общее языкознание* / З.Д. Попова – М. : АСТ: Восток – Запад, 2007. – 408 с.
14. Серебренников Б.А. *Общее языкознание: Внутренняя структура языка* / Б.А. Серебренников. – М. : Наука, 1972. – 564 с.
15. Супрун А.Е. *Общее языкознание* / А.Е. Супрун. – Минск : Высшая школа, 1983. – 456 с.
16. Хроленко А.Т. *Общее языкознание* / А.Т. Хроленко. – М. : Просвещение, 1989. – 127 с.
17. Шайкевич А.Я. *Введение в лингвистику* / А. Я. Шайкевич. – М. : Изд-во Российского открытого ун-та, 1995. – С.4-10.
18. Щерба Л.В. *Языковая система и речевая деятельность* / Л.В. Щерба. – Л., 1974. – 428 с.

6. Форма підсумкового контролю успішності навчання: екзамен.

7. Засоби діагностики успішності навчання: виконання індивідуальних завдань, контрольних і практичних робіт, самостійна робота студента, укладання словника до курсу, написання реферату, опрацювання матеріалів із Інтернет-ресурсів.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Кафедра загальної та прикладної лінгвістики

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____ Н. І. Василькова
28 серпня 2017 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Ступінь бакалавра
Галузь знань 03 Гуманітарні науки
035 Філологія
Код та найменування спеціальності
035. 10 Прикладна лінгвістика
Предметна спеціалізація
Філологічний факультет

2017 – 2018 навчальний рік

Робоча програма навчальної нормативної дисципліни «Загальне мовознавство» для студентів спеціальності 035 Філологія, шифр спеціальності 035. 10 Філологія (Прикладна лінгвістика).

Розробник:

Мікрюкова К.О., старший викладач кафедри загальної та прикладної лінгвістики, кандидат філологічних наук _____(Мікрюкова К.О.)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри загальної та прикладної лінгвістики

Протокол № 1 від «28» серпня 2017 р.

Завідувач кафедри _____ (Коч Н. В.)

«28» серпня 2017 р.

1. Опис навчальної дисципліни

Денна форма навчання

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		<i>денна форма навчання</i>	
Кількість кредитів – 6	Галузь знань 03 Гуманітарні науки	Нормативна	
	Спеціальність 035 Філологія		
Індивідуальне науково-дослідне завдання – реферат	Предметна спеціалізація 035. 10 Філологія (Прикладна лінгвістика)	Рік підготовки:	
		1-й	
Загальна кількість годин – 180		Семестр	
		2-й	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 самостійної роботи студента – 6	Ступінь бакалавра	Лекції	
		20 год.	
		Практичні, семінарські	
		34 год.	
		Лабораторні	
		-	
		Самостійна робота	
126 год.			
Вид контролю: екзамен			

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 180 год.: 54 год. – аудиторні заняття, 126 год. – самостійна робота (30 % / 70 %).

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу: підготувати студента-першокурсника до сприйняття дисциплін лінгвістичного циклу, сформувати лінгвістичний світогляд студентів, розвивати логічне мислення, ознайомити з основними проблемами науки про мову, сформувати понятійний апарат.

Завдання курсу: отримати уявлення про природу, функції, систему, будову людської мови, про зв'язок мови з суспільством; формувати практичні вміння аналізу мовного матеріалу з різних мов; оволодіти лінгвістичною термінологією.

У результаті вивчення курсу студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні компетентності: вміти усно й письмово спілкуватися українською мовою як державною в усіх сферах суспільного життя, зокрема у професійній діяльності; бути здатним до критичного мислення й ціннісно-світоглядної реалізації особистості; вміти виявляти, ставити та вирішувати проблеми; бути здатним до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел; вміти працювати в команді та автономно; вміти застосовувати знання у практичних ситуаціях; проводити дослідження на належному рівні.

II. Фахові компетентності: розуміти структуру філологічної науки та її теоретичні основи; мати базові уявлення про мову як особливу знакову систему, її природу та функції, про генетичну і структурну типологію мов світу; фонетичний, лексичний, граматичний рівні мови; вільно, гнучко й ефективно використовувати мову в усній та письмовій формі, у різних жанрово-стильових різновидах і реєстрах спілкування (офіційному, неофіційному, нейтральному), для розв'язання комунікативних завдань у різних сферах життя; бути здатним до збирання й аналізу, систематизації та інтерпретації мовних фактів; вільно оперувати спеціальною термінологією для розв'язання професійних завдань; створювати усні й письмові тексти різних жанрів і стилів державною мовою.

2. Програма навчальної дисципліни

Кредит 1. Мовознавство – наука про мову.

Тема 1. Предмет, завдання, основні поняття і методи науки про мову.

Тема 2. Історичний розвиток мов. Диференціація й інтеграція. Загальні питання мовознавства.

Тема 3. Походження мови. Мова, її природа і функції. Багатоманітність мов, своєрідність їх функціонування та сфери поширення.

Тема 4. Структура і система мови. Генеалогічна класифікація мов: основні сім'ї, групи, підгрупи мов світу.

Кредит 2. Фонетика та фонологія.

Тема 1. Предмет фонетики. Аспекти вивчення й основи класифікації звуків мови. Аспекти вивчення звуків мови.

Тема 2. Членування звукового потоку. Позиційні і комбінаторні зміни звуків. Фонетичні та нефонетичні зміни.

Тема 3. Фонологія, її завдання, основні поняття. Фонологічна система мови. Характеристика основних фонологічних шкіл.

Тема 4. Походження письма. Етапи його розвитку. Алфавіти та їх виникнення. Графіка. Орфографія. Орфоепія.

Кредит 3. Лексико-семантична підсистема мови.

Тема 1. Лексикологія як учення про лексичне значення слова та лексичну систему мови.

Тема 2. Семасіологія як учення про семантичну структуру слова.

Тема 3. Фразеологія. Поняття про фразеологізми, їх типи та джерела виникнення.

Тема 4. Лексикографія як учення про теоретичні основи і практику укладання словників. Типи словників. Будова словникової статті в різних словниках.

Кредит 4. Морфемний рівень мовної системи. Дериватологія.

Тема 1. Морфемологія та словотвірна дериватологія.

Тема 2. Історія становлення словотвірної дериватології як науки. Проблеми, завдання сучасної словотвірної дериватології. Зв'язок дериватології з іншими розділами мовознавства. Основні поняття дериватології.

Тема 3. Основні способи словотворення. Морфологічні/неморфологічні способи словотворення. Морфемний, словотвірний, етимологічний аналіз. Слово- і формотворення.

Кредит 5. Граматичний рівень мовної системи.

Тема 1. Граматика як учення про граматичну будову мови. Предмет і розділи граматики. Основні одиниці й елементи граматичної будови мови. Порівняльна характеристика основних одиниць та елементів граматичної будови мови.

Тема 2. Основні способи і засоби вираження граматичних значень слів. Історична змінність граматичних категорій, способів вираження граматичних значень.

Тема 3. Морфологія, її предмет, проблеми, основні поняття. Принципи виділення частин мови у сучасній лінгвістиці.

Тема 4. Історична змінність складу частин мови та їх граматичних ознак у процесі розвитку мови. Типологічна класифікація мов.

Кредит 6. Синтаксис як учення про словосполучення і речення.

Тема 1. Актуальні проблеми синтаксису як науки.

Тема 2. Основні поняття синтаксису.

Тема 3. Система синтаксичних одиниць. Основні ознаки синтаксичних одиниць та їх порівняльна характеристика. Види синтаксичних зв'язків.

Тема 4. Поняття синтагми. Аспекти вивчення синтаксичних одиниць.

Тема 5. Класифікація словосполучень, простих і складних речень. Різноманітність будови речень у різних мовах.

4. Структура навчальної дисципліни

4.1. Для денної форми навчання

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	Денна форма					
	Усього го	у тому числі				
л		п	лаб	інд	ср	
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Мовознавство – наука про мову						
Тема 1. Предмет, завдання, основні поняття і методи науки про мову.	8	2	4			2

Тема 2. Історичний розвиток мов. Диференціація й інтеграція. Загальні питання мовознавства.	5					5
Тема 3. Походження мови. Мова, її природа і функції. Багатоманітність мов, своєрідність їх функціонування та сфери поширення.	8	2	2			4
Тема 4. Структура і система мови. Генеалогічна класифікація мов: основні сім'ї, групи, підгрупи мов світу	10					10
Кредит 2. Фонетика та фонологія.						
Тема 1. Предмет фонетики. Аспекти вивчення й основи класифікації звуків мови. Аспекти вивчення звуків мови.	12	4	4			4
Тема 2. Членування звукового потоку. Позиційні і комбінаторні зміни звуків. Фонетичні та нефонетичні зміни.	7					7
Тема 3. Фонологія, її завдання, основні поняття. Фонологічна система мови. Характеристика основних фонологічних шкіл.	5		2			3
Тема 4. Походження письма. Етапи його розвитку. Алфавіти та їх виникнення. Графіка. Орфографія. Орфоепія.	7					7
Кредит 3. Лексико-семантична підсистема мови.						
Тема 1. Лексикологія як учення про лексичне значення слова та лексичну систему мови.	8	4	2			2
Тема 2. Семасіологія як учення про семантичну структуру слова.	6		2			4
Тема 3. Фразеологія. Поняття про фразеологізми, їх типи та джерела виникнення.	10					10
Тема 4. Лексикографія як учення про теоретичні основи і практику укладання словників. Типи словників. Будова словникової статті в різних словниках.	7		2			5
Кредит 4. Морфемний рівень мовної системи. Дериватологія.						
Тема 1. Морфемологія та словотвірна дериватологія.	6	2	2			2
Тема 2. Історія становлення словотвірної дериватології як науки. Проблеми, завдання сучасної	6					6

словотвірної дериватології. Зв'язок дериватології з іншими розділами мовознавства. Основні поняття дериватології.						
Тема 3. Основні способи словотворення. Морфологічні/неморфологічні способи словотворення. Морфемний, словотвірний, етимологічний аналіз. Слово- і формотворення.	15		2			13
Кредит 5. Граматичний рівень мовної системи.						
Тема 1. Граматика як учення про граматичну будову мови. Предмет і розділи граматики. Основні одиниці й елементи граматичної будови мови. Порівняльна характеристика основних одиниць та елементів граматичної будови мови.	9	2	4			3
Тема 2. Основні способи і засоби вираження граматичних значень слів. Історична змінність граматичних категорій, способів вираження граматичних значень.	8	2	2			4
Тема 3. Морфологія, її предмет, проблеми, основні поняття. Принципи виділення частин мови у сучасній лінгвістиці.	10		2			8
Тема 4. Історична змінність складу частин мови та їх граматичних ознак у процесі розвитку мови. Типологічна класифікація мов.	6					6
Кредит 6. Синтаксис як учення про словосполучення і речення.						
Тема 1. Актуальні проблеми синтаксису як науки.	3		2			1
Тема 2. Основні поняття синтаксису.	4	2	2			
Тема 3. Система синтаксичних одиниць. Основні ознаки синтаксичних одиниць та їх порівняльна характеристика. Види синтаксичних зв'язків.	7					7
Тема 4. Поняття синтагми. Аспекти вивчення синтаксичних одиниць.	7					7
Тема 5. Класифікація словосполучень, простих і складних речень. Різноманітність будови речень у різних мовах.	6					6
Всього	180	20	34			126

6. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість год.
Кредит 1. Мовознавство – наука про мову		
1.	Мовознавство як наука. Природа, сутність, функції та будова мови	4
2.	Походження і розвиток мови. Мови світу, їх класифікація	2
Кредит 2. Фонетика та фонологія.		
3.	Фонетика. Фонологія. Аспекти вивчення звуків мови.	4
4.	Членування мовленнєвого потоку. Графіка. Орфографія. Орфоепія	2
Кредит 3. Лексико-семантична підсистема мови.		
5.	Лексико-семантична підсистема	6
Кредит 4. Морфемний рівень мовної системи. Дериватологія.		
6.	Морфемний рівень мовної системи	4
Кредит 5. Граматичний рівень мовної системи.		
7.	Граматика як учення про граматичну будову мови. Граматична будова мови.	4
8.	Граматичні категорії та способи їх вираження. Основні способи і засоби вираження граматичних значень слів	4
Кредит 6. Синтаксис як учення про словосполучення і речення.		
9.	Синтаксис. Основні синтаксичні одиниці.	4
Всього:		34

8. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість год.
Кредит 1. Мовознавство – наука про мову		
1.	Походження мови. Історичний розвиток мов. Диференціація й інтеграція	4
2.	Багатоманітність мов, своєрідність їх функціонування та сфери поширення. Генеалогічна класифікація мов: основні сім'ї, групи, підгрупи мов світу	10
3.	Алфавіти та їх виникнення. Походження письма. Етапи його розвитку	7
Кредит 2. Фонетика та фонологія		
4.	Звуки мови, їх вивчення і класифікація	7
5.	Фонетичні одиниці та засоби. Фонетичні процеси.	7
6.	Лінгвістичний (функціональний) аспект у вивченні фонем	7
Кредит 3. Лексико-семантична підсистема мови.		
7.	Парадигматичні, синтагматичні та епідигматичні зв'язки	11
8.	Словниковий склад мови. Фразеологія.	10
Кредит 4. Морфемний рівень мовної системи. Дериватологія.		
9.	Історія становлення словотвірної дериватології як науки.	7

	Проблеми, завдання сучасної словотвірної дериватології. Зв'язок дериватології з іншими розділами мовознавства	
10.	Словотвірний та етимологічний аналізи слів.	14
Кредит 5. Граматичний рівень мовної системи.		
11.	Морфологічні/неморфологічні способи словотворення	5
12.	Історична змінність граматичних категорій, способів вираження граматичних значень	5
13.	Принципи виділення частин мови у сучасній лінгвістиці	5
14.	Історична змінність складу частин мови та їх граматичних ознак у процесі розвитку мови Типологічна класифікація мов	6
Кредит 6. Синтаксис як учення про словосполучення і речення.		
15.	Види синтаксичних зв'язків.	8
16.	Поняття синтагми. Різноманітність будови речень у різних мовах.	13
Всього:		106

9. Індивідуальні завдання

Реферат.

Теми рефератів

1. Значення письма в історії суспільства.
2. Піктографія.
3. Ідеографія.
4. Шумерське письмо.
5. Хетське письмо.
6. Китайське письмо.
7. Писемність майя.
8. Пам'ятки острова Пасхи.
9. Єгипетське письмо.
10. Складове письмо.
11. Консонантне письмо.
12. Буквено-звукове письмо.
13. Грецьке письмо.
14. Фінікійське письмо.
15. Латинське письмо.
16. Кирилиця.
17. Арамейське письмо.
18. Глаголиця.
19. Руни.
20. Графіка.

10. Методи навчання

Усний виклад матеріалу, проблемне навчання, робота з підручником та додатковими джерелами, вправи, спостереження над усним мовленням, спостереження над мовним матеріалом, різні види аналізу.

11. Методи контролю

Самостійні роботи, виконання тестових завдань, контрольні модульні

роботи.

12. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота															
	Кредит 1				Кредит 2				Кредит 3				Кредит 4		
	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	T13	T14	T15
Практичні заняття	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	6	6	8
Самостійна робота	40				10				40				10		
					Кр 1 - 30								Кр 2 – 30		
Усього	60				60				60				60		
Поточне тестування та самостійна робота												Іспит	Накопичувальні бали/сума		
	Кредит 5				Кредит 6					240	600/100				
	T16	T17	T18	T19	T20	T21	T22	T23	T24						
Практичні заняття	5	5	5	5	4	4	4	4	4						
Самостійна робота	40				10										
					Кр 3 - 30										
Усього	60				60					240	600				

Шкала оцінювання

ОЦІНКА ЄКТС	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FХ	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано
F*	1-34		

13. Методичне забезпечення

1. Навчально-методичні матеріали для дисциплін циклу фахових компетентностей: Вступ до мовознавства (навчально-методичні рекомендації для студентів за освітньою програмою Філологія: Прикладна лінгвістика)» / Бабій Ю. Б., Каленюк С. О., Мікрюкова К. О., Рускуліс Л. В., Садова Г. Ю. – Миколаїв : Ілліон, 2017. – 310 с.

2. Навчально-методичний комплекс.

Література до курсу

Базова

12. Герета Н. М., Торчинський М. М. Вступ до мовознавства / Н.М. Герета, М. М. Торчинський – К.: Товариство «Знання», 2000. – 217 с.

13. Горох Г. В. Вступ до мовознавства / Г.В. Горох – Кам'янець- Подільський : Абетка, 2002. – 199 с.

14. Донець Л.С., Мацько Л.І. Вступ до мовознавства: Практикум / Л. С. Донець,

Л. І. Мацько – К. : Вища школа, 1989. – 169 с.

15. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства: Підручник / Ю. В. Карпенко – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 336 с.

16. Кириченко Г. С. Нариси загального мовознавства : у 2 ч.: навч. посібник / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Ін Юре, 2008. – Ч. 1 : Мова, її будова та функції в суспільстві / ред. А. П. Супрун. – 2008. – 168 с.

17. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 368 с.

18. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 104 с.

19. Монжалеї Т. К. Вступ до мовознавства / Т. К. Монжалеї – Суми : Університетська книга, 2011. – 183 с.

20. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник для студентів першого курсу (напрямок підготовки 6.020303 «Філологія», спеціальність «Переклад») та загальноосвітніх навчальних закладів (курси за вибором для учнів профільних класів філологічного напрямку) / Автор-упорядник Терехова Д. І. – К. – Полтава : «Полтавський літератор», 2012. – 224 с.

21. Харченко С. В. Вступ до мовознавства / С. В. Харченко – К. : Вид-во НАУ, 2004. – 164 с.

Допоміжна

12. Алпатов В. М. История лингвистических учений / В. М. Алпатов – М. : Языки русской культуры, 1999. – 240 с.

13. Білецький А. О. Про мову, мовознавство / А. О. Білецький – К. : АртЕк, 1996. – 89 с.

14. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : «АртЕк», 1997. – 223 с.

15. Глазкова О. В. Колесник Д. М. Вступ до мовознавства / О. В. Глазкова, Д. М. Колесник – Черкаси: ЧІТІ, 1999. – 211 с.

16. Доленко М. Т. Вступ до мовознавства. Збірник вправ і завдань / М. Т. Доленко. – К. : Вища школа, 1975. – 150 с.

17. Дорошенко С. І., Дудик П. С. Вступ до мовознавства. – К. : Вища школа, 1974. – 307 с.

18. Зеленько А. С. З історії лінгвістичних вчень. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 297 с.

19. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 464 с.

20. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних вчень / Г. М. Удовиченко – К. : Вища школа, 1980. – 305 с.

21. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: Збірник вправ: Навчальний посібник / М. Я. Плющ – К. : Вища шк., 1995. – 284 с.

22. Юшук І. П. Вступ до мовознавства / І. П. Юшук – К. : Рута, 2000. – 219 с.

15. Інформаційні ресурси

1. moodle.mnu.mk.ua

2. academia-pc.com.ua

3. chtyvo.org.ua/authors/Kocherhan.../Vstup_do_movoznavsta.pdf

4. www.kodges.ru/72537-vvedenie-v-yazykoznanie.html
5. www.u-ken.ru/.../elektronniy-uchebnik-maslov-vvedenie-v-yazykoznanie.html

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Кафедра загальної та прикладної лінгвістики

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____ Н. І. Василькова
28 серпня 2017 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

ОКР «бакалавр»

Галузь знань: 0203 Гуманітарні науки

Напрямок підготовки: 6.020303 Філологія (Прикладна лінгвістика)

Філологічний факультет

2017-2018 навчальний рік

Робоча програма навчальної дисципліни «Загальне мовознавство (Теоретичне мовознавство)» для студентів ОКР «бакалавр» за напрямом підготовки 6.020303 Філологія (Прикладна лінгвістика).

Розробник:

Мікрюкова К.О., старший викладач кафедри загальної та прикладної лінгвістики, кандидат філологічних наук _____ (Мікрюкова К.О.)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри загальної та прикладної лінгвістики

Протокол №1 від «28» серпня 2017 р.

Завідувач кафедри _____ (Коч Н.В.)

«28» серпня 2017 р.

2. Опис навчальної дисципліни

Денна форма навчання

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		<i>денна форма навчання</i>
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 0203 Гуманітарні науки	Нормативна
Індивідуальне науково-дослідне завдання – реферат	Напрямок підготовки 6.020303 Філологія (Прикладна лінгвістика)	<i>Рік підготовки:</i>
Загальна кількість годин – 90		4-й
		<i>Семестр</i>
		8-й
		<i>Лекції</i>
		10 год.
		<i>Практичні, семінарські</i>
		20 год.
		<i>Лабораторні</i>
		-
		<i>Самостійна робота</i>
		60 год.
	Ступінь бакалавра	Вид контролю: іспит

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 90 год.: 30 год. – аудиторні заняття, 60 год. – самостійна робота (33% / 67%).

3. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою курсу «Загальне мовознавство» є ознайомити студентів із найважливішими напрямами, ідеями й завданнями сучасного мовознавства, поглибити й систематизувати основні мовознавчі знання про актуальні проблеми сучасної лінгвістики.

Основними завданнями курсу «Загальне мовознавство» є: дослідження мови, її природи, сутності та зв'язку із мисленням; вивчення будови мови та законів функціонування її у суспільстві; вивчення мови взагалі, що існує у вигляді окремих етнічних груп світу; вирішення лінгвістично-філософських проблем; визначення місця мовознавства у системі наук; вивчення класифікацій мов світу та розробки методів їх дослідження; загальна оцінка мовознавчого дослідження подається залежно від того, що нового внесли автори у мовознавчу науку порівняно із своїми попередниками; визначення значення мовознавчого дослідження для свого часу; визначення основних етапів розвитку мовознавства; визначення бібліографії основних етапів світового мовознавства; формування проблем походження мови та її пам'яток; вивчення лінгвостилістичних досліджень мови; дослідження проблем, перспектив розвитку та вивчення історії мовознавства.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні компетентності: вміти усно й письмово спілкуватися українською мовою як державною в усіх сферах суспільного життя, зокрема у професійній діяльності; бути здатним до критичного мислення й ціннісно-світоглядної реалізації особистості; вміти виявляти, ставити та вирішувати проблеми; бути здатним до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел; вміти працювати в команді та автономно; вміти застосовувати знання у практичних ситуаціях; проводити дослідження на належному рівні.

II. Фахові компетентності: розуміти структуру філологічної науки та її теоретичні основи; мати базові уявлення про мову як особливу знакову систему, її природу та функції, про генетичну і структурну типологію мов світу; фонетичний, лексичний, граматичний рівні мови; вільно, гнучко й ефективно використовувати мову в усній та письмовій формі, у різних жанрово-стильових різновидах і реєстрах спілкування (офіційному, неофіційному, нейтральному), для розв'язання комунікативних завдань у різних сферах життя; бути здатним до збирання й аналізу, систематизації та інтерпретації мовних фактів; вільно оперувати спеціальною термінологією для розв'язання професійних завдань; створювати усні й письмові тексти різних жанрів і стилів державною мовою.

2. Програма навчальної дисципліни

Кредит 1. Поняття про методологію, методіку і метод.

Тема 1. Загальне мовознавство як навчальна дисципліна. Загальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, спостереження, експеримент, моделювання. Конкретнонаукові (лінгвістичні) методи. Порівняльно-історичний метод. Описовий лінгвістичний метод. Метод лінгвістичної географії. Зіставний (типологічний) метод.

Тема 2. Структурні методи: дистрибутивний аналіз; методика безпосередніх складників; трансформаційний аналіз; компонентний аналіз. Соціолінгвістичні методи. Психолінгвістичні методи. Математичні методи у мовознавстві.

Кредит 2. Зародження мовознавчої науки.

Тема 1. Мовознавча проблематика в Біблії та Євангелії. Мовознавство в стародавній Індії. Мовознавство в стародавній Греції. Мовознавство в стародавньому Римі. Арабське мовознавство. Китайське мовознавство. Японське мовознавство.

Тема 2. Початки українського мовознавства в Київській Русі та в період феодальної роздробленості XI – XIII ст. Староукраїнська наука про мову XIV – XVIII ст.

Тема 3. Мовознавчі традиції періоду Середньовіччя, епохи Відродження, європейське мовознавство XVII – XVIII ст.

Кредит 3. Мовознавство XIX – XX ст.

Тема 1. Операційний компонент порівняльно-історичного методу в наукових студіях германістів. Лінгвістична типологія мов Ф. Боппа. Філософсько-лінгвістична концепція Вільгельма Гумбольдта.

Тема 2. Друга генерація представників порівняльно-історичного мовознавства. Натуралізм у мовознавстві (Август Шлейхер). Теорія хвиль Йоганна Шмідта. Молодограматизм.

Тема 3. Період критики молодогограматизму. Школа «слів і речей» Гуго Шухардта. Школа естетичного ідеалізму Карла Фосслера. Неолінгвістика.

Тема 4. Розширення кола досліджуваних мов та розшифровка стародавніх письмен в кінці XIX – початку XX століття. Проблеми прамови та її діалектного членування. Соціологізм у мовознавстві. Женевська і французька соціологічні школи. Структуралізм в лінгвістиці, його концепції та різновиди. Лінгвістична концепція Ф. де Соссюра. Функціональна лінгвістика. Празький лінгвістичний гурток (ПЛГ).

Тема 5. Українське мовознавство XIX – початку XX ст.

Тема 6. Мовознавча діяльність І.І.Срезневського, О.О.Шахматова. «Мовне будівництво» в СРСР 20-40-х років XX ст. М.Я.Март – творець так званого «нового вчення про мову» («марксизму у мовознавстві»). Л.В.Щерба – теоретик мови, фонетист, лексиколог, лексикограф, граматист і методист. Лінгвістичні погляди Є.Д.Поливанова. Мовознавство в СРСР 50 – 80-х років XX ст. Лінгвістична концепція В.В.Виноградова. Місце славістики у світовій лінгвістичній науці.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	Денна форма					
	Усь о го	у тому числі				
л		п	лаб	інд	ср	
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Поняття про методологію, методику і метод.						

Тема 1. Загальне мовознавство як навчальна дисципліна. Загальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, спостереження, експеримент, моделювання. Конкретнонаукові (лінгвістичні) методи. Порівняльно-історичний метод. Описовий лінгвістичний метод. Метод лінгвістичної географії. Зіставний (типологічний) метод.	13	2	2			9
Тема 2. Структурні методи: дистрибутивний аналіз; методика безпосередніх складників; трансформаційний аналіз; компонентий аналіз. Соціолінгвістичні методи. Психолінгвістичні методи. Математичні методи у мовознавстві.	11	2				9
Кредит 2. Зародження мовознавчої науки.						
Тема 1. Мовознавча проблематика в Біблії та Євангелії. Мовознавство в стародавній Індії. Мовознавство в стародавній Греції. Мовознавство в стародавньому Римі. Арабське мовознавство. Китайське мовознавство. Японське мовознавство.	10	2	2			6
Тема 2. Початки українського мовознавства в Київській Русі та в період феодальної роздробленості XI – XIII ст. Староукраїнська наука про мову XIV – XVIII ст.	8		2			6
Кредит 3. Мовознавство XIX –XX ст.						
Тема 1. Операційний компонент порівняльно-історичного методу в наукових студіях германістів. Лінгвістична типологія мов Ф. Боппа. Філософсько-лінгвістична концепція Вільгельма Гумбольдта.	9	2	2			5
Тема 2. Друга генерація представників порівняльно-історичного мовознавства. Натуралізм у мовознавстві (Август Шлейхер). Теорія хвиль Йоганна Шмідта. Молодограматизм.	9	2	2			5
Тема 3. Період критики молодогограматизму. Школа «слів і речей» Гуго Шухардта. Школа естетичного ідеалізму Карла Фосслера. Неолінгвістика.	7		2			5
Тема 4. Розширення кола	7		2			5

досліджуваних мов та розшифровка стародавніх писем в кінці XIX – початку XX століття. Проблеми прамови та її діалектного членування. Соціологізм у мовознавстві. Женевська і французька соціологічні школи. Структуралізм в лінгвістиці, його концепції та різновиди. Лінгвістична концепція Ф. де Соссюра. Функціональна лінгвістика. Празький лінгвістичний гурток (ПЛГ).						
Тема 5. Українське мовознавство XIX – початку XX ст.	7		2			5
Тема 6. Мовознавча діяльність І.І.Срезневського, О.О.Шахматова. «Мовне будівництво» в СРСР 20-40-х років XX ст. М.Я.Март – творець так званого «нового вчення про мову» («марксизму у мовознавстві»). Л.В.Щерба – теоретик мови, фонетист, лексиколог, лексикограф, граматист і методист. Лінгвістичні погляди Є.Д.Поливанова. Мовознавство в СРСР 50 – 80-х років XX ст. Лінгвістична концепція В.В.Виноградова. Місце славістики у світовій лінгвістичній науці.	9		4			5
Всього	90	10	20			60

6. Теми практичних занять

№ п/п	Назва теми	Кількість год.
Кредит 1. Поняття про методологію, методику і метод.		
1.	Методи дослідження мови	2
Кредит 2. Зародження мовознавчої науки.		
2.	Філологія класичної давнини	2
3.	Загальнолінгвістичні питання українського мовознавства	2
4.	Мовознавство середньовіччя та епохи Відродження. Мовознавство XVII – XVIII ст.	
Кредит 3. Мовознавство XIX – XX ст.		
5.	Розвиток порівняльно-історичного і загального мовознавства в першій половині XIX століття	2
6.	Мовознавство у другій половині XIX століття	2
7.	Критика молодограматизму. Школа «слів і речей». Школа естетичного ідеалізму. Неолінгвістика.	2
8.	Мовознавство XX століття	2

9.	Загальномовознавчі проблеми славістики	4
		20

8. Самостійна робота

№ п/ п	Назва теми	Кількість год.
Кредит 1. Поняття про методологію, методику і метод.		
1.	Філологія класичної давнини	6
2.	Методи дослідження мови	6
3.	Загальнолінгвістичні питання українського мовознавства	6
Кредит 2. Зародження мовознавчої науки.		
4.	Мовознавство середньовіччя та епохи Відродження. Мовознавство XVII – XVIII ст.	6
5.	Розвиток порівняльно-історичного і загального мовознавства в першій половині XIX століття	6
Кредит 3. Мовознавство XIX –XX ст.		
6.	Логічний напрям у мовознавстві. Логіко-граматична школа середини XIX століття	6
7.	Класичні лінгвістичні школи	6
8.	Критика молодограматизму. Школа «слів і речей». Школа естетичного ідеалізму. Неолінгвістика	6
9.	Провідні лінгвістичні школи у сучасному мовознавстві	6
10.	Мова та історія	6
Всього:		60

9. Індивідуальні завдання

I. Реферат.

Теми рефератів

1. Основні напрями діяльності Ф.Буслаєва.
2. Сподвижники Харківської лінгвістичної школи.
3. Психологізм у мовознавстві: передумови виникнення.
4. Мовознавча діяльність К.Фосслера.
5. Мовознавча діяльність Дж.Бертоні і М.Бертолі.
6. Мовознавча діяльність М.Ф.Сумцова.
7. Мовознавці про пріоритет впливової функції мови.
8. Актуальні напрями етнолінгвістики. Теорія Сепіра-Ворфа.
9. Досягнення вітчизняної етнолінгвістики. “Словник жаргонної лексики” Л.Ставицької.
10. Основні ідеї нейролінгвістичного програмування.
11. Поняття про мовний вплив. Феномен сугестії.
12. Мовознавча діяльність Ф. Сассеті
13. Основні принципи санскритських граматик.
14. Мовознавча діяльність Вільгельма фон Гумбольдта.

15. Мовознавча діяльність М. Ломоносова
16. Граматика Ф Максимова
17. Проблема сутності мови за Дж. Локком
18. Граматика Пор-Рояля
19. Аристотель – основоположник формальної логіки
20. Китайське ієрогліфічне письмо.

II. Підготувати ґрунтовні анотації (або рецензії) на статті:

1. Жайворонок В. В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць // Мовознавство. – 1999. – № 6. – С. 32–46.
2. Масенко Л. Суржик як соціолінгвістичний феномен // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 11–13.
3. Петренко О. Д., Ісаєв Е. Ш., Петренко Д. О. Мова чоловіків і жінок як одиниця соціолінгвістичного дослідження // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 64–70.
4. Півторак Г. П. Мовна ситуація в Київській Русі та її вплив на давньоруську периферію // Мовознавство. – 1997. – № 4–5. – С. 3–10.

III. Підготувати план-конспект статей:

1. Жайворонок В. В. Мова і духовний розвиток народу // Мовознавство. – 1991. – № 3. – С. 22–30. 11
2. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 24–29.
3. Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства // Мовознавство. – 1997. – № 2–3. – С. 3–19.
4. Пархонюк Л. До проблеми сутності мови: деякі міркування і роздуми // Дивослово. – 1999. – № 11. – С. 15–17.

10. Методи навчання

Усний виклад матеріалу, проблемне навчання, робота з підручником та додатковими джерелами, вправи, спостереження над усним мовленням, спостереження над мовним матеріалом, різні види аналізу.

11. Методи контролю

Самостійні роботи, виконання тестових завдань, контрольні модульні роботи.

12. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота											Іспит	Накопичувальні бали/сума	
Кредит 1		Кредит 2			Кредит 3								
	T1	T3	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	120	300/100
Практичні заняття	10	10	5	5	5	3	3	3	3	3	3		
Самостійна робота	40		15			12							
			Кр 1 - 30			Кр 2 - 30							
Усього	60		60			60						120	300

Шкала оцінювання

ОЦІНКА ЄКТС	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано

B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

13. Методичне забезпечення

3. Навчально-методичні матеріали для дисциплін циклу фахових компетентностей: Вступ до мовознавства (навчально-методичні рекомендації для студентів за освітньою програмою Філологія: Прикладна лінгвістика)» / Бабій Ю. Б., Каленюк С. О., Мікрюкова К. О., Рускуліс Л. В., Садова Г. Ю. – Миколаїв : Ілліон, 2017. – 310 с.

4. Навчально-методичний комплекс.

14. Рекомендована література

Базова

11. Амирова Т.А. История языкознания: учебное пособие / Т.А.Амирова, Б.А. Ольховиков, Ю.В. Рождественский – М. : ВЦ «Академия», 2006. – 672 с.

12. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: навчальний посібник / А.О. Білецький. – К. : «АртеК», 1997. – 224 с.

13. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: Навч. посібник / С.І.Дорошенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 288 с.

14. Зеленько А. С. З історії лінгвістичних вчень. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 297 с.

15. Зубкова Л.Г. Общая теория языка в развитии: учебное пособие / Л.Г. Зубкова – М. : Изд-во РУДН, 2003. – 472 с.

16. Ковалик І.І. Загальне мовознавство: історія лінгвістичної думки / І.І. Ковалик, С.П. Самійленко. – К., 1985. – 373 с.

17. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник / М.П. Кочерган. – К. : ВЦ «Академія», 2003. – 464 с.

18. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навчальний посібник у 2-х ч. / Г.С. Кириченко, С.В. Кириченко, А. П. Супрун. – К. : ВЦ «ІнЮре», 2008.

19. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: підручник / С.В. Семчинський. – К. : АТ «ОКО», 1996. – 416 с.

20. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних вчень / Г. М. Удовиченко – К. : Вища школа, 1980. – 305 с.

Допоміжна

19. Алпатов В. М. История лингвистических учений / В.М.Алпатов – М. : Языки русской культуры, 1999. – 240 с.

20. Березин Ф.М., Головин Б.М. Общее языкознание / Ф.М. Березин, Б. М. Головин. – М., 1979. – 319 с.

21. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М., 1963. – 385 с.

22. Гируцкий А.А. Общее языкознание / А.А. Гируцкий. – Минск : Тетра-Системс, 2001. – 304 с.

23. Гумбольдт В. фон О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода / В. фон Гумбольдт //

В.А. Звегинцев. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. – М., 1960. – 297 с.

24. Звегинцев В.А. Очерки по общему языкознанию / В.А. Звегинцев. – М. : Либроком, 2009. – 327 с.

25. Кобилянський Б.В. Короткий огляд історії мовознавства / Б.В. Кобилянський. – К. : Радянська школа, 1964. – 287 с.

26. Кодухов В.И. Общее языкознание / В.И. Кодухов. – М. : Высшая школа, 1974. – 303 с.

27. Кондрашов Н.А. Общее языкознание / Н.А. Кондрашов. – М. : Просвещение, 1974. – 224 с.

28. Ломтев Т.П. Общее и русское языкознание / Т.П. Ломтев. – М. : Наука, 1976. – 384 с.

29. Німчук В.В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. / В.В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1985. – 224 с.

30. Плотников Б.А. Общее языкознание: Семинарий / Б.А. Плотников. – Минск, 1986. – 320 с.

31. Попова З.Д., Стернин И.А. Общее языкознание / З.Д. Попова – М. : АСТ: Восток – Запад, 2007. – 408 с.

32. Серебренников Б.А. Общее языкознание: Внутренняя структура языка / Б.А. Серебренников. – М. : Наука, 1972. – 564 с.

33. Супрун А.Е. Общее языкознание / А.Е. Супрун. – Минск : Высшая школа, 1983. – 456 с.

34. Хроленко А.Т. Общее языкознание / А.Т. Хроленко. – М. : Просвещение, 1989. – 127 с.

35. Шайкевич А.Я. Введение в лингвистику / А. Я. Шайкевич. – М. : Изд-во Российского открытого ун-та, 1995. – С.4-10.

36. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – Л., 1974. – 428 с.

15. Інформаційні ресурси

6. moodle.mnu.mk.ua
7. academia-pc.com.ua
8. chtyvo.org.ua/authors/Kocherhan.../Vstup_do_movoznavsta.pdf
9. www.kodges.ru/72537-vvedenie-v-yazykoznanie.html
10. www.u-ken.ru/.../elektronniy-uchebnik-maslov-vvedenie-v-yazikozn...

Засоби діагностики навчальних досягнень студентів

Варіант I

I рівень

1. Мова є суспільним явищем, оскільки:
  - а) являє собою знакову систему;
  - б) виникла в суспільстві;
  - в) використовується для потреб суспільства;
  - г) являє собою ієрархічну систему;
  - д) засвоюється в суспільстві.
2. До позиційних змін належать:
  - а) кількісна редуція;
  - б) протеза;
  - в) акомодация;
  - г) якісна редуція;
  - д) асиміляція.
3. Віднесеність слова до предмета називають:
  - а) денотативним значенням;
  - б) сигніфікативним значенням;
  - в) структурним значенням;
  - г) конотативним значенням.
4. У формі слова *напишу* виражені граматичні значення
  - а) роду, відмінка, числа;
  - б) способу, роду, числа;
  - в) часу, способу, числа, особи;
  - г) способу, особи, числа.
5. Тип синтаксичного зв'язку, в якому граматичні значення стрижневого слова повторюються в залежному слові, називається
  - а) узгодження;
  - б) координація;
  - в) керування;
  - г) прилягання.

II рівень

1. Дайте перелік факультативних функцій мови, похідних від комунікативної.
2. Доберіть синоніми до поданих слів і виділіть домінанти кожного синонімічного ряду: *завершення, вогонь, боротися*.
3. Зробіть повний фонетичний розбір: *смієшся*.

III рівень

1. До однієї чи різних частин мови належать подані слова? Мотивуйте свою відповідь. *Мудрий, мудрити, мудро, мудрість*.
2. Наведіть докази того, що мова і мислення не тотожні.

Варіант II

I рівень

1. Ослаблення артикуляції ненаголошених звуків і зміна їхнього звучання:

- а) акомодация;
- б) асиміляція;
- в) редукція;
- г) дисиміляція.

2. Процеси найменування вивчає:

- а) ономастика;
- б) ономасіологія;
- в) семасіологія;
- г) етимологія.

3. Знайдіть омографи:

- а) вивести з лісу – вивести з себе;
- б) гриф міністерства – гриф (птах);
- в) мати значення – моя мати;
- г) дорога в лісі – дорога кожна хвилина.

4. У формі слова *вона* виражені граматичні значення

- а) роду, відмінка, числа;
- б) часу, роду, числа;
- в) відмінка, роду, числа, особи;
- г) способу, особи, числа, роду.

5. Основна одиниця морфологічного рівня мови

- а) речення;
- б) морфема;
- в) словоформа;
- г) фонема.

II рівень

1. Поясніть сутність звуконаслідувальної гіпотези.

2. Доберіть синоніми до поданих слів і виділіть домінанти кожного синонімічного ряду: *вчитель, ходити, яскравий*.

3. Зробіть повний фонетичний розбір: *мавпячий*.

III рівень

1. Дайте характеристику речення:

Був теплий дощ, в траві стоїть вода...

2. Наведіть докази того, що мова має суспільний характер. Чи може мова виникнути в однієї людини? Відповідь обґрунтуйте.

Варіант I

I рівень

- У формі слова *напишу* виражені граматичні значення
  - роду, відмінка, числа;
  - способу, роду, числа;
  - часу, способу, числа, особи;
  - способу, особи, числа.
- Тип синтаксичного зв'язку, в якому граматичні значення стрижневого слова повторюються в залежному слові, називається
  - узгодження;
  - координація;
  - керування;
  - прилягання.
- Дериватологія – це наука про...
  - морфеми
  - утворення нових слів
  - будову слів
  - значення слів

II. Рівень

- Творення в мовах граматичних форм і похідних слів приєднанням до кореня або основи слова афіксів, що мають одне граматичне значення
- Перерахуйте відомі Вам синтетичні засоби вираження граматичних значень.
- Повтор цілого кореня, слова чи початкового складу.

III рівень

- Проаналізуйте словосполучення за типом підрядного зв'язку, за будовою, за способом вираження стрижневого слова, за смислово-граматичними зв'язками: відчинити двері, місячна ніч, старший вдвоє.
- Визначте частини мови в реченнях. Вкажіть типи синтаксичного зв'язку між словами: Біля присілка білояра пшениця була молода і вища, а горді соняшники стояли, як слов'янські вої,— щитами на схід.
- Вкажіть усі способи та засоби вираження граматичного значення: поганий – гірший, поріг – на порозі, один – один-однісінький.

Варіант II

I рівень

- У формі слова *вона* виражені граматичні значення
  - роду, відмінка, числа;
  - часу, роду, числа;
  - відмінка, роду, числа, особи;
  - способу, особи, числа, роду.
- Основна одиниця морфологічного рівня мови
  - речення;

- б) морфема;
- в) словоформа;
- г) фонема.

3. Загальнограматичні категорії мови це:

- А) частини мови, члени речення
- Б) число, відмінок, рід
- В) особа, вид
- Г) спосіб, стан

II рівень

1. Тип синтаксичного зв'язку, коли одні граматичні значення стрижневого слова викликають у залежному слові інші, але конкретно визначені граматичні значення, тобто форма залежного слова повністю зумовлюється стрижневим

2. Чим словосполучення відрізняється від речення?

3. Особлива конструкція тюркських мов, єдність двох іменників, з яких один визначає, тобто є означенням

III рівень.

1. Проаналізуйте словосполучення за типом підрядного зв'язку, за будовою, за способом вираження стрижневого слова, за смислово-граматичними зв'язками: право на відпочинок, рідна домівка, прогулянка верхом.

2. Визначте частини мови в реченнях. Вкажіть типи синтаксичного зв'язку між словами: Над тихим світом леліла-курилася зоряна імла, за татарським бродом на болотах бродив долинний туманець, і в ньому по груди паслися селянські вироблені коні, що пахли оранкою.

3. Вкажіть усі способи та засоби вираження граматичного значення: говорити-сказати, ткач – ткацький, живе – хай живе.

Варіант III

I рівень

До двопланових одиниць мови відносяться

- а) синтаксема
- б) фонема
- в) словосполучення
- г) лексема

13. Тип синтаксичного зв'язку, в якому граматичні значення стрижневого слова повторюються в залежному слові, називається

- а) узгодження
- б) координація
- в) керування
- г) прилягання

3. У формі слова ходив би виражені граматичні значення

- а) роду, відмінка, числа
- б) часу, способу, особи
- в) способу, роду, числа
- г) способу, особи, числа

II рівень

1. Мінімальна двостороння одиниця мови, тобто одиниця, що має план вираження і план змісту і яка не членується на простіші одиниці такого самого роду.

2. Афіксом або службове слово, що семантично відноситься до стрижневого слова, ставиться при першому слові, тим самим об'єднуючи в єдине ціле як прості, так і складні словосполучення.

3. Перерахуйте основні властивості речення, що відрізняють їх від інших структурних одиниць мови.

III рівень

1. Проаналізуйте словосполучення за типом підрядного зв'язку, за будовою, за способом вираження стрижневого слова, за смислово-граматичними зв'язками: один із них, зимовий вечір, навчатись уранці.

2. Визначте частини мови в реченнях. Вкажіть типи синтаксичного зв'язку між словами: На блясі нестерпно, як постріли, залопотіла перша дріб граду, але скоро він ущух, бо хмара подумала, подумала собі щось та й понесла свої торби стороною, і в них стали вмирати громовиці.

3. Вкажіть усі способи та засоби вираження граматичного значення: один – перший, ріг – на розі, атлас – червоний атлас.

Ключі

	1		2		3
1	В	1	В	1	В
2	А	2	В	2	А
3	Б	3	А	3	В
	Аглютинація		Керування		Морфеми
	Редуплікація		ізафет		замикання

I ВАРІАНТ

1. Знайдіть речення, у якому неправильно вжито слово «неділя».

1. У неділю дідусь з онуком пішли гуляти у зимовий парк (З підручника).
2. Була неділя, тихий час дозвілля (М.Рильський).
3. Вербна неділя — назва християнського свята (За словником).
4. Одна неділя має сім днів (З розмови).
5. Від неділі до неділі — все в одному ділі (Народна творчість).

2. У якому рядку всі виділені слова в словосполученнях вжито в переносному значенні?

1. *Золота* нива, *гіркий* полин, *солодка* цукерка.
2. *Білий* сніг, *високий* будинок, *тихий* крик.
3. *Читати* книгу, *гартувати* сталь, *іти* з товаришем.
4. *Холодний* погляд, *тверда* рука, *гірка* правда.
5. *Летіти* літаком, *українська* мова, *світло* знань.

3. У якому рядку подані слова становлять синонімічний ряд?

1. Мовчазливий, мовчазність, мовчазна, мовчанка, мовчати.
2. Мовчазний, говіркий, говірка, мовчун, мова.
3. Мовчазний, небалакучий, неговіркий, маломовний, небагатослівний.
4. Слово, словник, префікс, закінчення, суфікс.
5. Мовчати, говорити, слухати, кричати, шептати.

4. У якому рядку всі наведені слова є однозначними?

1. Гострий, година, засць, лихий, летіти.
2. Хустка, Київ, термометр, відмінок, ангіна.
3. Голова, залізний, Дніпро, гарячий, дихати.
4. Надійність, земля, мова, сухий, говорити.
5. Яловичина, стіл, Оболонь, Дністер, рука.

5. Якими лексичними одиницями є слова "заїзд — з'їзд, зброя — збруя"?

1. Синонімами.
2. Антонімами.
3. Омонімами.
4. Паронімами.
5. Фразеологізмами.

6. У якому рядку всі слова власне українські?

1. Вікно, тролейбус, штани, депо, вогонь.
2. Праска, ганчірка, квітка, громада, січкаря.
3. Сокира, телевізор, хата, рука, шапка.
4. Воля, телефон, каса, дім, готель.
5. Автобус, театр, страх, телефон, м'яч.

7. У якому рядку всі слова запозичені?

1. Денді, гай, гурт, шарф, зона.
2. Дебют, вахта, декада, декларація, гумор.
3. Плаття, кора, буряк, совість, воля.
4. Шоу, один, брат, фауна, залп.
5. Гуща, автор, клоун, портфель, квітка.

8. У якому рядку всі слова є термінами?

1. Суцвіття, святиня, мудрість, біоніка, сепсис.
2. Весна, рушник, лахміття, мармелад, абстракціонізм.
3. Синтез, антоніми, гіпербола, конгломерат, синус.
4. Менеджер, політика, троянда, маклер, варення.
5. Професія, кельти, обрамлення, морфема, пошта.

9. У якому рядку наведені словосполучення є фразеологізмами?

1. Хотіти їсти; швидко втекти; говорити навмисне; уважно дивитися.
2. Дотепний чоловік; покірنا людина; балакуча жінка; вродлива дівчина.
3. Пропустити повз вуха; писана красуня; кипіти від злості; хапати дрижаки.

4. Надокучати товаришеві; дорога річ; повісити пальто; кипить вода.
5. Гнути залізо; піймати рибу; дбайливо доглядати; зазнати поразки.

10. Який фразеологізм є антонімом до вислову "стояти як пень"?

1. Стояти на власних ногах.
2. Стояти на краю безодні.
3. Сидіти склавши руки.
4. Бігти стрімголов.
5. Скрутити собі в'язи.

II ВАРІАНТ

1. Знайдіть речення, у якому неправильно вжито слово "приймати".

1. Юнаки приймають присягу на вірність Україні (З газети).
2. На випадок загибелі сержанта приймаю командування (О.Довженко).
3. Наталка приймає участь у змаганнях з тенісу (З розмови).
4. Їв би очима, та душа не приймає (Народна творчість).
5. Прошу прийняти рішення якнайшвидше (З заяви).

2. У якому рядку всі виділені слова у словосполученнях вжито в прямому значенні?

1. *Блискуче* майбутнє, *малинове* варення, *малинові* вуста.
2. *Вершина* гори, *кам'яний* берег, *солодкий* спів.
3. *Голова* дівчини, *теплий* одяг, *корінь* берези.
4. *Соковитий* голос, *тепле* проміння, *чиста* совість.
5. *Гірка* правда, *колючий* сніг, *відкритий* характер.

3. У якому рядку подані слова становлять синонімічний ряд?

1. Високо, низько, височина, низина, рівнина.
2. Височина, вишина, висота, височінь, вись.
3. Високий, височенький, високість, високогірний, високогір'я.
4. Висотний, висотник, верховина, верхівка, верхів'я.
5. Вишитий, вишивка, вишивання, вишиванка, вишивний.

4. Знайдіть рядок, у якому до складу словосполучень входять омоніми.

1. Гостре слово - гострий зір, тихий голос - тихе життя.
2. Чисте небо - чисті руки, ламати голову - ламати кригу.
3. Старий клен - старі погляди, вершина Карпат - вершина слави.
4. Линути літаком - линути думкою, битий тугою - бита цегла.
5. Гостра коса - дівоча коса, електричний розряд - спортивний розряд.

5. У якому рядку всі слова власне українські?

1. Урожай, хлопець, локаут, самоповага, зерно.
2. Непослух, сузір'я, суцвіття, лоскіт, рушник.
3. Ракета, співчуття, пір'їнка, самоскид, блискавка.
4. Озеро, таємниця, гідність, крило, вітряк.
5. Молоток, багатокутник, перемога, космос, телевізор.

6. У якому рядку всі слова запозичені?

1. Сніг, казка, день, лебеді, капуста.
2. Патерик, агент, охоронець, дилетант, дія.
3. Оазис, паштет, манто, кабальєро, блок.
4. Недоладність, спека, нонсенс, акція, аматор.
5. Стихія, ангел, фауна, пророк, влада.

7. У якому рядку всі слова є термінами?

1. Гороскоп, календула, префікс, трансмісія, груша.
2. Бюлетень, делегація, корінь, аташе, атом.
3. Суфікс, гастрит, тонометр, косинус, катет.
4. Рондо, геометрія, традиція, синус, кут.
5. Інженер, місія, конферансьє, демократ, амбіції.

8. У якому рядку наведені словосполучення є фразеологізмами?

1. Читати повість; стримано засміятися; перейти вулицю; довести додому.

2. Кінець уроку; пекти картоплю; відчинені двері; чужа праця.
3. Нерозбірливо говорити; засипати вугілля; брати воду; говорити правду.
4. Читати по очах; пекти раків; з відкритим серцем; западати в душу.
5. Зелений лист; гнути гілку; крутити гайку; набити лопату.

9. Знайдіть фразеологізм, до складу якого входять антоніми.

1. Близький світ.
2. Ближче до діла.
3. Близенько видати, але далеко стрибати.
4. Близько лікоть, але не вкусиш.
5. Більше, ніж ока в лобі.

10. У якому рядку правильно наведено синонімічний відповідник до російського фразеологічного звороту "кошки на сердце скребут"?

1. Кішці смішки, а мишці слізки.
2. Черв'ячок точить.
3. Зав'яз пазурець, і пташці кінець.
4. Пробігла чорна кішка.
5. Кожна пташка своєї пісні співає.

III ВАРІАНТ

1. Яке з наведених слів має лексичне значення "той, що давно минув; колишній"?

1. Бувший.
2. Давній.
3. Теперішній.
4. Майбутній.
5. Сьогоднішній.

2. У якому рядку всі виділені слова у словосполученнях вжито в прямому значенні?

1. *Солодкий сон, жовтокоса осінь, море пшениці.*
2. *Золоте серце, темні думки, солодке життя.*
3. *Солодка кава, срібна ложка, тепла хустка.*
4. *Сива голова, рожеві мрії, вушко голки.*
5. *Молода трава, багатий місяць, голови соняшників.*

3. У якому рядку всі слова є синонімами слова "метелиця"?

1. Віяти, сипати, мести, закидати, жбурляти.
2. Сніг, вітер, мороз, зима, холод.
3. Січнева, остання, вечірня, зимова, люта.
4. Заметіль, сніговиця, хуртовина, завірюха, віхола.
5. Сніговий, снігопад, снігурка, снігур, снігозбирач.

4. У якому рядку всі наведені слова є однозначними?

1. Україна, суниця, овес, суфікс, прикметник.
2. Добрий, палкий, старий, кривий, високий.
3. Малий, крило, ряд, сила, тепло.
4. Окремий, інший, сіяти, сказати, скакати.
5. Останній, котрий, сонце, щавель, квочка.

5. У якому рядку всі слова власне українські?

1. Юність, здоров'я, мова, кіно, зима.
2. Квітка, самота, жарт, затрусити, лялька.
3. Туман, журба, пшениця, схід, рушник.
4. Аташе, вітер, блакить, ранок, усмішка.
5. Джерело, дзеркальний, ярець, джміль; телефон.

6. У якому рядку всі слова запозичені?

1. Річ, затока, хвилина, жовтий, музика.
2. Охоронець, дія, доброта, проблема, лиман.

3. Багатство, земля, журба, терпіння, режисер.
  4. Радощі, листя, тиждень, пріоритет, терпіння.
  5. Ідея, графік, катастрофа, архів, гуаш.
- 7. У якому рядку всі слова є термінами?**
1. Голод, кут, бісектриса, графіка, лексика.
  2. Кривда, соло, молоко, краса, мороз.
  3. Симбіоз, агресія, кіно, театр, фойє.
  4. Реакція, функція, сила, міра, гріх.
  5. Фонема, ом, тангенс, дифузія, лінгвістика.
- 8. У якому рядку всі фразеологізми мають однакове значення?**
1. Грати очима; бити чоботи; точити ляси; душа в душу.
  2. Грати мовчанку; ні пари з вуст; тримати язик за зубами; мов у рот води набрав.
  3. Рукою подати; сидіти в печінках; грати на нервах; легкий хліб.
  4. Пасти задніх; байдики бити; грати першу скрипку; від серця відлягло.
- 9. Який фразеологізм є антонімом до вислову "байдики бити"?**
1. Бити ключем.
  2. Працювати як мокре горить.
  3. Працювати не розгинаючи спини.
  4. Бити по кишени.
  5. Бити себе в груди.
- 10. У якому рядку правильно наведено синонімічний відповідник до російського фразеологічного звороту "вить веревки с кого-то"?**
1. Заводити знайомство з кимось.
  2. Завдавати поразки комусь.
  3. Заварити кашу.
  4. Брати за живе.
  5. Сукати мотузки з когось.

	1		2		3
1.	4	1.	3	1.	2
2.	4	2.	3	2.	3
3.	3	3.	2	3.	4
4.	2	4.	5	4.	1
5.	4	5.	2	5.	2
6.	2	6.	3	6.	5
7.	2	7.	3	7.	5
8.	3	8.	4	8.	2
9.	3	9.	3	9.	3
10.	3	10.	1	10.	5

ВАРІАНТ 1.

1. Європейське мовознавство XVII-XVIII століть. Лінгвістичні погляди Ж.-Ж.Руссо, Й.-Г.Гердера та інших.

2. В.Вундт як засновник етнічної психології. Погляди В.Вундта на походження мови, на її розвиток та суспільний характер.

3. Запишіть текст фонетичною і фонематичною транскрипціями.

Розкішними червоними гніздами одцвітає заяча капуста, жаринами горить у безлистих кущах рясний свербиус; білий ніздрюватий деревій пахне густо і владно, пробиваючи сумовиті повіви прив'ялих трав і квітів.

4. Розподілити фразеологізми за класифікацією В.В.Виноградова. Доберіть синоніми до фразеологізмів, запишіть їх.

Узяти бика за роги, слон на вухо наступив, авгієві стайні, на ловця і звір біжить, білими нитками шито, змотувати вудки, дірка з бублика, товкти воду в ступі, Альфа і Омега, на всіх парах, дивитися крізь пальці.

ВАРІАНТ 2.

1. Мовознавча думка у стародавньому Китаї.

2. Засновники компаративістики - Якоб Грім та Расмус Раск. Характеристика 2-х законів Раска-Гріма.

3. Доберіть синоніми до виділених слів у словосполученнях. Вкажіть тип синонімічного ряду.

Вороний кінь, безжалісна людина, вогкий вітер, швидко одужувати, непохитний кордон, ступати нечутно, безупинний рух.

4. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією. Дайте характеристику асиміляції:

усядся, через поле, кузня, під джерелом, Великдень, відсіля, п'ятдесят, анекдот, молодший, ось берег.

ВАРІАНТ 3.

1. Давнє арабське мовознавство. Лексикографічна праця «Диван турецьких мов» Махмуда аль Кашгарі.

2. Розвиток лексикографії та граматики у XV – XVII ст. Граматика Пор-Рояля як перша спроба встановлення спорідненості мов.

3. Поділіть дані фразеологізми на такі типи: зрощення, єдності, сполучення. Доберіть синоніми до фразеологізмів, запишіть їх.

Морочити голову, тримати камінь за пазухою, відкривати Америку, перемивати кісточки, повісити носа, порушити справу, піднести гарбуза, поставити на ноги, хоч куди.

4. Введіть у речення слова-омоніми та багатозначні слова. Визначте, які з них є словами-омонімами, а які – багатозначними словами.

Роман, голова, півники, клеїти, година, за дачу, шлях, лист.

ВАРІАНТ 4.

1. Європейське мовознавство епохи Відродження. Данте Аліг'єрі «Про народну мову».

2. Психологізм у порівняльно-історичному мовознавстві. Лінгвістично-психологічна теорія Геймана Штейнталя.

3. Запишіть речення фонетичною та фонематичною транскрипціями:

Край прогнутаго вечорового неба, врзаючись у зорову імлу, і досі трудиться старий нагорблений вітряк; в обрисах його є упертість заповзятої роботящої людини, і життя його теж схоже на життя людини.

4. Поділіть дані фразеологізми на такі типи: зрощення, єдності, сполучення. Доберіть синоніми до фразеологізмів, запишіть їх.

Смаленого вовка не бачив, слон на вухо наступив, авгієві стайні, на ловця і звір біжить, нести хрест, змотувати вудки, дірка з бублика, товкти воду в ступі, Альфа і Омега, на всіх парах, дивитися крізь пальці.

ВАРІАНТ 5.

1. Давньоруське мовознавство. Початки давньоруської лексикографії.

2. Загальна оцінка натуралізму. Макс Мюллер про відношення мови до природи та історії.

3. Записати слова фонетичною транскрипцією. Знайти і охарактеризувати асиміляцію.

Піщаний, невістчин, розквіт, анекдот, весняний, хвилюється, коритце, віддзеркалити, шістнадцятий, блюдце.

4. Доберіть синоніми до виділених слів у словосполученнях.

Товста **крига**, багато **мандрувати**, **ясний** день, **стародавній** звичай, **вороний** кінь, **збагнути** прочитане, **замело** дороги, **яскраве** сонце, рухатись **помалу**, квітучий **лан**, **заможний** господар, хвойний **бір**, **вірна** відповідь, **надавати** звання.

ВАРІАНТ 6.

1. Вітчизняне мовознавство XVI-XVIII ст. «Російська граматика» М. Ломоносова.

2. Біологічний напрям у мовознавстві. Генеалогічна і типологічна класифікації Августа Шлейхера.

3. Записати слова фонетичною транскрипцією. Знайти і охарактеризувати асиміляцію.

Розсіваються, волочба, завітчати, юність, дігтяр.

4. Згрупуйте словосполучення з метафорою, метонімією, синекдохю, розмежовуючи їх лексичний і стилістичний різновиди.

Холодний погляд, іде годинник, дримає ліс, закінчив училище, вушко голки, варити сталь, їсти сливу, п'ять голів рогатої худоби, любить каву, черства людина, голова зборів, село чекає переможців, аудиторія слухає, за кущами блукали вуха, сміється сонце, біжить час, теплий прийом, Київ переміг.

ВАРІАНТ I

1. Погляди Ф. де Соссюра про внутрішню і зовнішню лінгвістику, про мову як систему.

2. Харківська лінгвістична школа як одна із вітчизняних мовознавчих шкіл. Вчення О.О.Потебні про мову і мислення, про слово і його внутрішню форму.

3. Виконайте морфемний аналіз поданих слів:

Привчили, землеустрій, від'їхати, по-англійському, сузір'я, вволю, приземлення, зайнятий, постинати, бігом, найдавніший, щиросердно, привіт, задумались, відійти, працюватимеш, дружба, побажання, безвідносний, тричі.

ВАРІАНТ II

1. Дескриптивна лінгвістика. Наукові погляди Л.Блумфільда.

2. Лінгвістична концепція Ф. де Соссюра: про природу мовного знака, вчення про синхронію та діахронію.

3. Виконайте словотворчий аналіз поданих слів.

Альпіністка, антикомунізм, багатосерійний, багатобічність, баритональний, безвір'я, вертихвістка, дегазувати, демократизувати, запорізький, дніпропетровський, літературознавець, лікпом, УНР, МЗС, фінвідділ, вищезгаданий, нижчепідписаний, лісосмуга.

ВАРІАНТ III

1. Казанська лінгвістична школа. Лінгвістичні концепції Івана Бодуена де Куртене, його вчення про фонему.

2. Загальна характеристика молодогограматичного напрямку. Молодограматики про психолого-фізіологічну основу мовлення, про звукові закони і принципи аналогії.

3. Виконати повний лінгвістичний аналіз речення.

Мчав її Уралов тими просторами, де навіть земля світилася сонячним блиском стерновищ, пролітали селами, де хати потопали у виноградниках, де садки спливали каскадами груш, яблук та абрикос, а розкішні виноградники виметували буйне листате пагіння аж на вулицю.

ВАРІАНТ IV

1. Погляди В.Гумбольдта на форму і зміст мови, на відношення мови до мовлення. Морфологічна класифікація мов В.Гумбольдта: загальна характеристика.

2. Позитиви та вади молодогограматизму. Погляди Германа Пауля про реконструкцію мов і про психолого-фізіологічну основу мови.

3. Виконати повний лінгвістичний аналіз речення.

Щоб радувати, просвітлювати душевний світ глядача й читача, треба нести просвітленість у своєму серці, треба правду життя підносити до рівня серця, а серце нести високо.

ВАРІАНТ V

1. Критика універсальності звукових законів молодогограматиків. Гуго Шухардт та школа „Слів і речей”.

2. Американський структуралізм, основні напрями. Погляди структуралістів на системну будову мови і мовлення.

3. Виконайте синтаксичний аналіз речення.

І від того, що вони ніколи не говорили про це вголос, але твердо знали,

що інакше бути не може, що кожен зробить те, що має зробити друг-побратим, Арсенові стало на душі легко і радісно.

Засоби діагностики навчальних досягнень студентів

Варіант – 1

1. Назвіть найвидатнішого мовознавця Стародавньої Індії:

а) Вараручі Катьяна	б) Патанджолі	в) Панніні	г) Бхатріхарі
---------------------	---------------	------------	---------------

2. Зі скількох збірок складаються «Веди»?

а) 12	б) 3	в) 7	г) 4
-------	------	------	------

3. Хто з давньоримських мовознавців вперше звертається до звуконаслідувальної теорії мови?

а) М. Т. Варрон	б) Е. Стиллон	в) Прісціане	г) Г. Ю. Цезар
-----------------	---------------	--------------	----------------

4. Який чинник зумовив труднощі в створенні граматики арабської мови?

а) відсутність учених	б) флективний характер арабської мови	в) складність мови	г) протистояння лінгвістичних шкіл
-----------------------	---------------------------------------	--------------------	------------------------------------

5. Арабська грамика кваліфікує звуки в процесі:

а) аналізу співу, метрики й ритміки	б) метрики	в) ритміки	г) вимови
-------------------------------------	------------	------------	-----------

6. Як інтерпретували мову аналогісти Давньої Греції?

а) як систему чітких правил, що не мають винятків	б) мова допускає відхилення від закономірностей	в) як систему, що складається з фонетичного, морфологічного та словотвірного рівнів	г) як розгалужену систему
---	---	---	---------------------------

7. Хто вперше ввів до української графіки літеру г?

а) Лаврентій Зизаній	б) Мелетій Смотрицький	в) Леонід Булаховський	г) Памва Беринда
----------------------	------------------------	------------------------	------------------

8. Чим в арабському мовознавстві пояснювалося питання походження мови?

а) об'єднанням людей в плем'я	б) біблійними міфами	в) потребою людей висловлювати свої думки	г) політикою
-------------------------------	----------------------	---	--------------

9. Якою мовою розмовляли Адам і Єва:

а) санскрит	б) іврит	в) давньоарамейська	г) давньогрецька
-------------	----------	---------------------	------------------

10. У якому місті (за Біблією) люди будували вежу, що стала причиною появи різних мов:

а) Ольвія	б) Вавилон	в) Парнас	г) Рим
-----------	------------	-----------	--------

11. Як формуються перші паростки наукових знань про мову:

а) шляхом збору мовного матеріалу	б) шляхом реєстрації мовних актів	в) шляхом спілкування	г) шляхом спостереження за процесом спілкування
-----------------------------------	-----------------------------------	-----------------------	---

12. У давньому мовознавстві виділяють чотири наукові традиції:

а) давньоіндійську, давньокитайську, давньогрецьку, давньоримську	б) давньоіндійську, давньокитайську, класичну, європейську	в) давньоіндійську, класичну, європейську, філософську	г) давньоіндійську, давньокитайську, класичну, арабську
---	--	--	---

13. Яка наукова традиція у давньому мовознавстві називається класичною?

а) давньоіндійська	б) давньокитайська	в) арабська	г) давньогрецька,
--------------------	--------------------	-------------	-------------------

		римська
- 14.** Яка з наукових традицій найдавніша:
а) давньокитайська	б) давньоіндійська	в) класична	г) арабська
- 15.** Що таке веди:
а) збірник мовознавчих праць індійських лінгвістів	б) збірка псалмів	в) збірка поетичних творів	г) збірка поетично-релігійних гімнів і ритуалів
- 16.** Що стало основною причиною формування мовознавчої науки у Стародавній Індії:
а) прагнення зберегти точність вед і забезпечити їх розуміння	б) потреба вести державний облік земель	в) філософська думка того часу	г) виникнення першого письма
- 17.** Скільки років налічує давньоіндійська мовна традиція:
а) 3000	б) 2000	в) 4000	г) 3500
- 18.** Що є найдавнішою пам'яткою староіндійської літератури:
а) веди	б) Біблія	в) праця Паніні	г) перша граматики пракритів
- 19.** Яка зі збірок вед вважається найважливішою і частково найдавнішою:
а) Рігведа	б) Самаведа	в) Яджурведа	г) Атхарведа
- 20.** Хто із мовознавців Стародавньої Індії став автором першої граматики санскриту:
а) Бхатріхарі	б) Паніні	в) Вараручі Катьяна	г) Патанджалі
- 21.** Чим характеризується період середньовіччя в Європі:
а) розквітом мовознавства	б) розквітом усіх наук	в) інтелектуальним занепадом у галузі всіх наук	г) занепадом мовознавства
- 22.** Що стало поштовхом до розвитку мовознавства періоду середньовіччя у Європі:
а) запровадження християнства	б) збереження мови	в) бажання зберегти легенди для наступних поколінь	г) перекладання священних книг
- 23.** Першими проповідниками православної християнської релігії у слов'ян були:
а) Вульфїла	б) Фома Аквінський	в) брати Кирило і Мефодій	г) Щек та Хорив
- 24.** Якою мовою написані перші слов'янські пам'ятки:
а) глаголицею	б) кирилицею	в) латиною	г) глаголицею і кирилицею
- 25.** Практичне володіння якою мовою відкривало шлях до отримання духовної і світської освіти в епоху середньовіччя:
а) старослов'янською	б) грецькою	в) латинською	г) китайською
- 26.** Єдиною мовою, що вивчалася в середні віки, була:
а) латинська	б) готська	в) старослов'янська	г) давньогрецька
- 27.** На що зверталася увага у процесі засвоєння латинської мови в XVI ст.:
а) звуки	б) синтаксис	в) букви	г) морфеми
- 28.** Середньовічне розуміння граматики:
а) мистецтво декламування віршів	б) мистецтво правильно говорити і писати	в) мистецтво виразного читання	г) мистецтво креслення
- 29.** У VIII ст. в епоху середньовіччя виникає такий напрям релігійної філософії, як:
а) католицизм	б) православ'я	в) протестантизм	г) схоластика
- 30.** Головними течіями в середньовічній схоластичі були:
а)	б) романтизм і	в) сюрреалізм і	г) імпресіонізм і

реалізм номіналізм	і реалізм	модернізм	номіналізм
-----------------------	-----------	-----------	------------

31. Хто був автором першого словника-каталога, який охоплював 272 мови:

а) Петро Паллас	б) Лоренцо Пандуро	в) Йоган Фатер	г) Йоган Аделунг
-----------------	--------------------	----------------	------------------

32. Словник німецького вченого Й.К.Аделунга називався:

а) «Загальне мовознавство»	б) «Мітрідаг, або загальне мовознавство»	в) «Лінгвістичні дослідження»	г) «Особливості загального мовознавства»
----------------------------	--	-------------------------------	--

33. З якою метою вчені-мовознавці почали створювати загальну раціональну граматику:

а) щоб зникла необхідність вивчати кілька мов для порозуміння	б) для полегшення підкорення однієї держави іншою	в) щоб спростити походження усіх мови	г) щоб полегшити обмін науковою інформацією
---	---	---------------------------------------	---

34. Хто виступив з ідеєю створення універсальної символічної мови, мови близької до математичних побудов:

а) А.Арно	б) К.Лансло	в) Р.Декарт	г) Г.Лейбніц
-----------	-------------	-------------	--------------

35. Теорію вигукового походження мови у XVIII ст. відроджує і розгортає у трактаті «Про походження мови»

а) А.Сміт	б) Й.Гердер	в) Ж.-Ж.Руссо	г) Дж. Локк
-----------	-------------	---------------	-------------

36. Звуконаслідувальну теорію походження мови найповніше розкрив:

а) Й.Гердер	б) А.Сміт	в) Т.Гоббс	г) Дж. Локк
-------------	-----------	------------	-------------

37. Першим поставив питання про об'єктивну закономірність історичного розвитку суспільства, спробував обґрунтувати поняття розвитку мови, окреслив його історичні етапи:

а) Ж.-Ж.Руссо	б) Й.Гердер	в) Р.Декарт	г) Д.Віко
---------------	-------------	-------------	-----------

38. Хто став першопродіцем у християнстві, переклавши Євангеліє:

а) Геракліт	б) Мефодій	в) Кирило	г) Вульфїла
-------------	------------	-----------	-------------

39. Якою мовою був здійснений перший переклад Євангелія:

а) старослов'янською	б) готською	в) латинською	г) вірменською
----------------------	-------------	---------------	----------------

40. З якою метою у середні віки вивчалась латина:

а) практичною	б) науково-пізнавальною	в) практично-пізнавальною	г) усі відповіді правильні
---------------	-------------------------	---------------------------	----------------------------

Варіант – 2

1. Яку славнозвісну працю створив Паніні:

а) «Пракрита-пракаша»	б) «Вак'япадія»	в) «Вопадава»	г) «Аштад'яї»
-----------------------	-----------------	---------------	---------------

2. Літературна мова стародавньої Індії, що є подальшим розвитком мови вед, але характеризується чіткішими нормами вимови, граматичної будови:

а) деванагарі	б) латинь	в) санскрит	г) пракрит
---------------	-----------	-------------	------------

3. Староіндійські граматики виокремлювали чотири частини мови:

а) ім'я, займенник, прикметник, дієслово	б) вигук, дієслово, частку, прикметник	в) займенник, числівник, ім'я, дієслово	г) ім'я, дієслово, прийменник, частку
--	--	---	---------------------------------------

4. Хто, за давньогрецькими переказами, запровадив різні наріччя:

а) Зевс	б) Гермес	в) Гефест	г) Аполлон
---------	-----------	-----------	------------

5. Назвіть періоди античного мовознавства:

а) філософський, період діяльності стоїків	б) доісторичний, історичний	в) давньогрецький, середньогрецький, новогрецький	г) філософський, александрійський
--	-----------------------------	---	-----------------------------------

6. У який період грецького мовознавства граматика стала окремою наукою:

а) філософський	б) граматичний	в) середньовічний	г) немає правильної відповіді
-----------------	----------------	-------------------	-------------------------------

7. Назвіть ученого, якому належить перша спроба виокремлення частин мови:

а) Аристотель	б) Платон	в) Демокріт	г) Геракліт
---------------	-----------	-------------	-------------

8. Хто із давньогрецьких філософів стверджував, що кожне ім'я нерозривно пов'язане з річчю, назвою якої воно є:

а) Геракліт	б) Демокрит	в) Протагор	г) Геракліт
-------------	-------------	-------------	-------------

9. Кому належить вислів «Імена речам дають люди на свій розсуд»:

а) Демокриту	б) Аристотелю	в) Геракліту	г) Платону
--------------	---------------	--------------	------------

10. Які частини мови розрізняє Платон:

а) ім'я, займенник	б) ім'я, дієслово	в) дієслово, числівник	г) ім'я, службові слова
--------------------	-------------------	------------------------	-------------------------

11. Хто належить до стоїків:

а) Зенон, Востоков, Грімм	б) Зенон, Клеант, Діоген Вавилонський, Хрісіпп	в) Клеант, Бопп, Шлейхер	г) Хрісіпп, Грімм, Зенон
---------------------------	--	--------------------------	--------------------------

12. Скільки частин мови виокремили стоїки:

а) 5	б) 2	в) 6	г) 9
------	------	------	------

13. Стоїки сприяли створенню нової мовознавчої дисципліни:

а) семасіології	б) етимології	в) ономасіології	г) фразеології
-----------------	---------------	------------------	----------------

14. Погляди яких учених перповідали римські мовознавці:

а) давньоіндійських	б) давньоарабських	в) давньогрецьких	г) китайських та індійських
---------------------	--------------------	-------------------	-----------------------------

15. Яке мовознавство до XIX століття розвивалося самостійно:

а) арабське	б) римське	в) індійське	г) китайське
-------------	------------	--------------	--------------

16. Схоліастика – це:

а) наука, що тлумачила давні слова шляхом пояснення їх значень	б) наука, що вивчала структуру та етимологію ієрогліфів	в) наука, що з'ясовувала відмінності між звуками	г) розділ мовознавства у Стародавній Індії
--	---	--	--

17. Який принцип діє у китайській ієрогліфічній писемності:

а) один ієрогліф відповідає одній морфемі	б) один ієрогліф відповідає одному словосполученню	в) один ієрогліф відповідає одному слову	г) один ієрогліф відповідає одній фонемі
---	--	--	--

18. Коли відбулося становлення сучасної системи писемності у Китаї:

а) III-IV ст.	б) II-III ст.	в) I-II ст.	г) III ст.
---------------	---------------	-------------	------------

19. На думку китайських мовознавців, основною одиницею фонетики є:

а) склад (цзи)	б) фонема	в) звук	г) знак
----------------	-----------	---------	---------

20. У якому столітті було укладено перший ієрогліфічний словник:

а) I ст.	б) II ст. до н. е.	в) I ст. до н. е.	г) III ст. до н. е.
----------	--------------------	-------------------	---------------------

21. Яка дискусія відбулася в епоху пізнього середньовіччя:

а) про існування в мові термінів	б) частини мови	в) природу назв	г) доцільність вивчення національних мов
----------------------------------	-----------------	-----------------	--

22. Епоха Відродження припадає на:

а) XVII – XVIII ст.	б) XIII – XIV ст.	в) XIV – XVI ст.	г) XVI – XVIII ст.
---------------------	-------------------	------------------	--------------------

23. В епоху Відродження вивчали латину:

а) XVII – XVIII ст.	б) XIII – XIV ст.	в) XIV – XVI ст.	г) XVI – XVIII ст.
---------------------	-------------------	------------------	--------------------

24. Великі заслуги у виданні та філологічному коментуванні літературних творів античності в епоху Відродження мають:

а) Й.Скалігер, Й. Рейхлін	б) Ю.Скалігер, Р.Стефанус, Г.Стефанус	в) Д.Скот, В.Оккам	г) Е.Донат, Прісціан
---------------------------	---------------------------------------	--------------------	----------------------

25. Першу спробу групування всіх європейських мов зробив:

а) Й.Скалігер	б) Й. Рейхлін	в) Р.Стефанус	г) Ю.Скалігер
---------------	---------------	---------------	---------------

26. Мови, що походили від однієї «мови-матері» Й.Скалігер називав:

а) рідними	б) спорідненими	в) сполученими	г) двоюрідними
------------	-----------------	----------------	----------------

27. За Й.Скалігером, мови-матері розгалужуються на:

а) наріччя	б) діалекти	в) дочірні мови	г) не розгалужуються
------------	-------------	-----------------	----------------------

28. Книгодрукування в Європі було винайдено у:

а) 1438	б) 1506	в) 1596	г) 1579
---------	---------	---------	---------

29. Хто вперше в історії культури поставив питання про народну і літературну мови і виступив на захист національних літературних мов:

а) Й.Гутенберг	б) М.Грек	в) Д.Аліг'єрі	г) Л.Зизаній
----------------	-----------	---------------	--------------

30. Данте Аліг'єрі поділяв мови на дві групи:

а) книжно-літературні та граматичні	б) вульгарні та граматичні	в) вульгарні та народні	г) високі та низькі
-------------------------------------	----------------------------	-------------------------	---------------------

31. Посібниками для засвоєння латинської мови були граматики:

а) Ю.Скалігера	б) Й.Скалігера	в) Й.Рейліха	г) Е.Доната
----------------	----------------	--------------	-------------

32. Коли були створені перші методики вивчення мови:

а) в античні часи	б) в епоху відродження	в) в епоху просвітництва	г) в епоху романтизму
-------------------	------------------------	--------------------------	-----------------------

33. Компіляція – це:

а) твір, що будується на основі власних спостережень	б) твір, скомпонований шляхом запозичень чужих матеріалів	в) щоденники видатних лінгвістів	г) підручники із загального мовознавства
--	---	----------------------------------	--

34. У перекладі з латинської термін «схоластика» означає:

а) всесвітній	б) сумний	в) шкільний, учений	г) практичний
---------------	-----------	---------------------	---------------

35. Представниками течії реалізму у середньовічній схоластиці були:

а) А.Кентерберійський,	б) І.Росцеллін,	в) Е.Донат,	г) Й.Скалігер,
------------------------	-----------------	-------------	----------------

Ф.Аквінський	Р.Бекон, Д.Скот	Прісціан	Й.Рейхлін
--------------	-----------------	----------	-----------

36. І.Росцеллін, Р.Бекон, Д.Скот, В.Оккам стали представниками:

а) імпресіонізму	б) романтизму	в) реалізму	г) номіналізму
------------------	---------------	-------------	----------------

37. П.Абеляр був керівником:

а) реалістів	б) номіналістів	в) поміркованих номіналістів	г) не належав до жодної групи
--------------	-----------------	------------------------------	-------------------------------

38. Реалістичні погляди XI – XII ст. про походження мови:

а) мова виникла з комунікативних потреб людини	б) мова – функція людського мозку	в) мову створив Бог, а окремі назви – люди	г) мова – дар богів
--	-----------------------------------	--	---------------------

39. Головні досягнення середніх віків:

а) блискучий розвиток мовознавчої науки	б) накопичення матеріалу	в) удосконалення теорій	г) виникнення шкіл і створення перших методик вивчення мови
---	--------------------------	-------------------------	---

40. Й.Рейхлін у своїй давньоєврейській граматиці 1506 р. уперше ужив мовознавчий термін:

а) корінь	б) афікс	в) фонема	г) сема
-----------	----------	-----------	---------

Варіант – 3

1. Кого вважають першим класиком китайського мовознавства:

а) Лю Си	б) Ван Лі	в) Сю Шеня	г) Сюнь Куана
----------	-----------	------------	---------------

2. Які школи арабського мовознавства найвідоміші:

а) багдадська	б) андалузська	в) єгипетсько-сирійська	г) басрійська і куфійська
---------------	----------------	-------------------------	---------------------------

3. Основоположником арабського мовознавства став автор першого арабського словника «Книга айна»:

а) Сібавейхі	б) аль-Халіль ібн Ахмед	в) Махмуд аль-Кашгарі	г) Мухамед ібн Малік
--------------	-------------------------	-----------------------	----------------------

4. Найбільших успіхів араби досягли в:

а) лексикографії	б) лексикології	в) стилістиці	г) граматиці
------------------	-----------------	---------------	--------------

5. Арабські словники відрізнялися великою кількістю:

а) синонімів	б) антонімів	в) омонімів	г) фразеологізмів
--------------	--------------	-------------	-------------------

6. «Камус» у перекладі означає:

а) мова	б) світ	в) книга	г) океан
---------	---------	----------	----------

7. «Аль-кітаб» у перекладі означає:

а) камус	б) мовознавство	в) книга	г) вічне
----------	-----------------	----------	----------

8. Який метод дослідження вперше застосовано у праці «Диван тюркських мов» Махмуда аль-Кашгарі:

а) порівняльний	б) зіставний	в) описовий	г) структурний
-----------------	--------------	-------------	----------------

9. Що означає слово «диван» («Диван тюркських мов»):

а) спільнота	б) зібрання	в) група	г) об'єднання
--------------	-------------	----------	---------------

10. Паніні трактував мову як:

а) систему, що складається з фонетичного, морфологічного, словотвірного і синтаксичного рівнів	б) сукупність значень та понять	в) дар богів або винахід видатних людей	г) безкінечну розмаїтість предметів та явищ
--	---------------------------------	---	---

11. Що, на думку Паніні, є вихідною (початковою) одиницею мови:

а) корінь	б) слово	в) звук	г) фонема
-----------	----------	---------	-----------

12. Кому належала перша граматики пракритів:

а) Паніні	б) Патанджали	в) Бхатріхарі	г) Вараручі
-----------	---------------	---------------	-------------

13. Мовою санскриту слово «veda» означає:

а) мово	б) знання	в) слово	г) спілкування
---------	-----------	----------	----------------

14. Основною одиницею мови староіндійські мовознавці вважали:

а) текст	б) слово	в) словосполучення	г) речення
----------	----------	--------------------	------------

15. Хто із давньогрецьких мовознавців першим наблизився до розуміння знакової природи мови:

а) Демокріт	б) Платон	в) Аристотель	г) Геракліт
-------------	-----------	---------------	-------------

16. Повна класифікація частин мови у грецькому мовознавстві була зроблена:

а) Платоном	б) Аполлонієм Дісколом	в) Діонісієм Фракійським	г) Аристархом Самофракійським
-------------	---------------------------	-----------------------------	----------------------------------

17. Аполлоній Діскол:

а) автор підручника граматики з	б) основоположник грецького синтаксису	в) автор поняття «акциденція»	г) засновник школи стоїків
---------------------------------	--	-------------------------------	----------------------------

18. Головне досягнення стоїків – це:

а) розробка морального життя	б) уточнення й розширення класифікації частин мови	в) вивчення речень	г) їхнє авторство щодо багатьох із сучасних граматик
------------------------------	--	--------------------	--

19. Уперше ввели поняття відмінки і виокремили прямий і непрямий відмінки:

а) китайці	б) індуси	в) стоїки	г) слов'яни
------------	-----------	-----------	-------------

20. Основоположником логічного напрямку у мовознавстві став:

а) Геракліт	б) Аристотель	в) Платон	г) Демокріт
-------------	---------------	-----------	-------------

21. Якою мовою написана «Божественна комедія» Данте:

а) італійською	б) латинською	в) давньогрецькою	г) санскритом
----------------	---------------	-------------------	---------------

22. Що дало початок накопичуванню мовних матеріалів:

а) географічні відкриття	б) винайдення книгодрукування	в) інтерес до санскриту	г) усі правильні відповіді
--------------------------	-------------------------------	-------------------------	----------------------------

23. Вивчення живих народних мов, укладання їх граматик і словників розпочалося в:

а) епоху середньовіччя	б) XVII – XVIII ст.	в) епоху відродження	г) епоху класицизму
------------------------	---------------------	----------------------	---------------------

24. Перші праці, присвячені живим народним мовам в епоху Відродження, написано:

а) латинською мовою	б) іспанською мовою	в) староруською мовою	г) санскритом
---------------------	---------------------	-----------------------	---------------

25. Назвіть першу друковану слов'янську граматику:

а) граматики Лаврентія Зизанія	б) граматики Максима Грека	в) граматики Мелетія Смотрицького	г) граматики Івана Ужєвича
--------------------------------	----------------------------	-----------------------------------	----------------------------

26. Першим в Україні друкованим словником став:

а) «Роздуми...» Лаврентія Зизанія	б) «Словарь» Йоганна Рейхліна	в) «Санскрит» Філіппо Сассеті	г) «Лексис...» Лаврентія Зизанія (Тустановського)
-----------------------------------	-------------------------------	-------------------------------	---

27. Перша в Україні друкарня була заснована:

а) Юрієм Дрогобичем	б) Лаврентієм Зизанієм	в) Іваном Федоровим	г) Петром Сагайдачним
---------------------	------------------------	---------------------	-----------------------

28. Де і коли засновано першу в Україні друкарню:

а) 1438 р. у Києві	б) 1574 р. у Львові	в) 1548 р. у Харкові	г) 1637 р. у Вінниці
--------------------	---------------------	----------------------	----------------------

29. Епоху Відродження з погляду мовознавства називають:

а) добою накопчування великого фактичного мовного матеріалу	б) добою занедбання накопчених лінгвістичних знань	в) добою філології	г) добою релігії та схоластики
---	--	--------------------	--------------------------------

30. Мовознавство XVII – XVIII ст. – це доба:

а) накопчування відомостей про словниковий склад, граматичну будову багатьох мов	б) напруженої боротьби проти феодальної ідеології	в) інтелектуального занепаду у галузі всіх наук	г) відродження інтересу до мовознавчих проблем
--	---	---	--

31. Як називалась праця Й.Ю.Скалігера, у якій він згрупував європейські мови:

а) «Роздуми про групування мов»	б) «Роздуми про мови та їх класифікацію»	в) «Роздуми про мови європейських народів»	г) «Роздуми про мови африканських народів»
---------------------------------	--	--	--

32. Скільки основних мов-матерів виділив Й.Ю.Скалігера:

а) 5	б) 15	в) 10	г) 11
------	-------	-------	-------

33. На чому ґрунтувалась перша класифікація європейських мов Й.Ю.Скалігера:

а) на відмінностях у вимові та написанні слів	б) різниці між граматичними категоріями мов	в) тотожності слів	г) географічному розташуванні носіїв мов
---	---	--------------------	--

34. Перші відомості про санскрит з'явилися у листах з Індії італійського мандрівника:

а) Р.Стефануса	б) Й.Гутенберга	в) Ф.Сассеті	г) Й.Скалігера
----------------	-----------------	--------------	----------------

35. У якому трактаті Данте поділяє мову на вульгарну і граматичну:

а) «Про італійську мову»	б) «Про мови світу»	в) «Про народну мову»	г) «Про літературну мову»
--------------------------	---------------------	-----------------------	---------------------------

36. Коли з'явилися перші відомості про санскрит:

а) 60-ті рр. XVI ст.	б) 70-ті рр. XVI ст.	в) 80-ті рр. XVI ст.	г) 90-ті рр. XVI ст.
----------------------	----------------------	----------------------	----------------------

37. У якому році побачила світ перша друкована слов'янська граматика:

а) 1586	б) 1589	в) 1591	г) 1595
---------	---------	---------	---------

38. Де вийшов перший в Україні друкований словник:

а) у Києві	б) у Вільні	в) у Львові	г) у Єв'ї (поблизу Вільна)
------------	-------------	-------------	----------------------------

39. У якій праці «Отче наш» подано 500 мовами:

а) граматиці Пор-Рояля	б) «Мітрідат, або загальне мовознавство»	в) «Про мову і мудрість індійців»	г) «Дослідження походження мови»
------------------------	--	-----------------------------------	----------------------------------

40. Хто подав у своїх працях найбільше відомостей про американські мови і написав 40 грамастик американських мов:

а) В.Вундт	б) Г.Штейнталь	в) В.Гумбольдт	г) Лоренцо Ервас – і – Пандуро
------------	----------------	----------------	--------------------------------

Ключі 1: 1–в, 2–г, 3–а, 4–б, 5–а, 6–а, 7–б, 8–в, 9–б, 10–б, 11–б, 12–г, 13–г, 14–б, 15–г, 16–а, 17–а, 18–а, 19–а, 20–б, 21–в, 22–а, 23–в, 24–г, 25–в, 26–а, 27–в, 28–б, 29–в, 30–а, 31–а, 32–б, 33–г, 34–г, 35–в, 36–а, 37–г, 38–г, 39–в, 40–а

Ключі 2: 1–г, 2–в, 3–г, 4–б, 5–г, 6–б, 7–б, 8–а, 9–а, 10–б, 11–б, 12–а, 13–б, 14–в, 15–г, 16–а, 17–а, 18–в, 19–а, 20–б, 21–в, 22–в, 23–а, 24–б, 25–а, 26–б, 27–б, 28–а, 29–в, 30–б, 31–г, 32–б, 33–б, 34–в, 35–а, 36–г, 37–в, 38–в, 39–г, 40–б

Ключі 3: 1–в, 2–г, 3–б, 4–а, 5–а, 6–г, 7–в, 8–а, 9–б, 10–б, 11–а, 12–г, 13–б, 14–г, 15–в, 16–г, 17–б, 18–г, 19–в, 20–б, 21–а, 22–а, 23–в, 24–а, 25–б, 26–г, 27–в, 28–б, 29–а, 30–а, 31–в, 32–г, 33–в, 34–в, 35–в, 36–в, 37–а, 38–б, 39–б, 40–г

Варіант – 1

1. Де був центр грецької мовознавчої традиції :

а) в Афінах	б) в Олександрії	в) в Римі
-------------	------------------	-----------

2. Індійська традиція описувала:

а) санскрит	б) латинську мову	в) грецьку мову
-------------	-------------------	-----------------

3. Граматика Паніні «Восьмикнижжя» створена:

а) в IV ст. до н.е.	б) в V ст. до н. е.	в) в VI ст. до н.е.
---------------------	---------------------	---------------------

4. Хто із представників індійської мовознавчої традиції найпершим виокремив 4 частини мови: ім'я, дієслово, приєдник, частки:

а) Яска	б) Паніні	в) Бхартіхарі
---------	-----------	---------------

5. На які найдавніші традиції вплинула індійська мовознавча традиція:

а) на японську	б) на китайську та арабську	в) не мала впливу
----------------	-----------------------------	-------------------

6. Сучасне європейське мовознавство сформувалося на основі:

а) індійської мовознавчої традиції	б) античної мовознавчої традиції	в) китайської мовознавчої традиції
------------------------------------	----------------------------------	------------------------------------

7. Хто із названих дослідників представляє античну мовознавчу традицію:

а) Яска, Паніні, Вараручі Катьяна, Патанджалі, Бхартіхарі	б) Анаксимен, Парменід, Протагор, Платон, Аристотель, Зенон, Хрисіпп	в) Алі, Абул- Асауд, Ал-Фарахіді, Сібавейхі, Ібн-Джинні
---	--	---

8. Хто належав до Олександрійської школи, яка зробила внесок у розвиток грецької лінгвістичної традиції :

а) Зенон (336-264 рр. до н.е.), Хрисіпп (280-206 рр. до н. е.), Кратес Малоський (біля 170 р. до н.е)	б) Аристарх Самофракійський (215-143 рр. до н.е.), Діонісій Фракійський (170-90 рр до н.е.), Аполлоній Дискол (II ст. до н.е.)	в) Елій Стіло (150-70 рр. до н.е.), Марк Теренцій Варрон (116-27 рр. до н.е.), Марк Фабій Квінтіліан (35-100 рр. до н.е.)
---	--	---

9. Хто заклав основи граматичного мистецтва в греко-латинській лінгвістичній традиції:

а) Аристотель (384-322 р. до н.е.)	б) Анаксимен (560-502 рр. до н.е.)	в) Аристарх Самофракійський (215-143 рр. до н.е.)
------------------------------------	-------------------------------------	---

10. Своєрідність китайської лінгвістичної традиції в тому, що вона описує:

а) кореневу (нефлективну) мову з ієрогліфічною писемністю	б) флективну мову санскрит	в) інші флективні мови
---	----------------------------	------------------------

11. Перший відомий китайський словник ієрогліфів Ер'я виник:

а) у III-II ст. до н.е.	б) у 100 р. н.е.	в) у II ст. н.е.
-------------------------	------------------	------------------

12. У період інтенсивного розвитку китайської лінгвістики (XVII- XIX ст.) дослідники вивчають:

а) фонологію	б) фонологію і граматику	в) історичну фонетику, етимологію, синтаксис
--------------	--------------------------	--

13. Засновники арабського мовознавства:

а) візантієць Ібн Джинні, араб Аль-Фарахіді, перс Сібавейх	б) Тертулліан, Ієронім Стридонський, Руфін	в) Кейтю, Мотоорі Норінга, Тодзе Гімон
--	--	--

14. Перші лексикографи – представники арабського мовознавства:

а) Ібн Дурейн, Махмуд Кашгарський, Ібн Мансура, Фірузабаді	б) Аристарх Самофракійський, Фракійський, Діонісій Аполлоній Дискол	в) Елій Стіло, Терренцій Варрон, Фабій Квінтіліан
--	---	---

15. Кому належить перша спроба створити український правопис на фонетичному принципі:

а) О. Павловському	б) П. Гулаку-Артемівському	в) Г. Квітці-Основ'яненку
--------------------	----------------------------	---------------------------

16. Правописна система М. Максимовича знайшла свою реалізацію:

а) у творах визначних українських письменників	б) у граматиці О. Огоновського (1889р.)	в) у збірнику «Русская Дністровая» (1837)
--	---	---

17. Староукраїнська лексикографія мала за об'єкт вивчення:

а) переважно старослов'янську мову, почасти латинську та грецьку мови, лексику тодішньої української літературної мови	б) переважно старослов'янську та латинську мови	в) лексику тодішньої української літературної мови
--	---	--

18. Назвати дослідника (працював у середині ХІХ ст.), у працях якого українська мова стала об'єктом аналізу в контексті порівняльної граматики слов'янських мов:

а) Ф Міклошич	б) Р.Бранд	в) О.Огоновський
---------------	------------	------------------

19. Європейська філософія мови, починаючи від трактату Данте «Про народне красномовство», розвивається:

а) більшою мірою на критичному осмисленні ідей середньовічних теологів	б) на вивченні праць античних філософів	в) на вивченні інших праць
--	---	----------------------------

20. Середньовічні автори розглядали питання філософії мови у контексті:

а) теології	б) лінгвістики	в) граматики
-------------	----------------	--------------

21. Хто творець історичної теорії мови:

а) В фон Гумбольдт	б) Й. Гердер	в) А Шлейхер
--------------------	--------------	--------------

22. Чому В.фон Гумбольдту вдалося створити загальну теорію мови:

а) він пропагував логіко-граматичний аналіз мови;	б) він прийняв ідеї класичної філософії, зокрема ідею активного пізнання, сформульовану в «Критиці чистого розуму» Канта	в) він не мав зв'язку із філософським контекстом своєї доби
---	--	---

23. У яких працях формувалася теорія мови В. фон Гумбольдта:

а) «Трактат про	б) «Характер мови і	в) «Грамматика, логіка та
-----------------	---------------------	---------------------------

походження мови»; «Про новішу німецьку літературу» (1767)	характер народу» (1822), «Про двоїну» (1827), «Про відмінності будови людських мов і її вплив на духовний розвиток людства»(1830-1835)	психологія (їхні принципи та взаємовідношення» (1855)
---	--	---

24. Хто із дослідників відійшов від логіко-граматичного аналізу мови і прийняв ідеї класичної німецької філології:

а) А. Шлейхер	б) В. Вундт	в) В.фон Гумбольдт
---------------	-------------	--------------------

25. Хто з мовознавців середини ХІХст. стверджує: мовознавство – наука, яка пізнає, а не оцінює; її предмет – мовлення як дія, а не поступок; мовознавство треба відмежовувати від інших наук, тому що оцінку вимовленого красиво чи погано здійснюють риторика, поетика, але не мовознавство:

а) А. Шлейхер	б) В. Вундт	в) В.фон Гумбольдт
---------------	-------------	--------------------

26. До якого напрямку належать мовознавці Й Шмідт, Г. Остгоф, К Бругман, Г. Пауль:

а) Празької лінгвістичної школи	б) Копенгагенської школи структуралістів	в) молодогограматичного напрямку
---------------------------------	--	----------------------------------

27. Чия праця, за оцінкою Й.Л. Вайсгербера, закріпила думку про те, що мовознавство збігається з написанням історії мови:

а) В. Фон Гумбольдта	б) Й Гердера	в) Г. Пауля
----------------------	--------------	-------------

28. Під чий вплив розвивалися погляди на мову та суспільство у Франції в кінці ХІХ ст.:

а) П.Лафарга	б) О.Конта, Г. Тарда; Е. Дюркгейма	в) Ф.де Соссюра
--------------	------------------------------------	-----------------

29. Яка мова є прамовою відповідно до «Схеми родового дерева» Шлейхера?

а) китайська	б) кельтська	в) індоєвропейська	г) грецька
--------------	--------------	--------------------	------------

30. Ф. І. Буслаєв став засновником...

а) «теорії кореня»	б) натуралістичних поглядів у мовознавстві	в) історичної граматики російської мови, представником логіко-граматичного напрямку в російському мовознавстві	г) російської мовознавчої школи
--------------------	--	--	---------------------------------

31. О. Потєбня заперечував у мові:

а) натуралізм	б) психологізм	в) логіцизм	г) важливість історичного аспекту
---------------	----------------	-------------	-----------------------------------

32. Скільки лінгвістичних шкіл виникло в Росії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.?

а) 2	б) жодної	в) 3	г) 10
------	-----------	------	-------

33. Наука про мову в дескриптивній лінгвістиці поділяється на ___ розділи

а) три	б) чотири	в) два	г) шість
--------	-----------	--------	----------

34. Німецький філолог-класик Курціус у роботі порівняльно-історичний метод застосував до :

а) латинської мови	б) французької мови	в) кельтської мови	г) грецької мови
--------------------	---------------------	--------------------	------------------

35. Німецький вчений-ботанік і мовознавець А. Шлейхер є засновником такого напрямку:

а) порівняльно-історичного	б) психологічного	в) натуралістичного	г) генетичного
----------------------------	-------------------	---------------------	----------------

36. Скільки морфологічних типів мов виділив А. Шлейхер:

а) три	б) два	в) чотири	г) шість
--------	--------	-----------	----------

37. Який вчений в середині 50-х років минулого століття розшифрував письменність індіанців племені майя?

а) Ф. Шалтоліон	б) Ю.В.Кнорозов	в) Ш. Баллі	г) О. Есперсен
-----------------	-----------------	-------------	----------------

38. Г. Штейнталь, О. Потебня є видатними представниками такого напрямку 19 ст. як:

а) психологічний	б) натуралістичний	в) філософський	г) лінгвістичний
------------------	--------------------	-----------------	------------------

39. Мова і мислення, за В. Вундтом, виникли:

а) одночасно	б) спочатку мова, потім мислення	в) спочатку мислення, потім мова	г) мова виникла без мислення
--------------	----------------------------------	----------------------------------	------------------------------

40. О. Потебня вважав, що головна функція мови:

а) експресивна	б) комунікативна	в) естетична	г) мислетворча
----------------	------------------	--------------	----------------

41. Головні принципи лінгвістичної концепції молодограматиків:

а) психологізм та історизм	б) позитивізм та історизм	в) структуралізм та психологізм	г) психологізм та позитивізм
----------------------------	---------------------------	---------------------------------	------------------------------

42. І. Бодуен де Куртене був основоположником:

а) статистичної типології	б) генетичного методу	в) психолінгвістики	г) соціолінгвістики
---------------------------	-----------------------	---------------------	---------------------

43. Якою мовою у кінці XIX ст. російський вчений В. Радлов і данський вчений В.Томсен розшифрували орханські написи?

а) давньотюрською мовою	б) латинською	в) арабською	г) російською
-------------------------	---------------	--------------	---------------

44. Яким вченим з 1906 по 1912 рр. було знайдено 27 тисяч глиняних табличок, на яких збереглося клинописне письмо стародавніх хетів?

а) Ф.Фортунатовим	б) З. Харрісом	в) Л. Блумфільдом	г) Г. Вінклером
-------------------	----------------	-------------------	-----------------

45. Хто першим почав застосовувати дані лінгвогеографії, метод ізоглос до порівняльної граматики індоєвропейських мов?

а) О.М.Кожин	б) А.Мейе	в) К.Бругман	г) Бартолі
--------------	-----------	--------------	------------

46. Реальна мова, яка історично існувала і яку повністю відновити не можна, це?

а) прамова	б) кельтська	в) латинська	г) індоєвропейська
------------	--------------	--------------	--------------------

47. Ф. де Соссюр виділив лінгвістику як?

а) зовнішню і внутрішню	б) інтегральну і дезінтегральну	в) соціальну і антисоціальну	г) динамічну і нолігвістичну
-------------------------	---------------------------------	------------------------------	------------------------------

48. Під якою назвою відомий у лінгвістиці власне мовний період грецького мовознавства?

а) філософський	б) олександрійський	в) описовий	г) логічний
-----------------	---------------------	-------------	-------------

49. Хто вперше у європейському, зокрема грецькому, мовознавстві вводить п'ятичленну систему відмінків з відповідною термінологією?

а) Платон	б) Аристотель	в) стоїки	г) Діонісій Фракійський
-----------	---------------	-----------	-------------------------

50. Розділ науки про мову, введений у Римській імперії.

а) фонетика	б) морфологія	в) синтаксис	г) стилістика
-------------	---------------	--------------	---------------

51. Назвіть одну з найбільших та незаперечних заслуг римських учених:

а) систематизація мовного матеріалу	б) укладання словників	в) збереження мовознавчої спадщини античної Греції	г) написання мовознавчих праць
-------------------------------------	------------------------	--	--------------------------------

52. У чому полягає суть аналогії та аномалії у тлумаченні стоїків:

а) у наявності чи відсутності закономірностей у самій мові	б) суперечностях щодо складу грецької абетки	в) інтерпретації мови як системи чітких правил	г) наявності у мові відхилень від закономірностей
--	--	--	---

53. Які здобутки у галузі мовознавства не належать римським ученим:

а) вилучення з частин мови члена (артикля)	б) визнання частиною мови вигук	в) введення понять відмінків, виділення прямого і непрямого відмінків, давання назв відмінкам	г) здійснення поділу числівників на кількісні та порядкові
--	---------------------------------	---	--

54. Хто став автором найповнішої граматики латинської мови:

а) Квінт Палемон	б) Марк Варрон	в) Елій Донат	г) Прісціан
------------------	----------------	---------------	-------------

55. Вивчаючи ораторське мистецтво, римські мовознавці ґрунтовно досліджували:

а) граматику	б) фразеологію	в) стилістику	г) лексикологію
--------------	----------------	---------------	-----------------

Варіант – 2

1. Найдавнішою вважається:

а) індійська лінгвістична традиція	б) китайська лінгвістична традиція	в) японська лінгвістична традиція
------------------------------------	------------------------------------	-----------------------------------

2. Хто із названих дослідників є представником індійської мовознавчої традиції:

а) Яска, Паніні, Вараручі Катьяна, Патанджалі, Бхартіхарі	б) Анаксимен, Парменід, Протагор, Платон, Аристотель, Зенон, Хрисіпп	в) Алі, Абул-Асауд, Ал-Фарахіді, Сібавейхі, Ібн-Джинні
---	--	--

3. У V ст. до н.е. представником індійської традиції був:

а) Яска, автор коментарів до мови Вед	б) Паніні, автор граматики	в) Вопадава, автор нової граматики санскриту
---------------------------------------	----------------------------	--

4. Для Паніні основна одиниця мови:

а) речення, що здатне виразити думку	б) слово	в) звук
--------------------------------------	----------	---------

5. Коли європейці дізналися про індійську мовознавчу традицію:

а) у 12 ст.	б) у 18 ст.	в) у 19 ст.
-------------	-------------	-------------

6. У період античності мовознавство:

а) невіддільне від філософії	б) є самостійна наука	в) не розвивається
------------------------------	-----------------------	--------------------

7. Хто належав до школи стоїків, яка зробила значний вклад у розвиток граматичного мистецтва в Афінах у III – II ст. до н.е. :

а) Зенон (336-264 рр. до н.е.), Хрисіпп (280-206 рр. до н. е.), Кратес Малоський (біля 170 р. до н.е)	б) Аристарх Самофракійський (215-143 рр. до н.е.), Діонісій Фракійський (170-90 рр. до н.е.), Аполлоній Дискол (II ст. до н.е.)	в) Елій Стіло (150-70 рр. до н.е.), Марк Теренцій Варрон (116-27 рр. до н.е.), Марк Фабій Квінтіліан (35-100 рр. до н.е.)
---	--	---

8. Хто належав до римської лінгвістичної традиції як до одного із напрямів розвитку античного мовознавства:

а) Зенон (336-264 рр. до н.е.), Хрисіпп (280-206 рр. до н. е.), Кратес Малоський (біля 170 р. до н.е)	б) Аристарх Самофракійський (215-143 рр. до н.е.), Діонісій Фракійський (170-90 рр. до н.е.), Аполлоній Дискол (II ст. до н.е.)	в) Елій Стіло (150-70 рр. до н.е.), Марк Теренцій Варрон (116-27 рр. до н.е.), Марк Фабій Квінтіліан (35-100 рр. до н.е.), Квінт Палемон (10-75 рр. до н.е.), Елій Донат (IV ст. н.е.), Прісціан (VI ст. н.е.)
---	--	--

9. Граматика із розділу логіки та філософії перетворилася у самостійну галузь дослідження у працях :

а) стоїків	б) представників Олександрійської школи	в) представників римського мовознавства
------------	---	---

10. Реформу китайського письма здійснено:

а) у VIII ст. до н.е.	б) у III ст. до н.е.	в) I-II ст.н.е.
-----------------------	----------------------	-----------------

11. Найдавніші китайські словники укладено:

а) за тематичним і формальним принципами	б) за тематичним, формальним і фонетичним принципами	в) за тематичним принципом
--	--	----------------------------

12. Де перші центри вивчення арабської мови:

а) в Афінах, Римі	б) в Александрії	в) в Басрі; Куфі
-------------------	------------------	------------------

13. Фундаментальні поняття арабського мовознавства:

а) достовірні дані, аналогія, неперервність	б) кожний народ має мову, але сутність мови всезагальна	в) етимологія, морфологія, синтаксис
---	---	--------------------------------------

14. Санскрит, китайську та японську мову в XVII-XVIII ст. повинні були знати освічені:

а) японці	б) китайці	в) індуси
-----------	------------	-----------

15. У своїх працях М. О. Максимович виступав прихильником :

а) історико-етимологічного правопису	б) фонетичного правопису	в) історико-етимологічного та фонетичного правописів
--------------------------------------	--------------------------	--

16. Найвидатніша праця-пам'ятка старої української лексикографії:

а) «Лексикон славенороскій « Памви Беринди» (Київ, 1627)	б) «Лексис с толкованієм...» невідомого автора другої половини XVI ст.	в) «Лексис» Лаврентія Зизанія (Вільно)
--	--	--

17. Назвати словник – найповнішу працю для першої половини XIX ст.:

а) словник О. Афанасьєва-Чужбинського (Спб., 1855)	б) словник Я. Головацького(рукопис)	в) словник П.Білецького – Носенка (1843р. закінчено роботу)
--	-------------------------------------	---

18. Хто був засновником наукового вивчення української літературної мови:

а) П. Житецький; К. Михальчук	б) П. Житецький	в) К. Михальчук
-------------------------------	-----------------	-----------------

19. У системі середньовічної освіти найважливішими посібниками для вивчення латинської мови були:

а) праці Доната і Присціана	б) трактат Варрона «Про латинську мову»	в) граматики Квінта Палемона
-----------------------------	---	------------------------------

20. На кого з дослідників мало вплив вчення Гердера про зумовленість розвитку мови розвитком мислення:

а) на В фон Гумбольдта, Г. Штейнталя; О Потєбню	б) на Вундта	в)на А. Шлейхера
---	--------------	------------------

21. Назвіть засновника теоретичного мовознавства:

а) В. фон Гумбольдт	б) Й. Гердер	в) Дж. Локк
---------------------	--------------	-------------

22. Які категорії у працях В. Фон Гумбольдта засвідчують, що на формування його теорії мови вплинув суспільний характер мови:

а) «мова» і «людство»/ «нація»/ «дух»/ «індивідуальність» /	б) «дух мови»	в) «мова вроджена», «мова наукова»
---	---------------	------------------------------------

«національний характер людських спільнот»		
---	--	--

23. Хто із дослідників створив образ мови: мова «як дихання, душа нації»; мова «як відображення національного характеру», мова «як засіб збереження досвіду народу», мова «як відображення світобачення народу»; різні мови передають різне світобачення народу:

а) В фон Гумбольдт	б) Й. Гердер	в) А. Шлейхер
--------------------	--------------	---------------

24. Хто із дослідників еволюціонував від сфери чистого природознавства до взаємодії психології, філософії, мовознавства та філології:

а) А. Шлейхер	б) В. Вундт	в) В. фон Гумбольдт
---------------	-------------	---------------------

25. Хто із мовознавців виокремив перспективну категорію «суспільний вплив на мову», яка пізніше у творах вчених Празької лінгвістичної школи постане як категорія «свідомий вплив на розвиток мови»:

а) В. фон Гумбольдт	б) О. Потебня	в) Й. Гердер
---------------------	---------------	--------------

26. Молодограматики :

а) трактували мову як природний організм	б) розуміли зв'язок мови з історією народу; мову як основу всякого духовного розвитку окремої людини та людського роду в цілому	в) розуміли мову як психічну сутність
--	---	---------------------------------------

27. Хто із дослідників одним із перших у статті «Про фонетичні закони» (1885) виступив проти ідей молодогограматиків:

а) Г. Шухардт	б) Г. Пауль	в) В. Вундт
---------------	-------------	-------------

28. За А. Шлейхером: «Об'єкт науки про мову – це...»

а) природний організм	б) історичне явище	в) соціальне явище	г) Божий дар
-----------------------	--------------------	--------------------	--------------

29. Як називаються морфологічні типи Шлейхера?

а) аглютинативні, флективні	б) китайські, фінські, татарські, семітські, аглютитивні	в) ізолюючі	г) ізолюючі, аглютинативні, флективні
-----------------------------	--	-------------	---------------------------------------

30. Штейталь вважав, що процес розвитку мови, а також саме її походження керується психічними законами:

а) аперцепції та свідомості	б) асиміляції	в) свідомості	г) асиміляції, аперцепції та асоціації
-----------------------------	---------------	---------------	--

31. Молодограматики заперечили положення А. Шлейхера про два періоди в житті мови та висунули положення про:

а) існування трьох періодів: виникнення, розвиток та старіння	б) мовну сталість	в) єдиний процес розвитку мови, про її період старіння	г) єдиний процес розвитку мови, про її еволюцію
---	-------------------	--	---

32. Використовуючи метод антиномій (протиставлення), Ф. де Соссюр перш за все розмежував:

а) мову і мислення	б) мову і мовлення	в) мовлення і мислення	г) слово і мовлення
--------------------	--------------------	------------------------	---------------------

33. Зачинатель лінгвістичної палеонтології та порівняльної міфології в пер. полов. 20 ст.:

а) Ф. Потт	б) О. Потебня	в) Ф. Буслаєв	г) А. Кун
------------	---------------	---------------	-----------

34. Основоположник романського мовознавства, автор «Етимологічного словника романських мов», німецький вчений:

а) Ф. Діц	б) А. Шлейхер	в) Й. Шмідт	г) А. Кун
-----------	---------------	-------------	-----------

35. Теорія «родовідного дерева» належить:

а) А. Шлегелю	б) А. Шлейхеру	в) Г. Гегелю	г) В. Гумбольдту
---------------	----------------	--------------	------------------

36. Яку теорію висунув Й. Шмідт:

а) родовідного дерева	б) «теорію хвиль»	в) «соціолінгвістичну»	г) «лінгвосеміотичну»
-----------------------	-------------------	------------------------	-----------------------

37. Критику з боку О. Потебні, Н. Некрасова викликало Ф. Буслаєвим:

а) змішування логічного і синтаксичного в розкритті речення	б) змішування логічного і граматичного в розкритті речення	в) змішування синтаксичного і граматичного в розкритті речення	г) змішування лексичного і граматичного в розкритті речення
---	--	--	---

38. Виникнення різного роду зв'язків між уявленнями – це:

а) асиміляція	б) аперцепція	в) асоціація	г) акомодация
---------------	---------------	--------------	---------------

39. Глава Харківської лінгвістичної школи:

а) Ф. Буслаєв	б) М. Марр	в) О. Потебня	г) В. Вундт
---------------	------------	---------------	-------------

40. Німецькі мовознавці Лейпцигського університету Г. Остгоф, Г. Пауль є засновниками:

а) генетичного методу	б) філософсько-лінгвістичного	в) молодогограматизму	г) психологічного методу
-----------------------	-------------------------------	-----------------------	--------------------------

41. Вперше розмежував статику і динаміку, як два аспекти вивчення мови:

а) Ф. Буслаєв	б) В. Вундт	в) О. Потебня	г) І. Бодуен де Куртене
---------------	-------------	---------------	-------------------------

42. Ф. Фортунатов був засновником:

а) Московської лінгвістичної школи	б) Ленінградської	в) Паризької	г) Харківської
------------------------------------	-------------------	--------------	----------------

43. Який вчений в середині 50-х років минулого століття розшифрував письменність індіанців племені майя?

а) Ф. Шалтоліон	б) Ю.В.Кнорозов	в) Ш. Баллі	г) О. Есперсен
-----------------	-----------------	-------------	----------------

44. Як називається праця Е. Бенвеніста, яка стала значним внеском у розробці проблеми індоевропейстики?

а) «Походження індоевропейського відмінювання»	б) «Індоевропейське мовознавство»	в) «Первісні утворення індоевропейських імен»	г) «Розвиток індоевропейських імен»
--	-----------------------------------	---	-------------------------------------

45. Як називається праця Ф. де Соссюра в основу якої покладені три його лекції про визначення самого предмету науки про мову?

а) «Диференціація мови в	б) «Літературна мова і діалекти»	в) «Мова і культура»	г) «Курс загальної лінгвістики»
--------------------------	----------------------------------	----------------------	---------------------------------

суспільстві»			
--------------	--	--	--

46. Яке товариство лінгвістів ставило собі за мету, сприяти прогресу лінгвістичної науки, шляхом вивчення систем мов у світі, принципів та методів теорії Ф. де Соссюра?

а) Могилянська школа лінгвістів	б) Женевська школа лінгвістів	в) Соссюрівська школа лінгвістів	г) Школа лінгвістики
---------------------------------	-------------------------------	----------------------------------	----------------------

47. Хто вперше вводить поняття відмінка у європейське, зокрема грецьке, мовознавство?

а) Платон	б) Аристотель	в) стоїки	г) Діонісій Фракійський
-----------	---------------	-----------	-------------------------

48. Автор давньогрецької граматики, в якій уперше виділено вісім частин мови.

а) Аристарх Фракійський	б) Аполоній Дискал	в) Аристотель	г) Елій Донат
-------------------------	--------------------	---------------	---------------

49. Автори “ГраMATика Пор-Рояля”.

а) Якоб і Вільгельм Грімм	б) Джон Локк і Готфрід Лейбніц	в) Френсіс Бекон і Рене Декарт	г) Антуан Арно і Клод Лансло
---------------------------	--------------------------------	--------------------------------	------------------------------

50. Який вчений в середині 50-х років минулого століття розшифрував письменність індіанців племені майя?

а) Ф. Шалтоліон	б) Ю.В.Кнорозов	в) Ш. Баллі	г) О. Есперсен
-----------------	-----------------	-------------	----------------

51. Яка частина мови вперше з’явилася у працях давньоримського мовознавця Квінта Палемона:

а) дієслово	б) вигук	в) прислівник	г) прийменник
-------------	----------	---------------	---------------

52. Уперше здійснив класифікацію ієрогліфів і виділив їх частини:

а) Сю Шень	б) Ян Сюн	в) Лю Си	г) Сюнь Куан
------------	-----------	----------	--------------

53. На які частити мови членується цзи (склад) у китайській фонетиці:

а) на тон, ініціаль і фіналь	б) на ініціаль і фіналь	в) цзи – завжди неподільна одиниця	г) на фонемі
------------------------------	-------------------------	------------------------------------	--------------

54. Якого виду приголосних не було у класифікації китайських учених:

а) глухих	б) гортанних	в) губних	г) язикових
-----------	--------------	-----------	-------------

55. Першу писемну реформу у Китаї, завдяки якій створено стандартні однотипні знаки, провели у:

а) V ст.	б) IV ст.	в) X ст.	г) VIII ст.
----------	-----------	----------	-------------

Варіант – 3

1. Хто заклав основи граматичного мистецтва в греко-латинській лінгвістичній традиції:

а) Аристотель (384-322 р.до н.е.)	б) Анаксимен (560-502 рр. до н.е.)	в) Аристарх Самофракійський (215-143 рр.до н.е.)
-----------------------------------	------------------------------------	--

2. Хто вперше у європейському, зокрема грецькому, мовознавстві вводить п'ятичленну систему відмінків з відповідною термінологією?

а) Платон	б) Аристотель	в) стоїки	г) Діонісій Фракійський
-----------	---------------	-----------	-------------------------

3. Своєрідність китайської лінгвістичної традиції в тому, що вона описує:

а) кореневу (нефлективну) мову з ієрогліфічною писемністю	б) флективну мову санскрит	в) інші флективні мови
---	----------------------------	------------------------

4. Де був центр грецької мовознавчої традиції :

а) в Афінах	б) в Олександрії	а) в Римі
-------------	------------------	-----------

5. Правописна система М. Максимовича знайшла свою реалізацію:

а) у творах визначних українських письменників	б) у граматиці О. Огоновського (1889р.)	в) у збірнику «Русалка Дністровая» (1837)
--	---	---

6. Засновники арабського мовознавства:

а) візантієць Ібн Джинні, араб Аль-Фарахіді, перс Сібавейх	б) Тертуліан, Ієронім Стридонський, Руфин	в) Кейтю, Мотоорі Норінга, Тодзе Гімон
--	---	--

7. Індійська традиція описувала:

а) санскрит	б) латинську мову	в) грецьку мову
-------------	-------------------	-----------------

8. У яких працях формувалася теорія мови В. фон Гумбольдта:

а) «Трактат про походження мови»; «Про новішу німецьку літературу» (1767)	б) «Характер мови і характер народу» (1822), «Про двоїну» (1827), «Про відмінності будови людських мов і її вплив на духовний розвиток людства»(1830-1835)	в) «Грамматика, логіка та психологія (їхні принципи та взаємовідношення» (1855)
---	--	---

9. Хто із дослідників відійшов від логіко-граматичного аналізу мови і прийняв ідеї класичної німецької філології:

а) А. Шлейхер	б) В. Вундт	в) В.фон Гумбольдт
---------------	-------------	--------------------

10. Грамматика Паніні «Восьмикнижжя» створена:

а) в IV ст. до н.е.	б) в V ст. до н. е.	в) в VI ст. до н.е.
---------------------	---------------------	---------------------

11. Хто із представників індійської мовознавчої традиції найпершим виокремив 4 частини мови: ім'я, дієслово, прийменник, частки:

а) Яска	б) Паніні	в) Бхартіхарі
---------	-----------	---------------

12. На які найдавніші традиції вплинула індійська мовознавча традиція:

а) на японську	б) на китайську та	в) не мала впливу
----------------	--------------------	-------------------

	арабську		
13. Сучасне європейське мовознавство сформувалося на основі:			
а) індійської мовознавчої традиції	б) античної мовознавчої традиції	в) китайської мовознавчої традиції	
14. Хто із названих дослідників представляє античну мовознавчу традицію:			
а) Яска, Паніні, Вараручі Катьяна, Патанджалі, Бхартіхарі	б) Анаксимен, Парменід, Протагор, Платон, Аристотель, Зенон, Хрисіпп	в) Алі, Абул-Асауд, Ал-Фарахіді, Сібавейхі, Ібн-Джинні	
15. Хто належав до Олександрійської школи, яка зробила внесок у розвиток грецької лінгвістичної традиції :			
а) Зенон (336-264 рр. до н.е.), Хрисіпп (280-206 рр. до н. е.), Кратес Малоський (біля 170 р. до н.е)	б) Аристарх Самофракійський (215-143 рр. до н.е.), Діонісій Фракійський (170-90 рр. до н.е.), Аполлоній Дискол (II ст. до н.е.)	в) Елій Стіло (150-70 рр. до н.е.), Марк Теренцій Варрон (116-27 рр. до н.е.), Марк Фабій Квінтіліан (35-100 рр. до н.е.)	
16. Перший відомий китайський словник ієрогліфів Ер'я виник:			
а) у III-II ст. до н.е.	б) у 100 р. н.е.	в) у II ст. н.е.	
17. У період інтенсивного розвитку китайської лінгвістики (XVII-XIX ст.) дослідники вивчають:			
а) фонологію	б) фонологію і граматику	в) історичну фонетику, етимологію, синтагми	
18. Перші лексикографи – представники арабського мовознавства:			
а) Ібн Дурейн, Махмуд Кашгарський, Ібн Мансура, Фірузабаді	б) Аристарх Самофракійський, Діонісій Фракійський, Аполлоній Дискол	в) Елій Стіло, Марк Теренцій Варрон, Марк Фабій Квінтіліан	
19. Кому належить перша спроба створити український правопис на фонетичному принципі:			
а) О. Павловському	б) П. Гулаку-Артемовському	в) Г. Квітці-Основ'яненку	
20. Скільки морфологічних типів мов виділив А. Шлейхер:			
а) три	б) два	в) чотири	г) шість
21. Староукраїнська лексикографія мала за об'єкт вивчення:			
а) переважно старослов'янську мову, почасти латинську та грецьку мови, лексику тодішньої української літературної мови	б) переважно старослов'янську та латинську мови	в) лексику тодішньої української літературної мови	
22. Яким вченим з 1906 по 1912 рр. було знайдено 27 тисяч глиняних табличок, на яких збереглося клинописне письмо стародавніх хетів?			
а) Ф.Фортунатовим	б) З. Харрісом	в) Л. Блумфільдом	г) Г. Вінклером

23. Ф. де Соссюр виділив лінгвістику як?

а) зовнішню і внутрішню	б) інтегральну і деградальну	в) соціальну і антисоціальну	г) динамічну і нелінгвістичну
-------------------------	------------------------------	------------------------------	-------------------------------

24. Назвати дослідника (працював у середині XIX ст.), у працях якого українська мова стала об'єктом аналізу в контексті порівняльної граматики слов'янських мов:

а) Ф Міклошич	б) Р.Бранд	в) О.Огоновський
---------------	------------	------------------

25. Європейська філософія мови, починаючи від трактату Данте «Про народне красномовство», розвивається:

а) більшою мірою на критичному осмисленні ідей середньовічних теологів	б) на вивченні праць античних філософів	в) на вивченні інших праць
--	---	----------------------------

26. Німецький вчений-ботанік і мовознавець А. Шлейхер є засновником такого напрямку:

а) порівняльно-історичного	б) психологічного	в) натуралістичного	г) генетичного
----------------------------	-------------------	---------------------	----------------

27. Головні принципи лінгвістичної концепції молодогограматиків:

а) психологізм та історизм	б) позитивізм та історизм	в) структуралізм та психологізм	г) психологізм та позитивізм
----------------------------	---------------------------	---------------------------------	------------------------------

28. Середньовічні автори розглядали питання філософії мови у контексті:

а) теології	б) лінгвістики	в) граматики
-------------	----------------	--------------

29. Під чий вплив розвивалися погляди на мову та суспільство у Франції в кінці XIX ст.:

а) П.Лафарга	б) О.Конта, Г. Тарда	в) Ф.де Соссюра
--------------	----------------------	-----------------

30. Хто першим почав застосовувати дані лінгвогеографії, метод ізоглос до порівняльної граматики індоєвропейських мов?

а) О.М.Кожин	б) А.Мейє	в) К.Бругман	г) Бартолі
--------------	-----------	--------------	------------

31. Хто творець історичної теорії мови:

а)В фон Гумбольдт	б) Й. Гердер	в) А Шлейхер
-------------------	--------------	--------------

32. Скільки лінгвістичних шкіл виникло в Росії наприкінці XIX – на початку XX ст.?

а) 2	б) жодної	в) 3	г) 10
------	-----------	------	-------

33. Мова і мислення, за В. Вундтом, виникли:

а) одночасно	б) спочатку мова, потім мислення	в) спочатку мислення, потім мова	г) мова виникла без мислення
--------------	----------------------------------	----------------------------------	------------------------------

34. Чому В.фон Гумбольдту вдалося створити загальну теорію мови:

а) він пропагував логіко-граматичний аналіз мови	б) він прийняв ідеї класичної філософії, зокрема ідею активного пізнання, сформульовану в «Критиці чистого розуму» Канта	в) він не мав зв'язку із філософським контекстом своєї доби
--	--	---

35. Розділ науки про мову, введений у Римській імперії.

а)	б) морфологія	в) синтаксис	г) стилістика
----	---------------	--------------	---------------

фонетика			
----------	--	--	--

36. Хто з мовознавців середини ХІХст. стверджує: мовознавство – наука, яка пізнає, а не оцінює; її предмет – мовлення як дія, а не поступок; мовознавство треба відмежовувати від інших наук, тому що оцінку вимовленого красиво чи погано здійснюють риторика, поетика, але не мовознавство:

а) А. Шлейхер	б) В. Вундт	в) В.фон Гумбольдт
---------------	-------------	--------------------

37. Якою мовою у кінці ХІХ ст. російський вчений В. Радлов і данський вчений В.Томсен розшифрували орханські написи?

а) давньотюркською мовою	б) латинською	в) арабською	г) російською
--------------------------	---------------	--------------	---------------

38. Під якою назвою відомий у лінгвістиці власне мовний період грецького мовознавства?

а) філософський	б) олександрійський	в) описовий	г) логічний
-----------------	---------------------	-------------	-------------

39. До якого напрямку належать мовознавці Й Шмідт, Г. Остгоф, К Бругман, Г. Пауль:

а) Празької лінгвістичної школи	б) Копенгагенської школи структуралістів	в) молодограматичного напрямку
---------------------------------	--	--------------------------------

40. Бодуен де Куртене був основоположником:

а) статистичної типології	б) генетичного методу	в) психолінгвістики	г) соціолінгвістики
---------------------------	-----------------------	---------------------	---------------------

41. Чия праця, за оцінкою Й.Л. Вайсгербера, закріпила думку про те, що мовознавство збігається з написанням історії мови:

а) В. Фон Гумбольдта	б) Й Гердера	в) Г. Пауля
----------------------	--------------	-------------

42. Реальна мова, яка історично існувала і яку повністю відновити не можна,це?

а) прамова	б) кельтська	в) латинська	г) індоєвропейська
------------	--------------	--------------	--------------------

43. Яка мова є прамовою відповідно до «Схеми родового дерева» Шлейхера?

а) китайська	б) кельтська	в) індоєвропейська	г) грецька
--------------	--------------	--------------------	------------

44. Г. Штейнталь, О. Потебня є видатними представниками такого напрямку 19 ст. як:

а) психологічний	б) натуралістичний	в) філософський	г) лінгвістичний
------------------	--------------------	-----------------	------------------

45. Ф. І. Буслаєв став засновником....

а) «теорії кореня»	б) натуралістичних поглядів у мовознавстві	в) історичної граматики російської мови, представником логіко-граматичного напрямку в російському мовознавстві	г) російської мовознавчої школи
--------------------	--	--	---------------------------------

46. О. Потебня вважав, що головна функція мови:

а) експресивна	б) комунікативна	в) естетична	г) мислетворча
----------------	------------------	--------------	----------------

47. О. Потебня заперечував у мові:

а) натуралізм	б) психологізм	в) логіцизм	г) важливість історичного аспекту
---------------	----------------	-------------	-----------------------------------

48. Німецький філолог-класик Курціус у роботі порівняльно-історичний метод застосував до :

а) латинської мови	б) французької мови	в) кельтської мови	г) грецької мови
--------------------	---------------------	--------------------	------------------

49. Наука про мову в дескриптивній лінгвістиці поділяється на ___ розділи

а) три	б) чотири	в) два	г) шість
--------	-----------	--------	----------

50. Який вчений в середині 50-х років минулого століття розшифрував письменність індіанців племені майя?

а) Ф. Шалтоліон	б) Ю.В.Кнорозов	в) Ш. Баллі	г) О. Есперсен
-----------------	-----------------	-------------	----------------

51. Найважливішу писемну пам'ятку Китаю – словник «Шовень цзецзи» – створив:

а) Ду Фу	б) Сю Шень	в) Мо Лі	г) Сю Мень
----------	------------	----------	------------

52. Основними стилями китайського ієрогліфічного письма були:

а) уставне письмо, напівуставне письмо, скоропис	б) уставне і скоропис	в) напівуставне і скоропис	г) уставне і напівуставне письмо
--	-----------------------	----------------------------	----------------------------------

53. Єдина державна обов'язкова система китайської графіки, в якій кожний знак мав тверду і незмінну форму написання, проведена в:

а) II ст.	б) VI ст.	в) III ст.	г) V ст.
-----------	-----------	------------	----------

54. Що не є здобутком арабського мовознавства:

а) арабські мовознавці виділяли 3 частини мови: ім'я, дієслово, службові слова	б) виявили явище внутрішньої флексії	в) розрізняли звук і букву, з'ясовували факти невідповідності між звучанням та написанням	г) уклали чимало етимологічних словників
--	--------------------------------------	---	--

55. Повна граматики класичної арабської мови Сібавеїхі називалася:

а) «Аль-Батув»	б) «Аль-Вітаб»	в) «Аль-Сібав»	г) «Аль-Кітаб»
----------------	----------------	----------------	----------------

Варіант – 4

1. Санскрит, китайську та японську мову в XVII-XVIII ст. повинні були знати освічені:

а) японці	б) китайці	в) індуси
-----------	------------	-----------

2. Як називаються морфологічні типи Шлейхера?

а) аглютинативні, флективні	б) китайські, фінські, татарські, семітські, аглютитивні	в) ізолюючі	г) ізолюючі, аглютинативні, флективні
-----------------------------	--	-------------	---------------------------------------

3. Найдавнішою вважається:

а) індійська лінгвістична традиція;	б) китайська лінгвістична традиція	в) японська лінгвістична традиція
-------------------------------------	------------------------------------	-----------------------------------

4. Німецькі мовознавці Лейпцигського університету Г. Остгоф, Г. Пауль є засновниками:

а) генетичного	б) філософсько-	в) молодогограматизму	г) психологічного
----------------	-----------------	-----------------------	-------------------

методу	лінгвістичного		методу
5. У своїх працях М. О. Максимович виступав прихильником :			
а) історико-етимологічного правопису	б) фонетичного правопису	в) історико-етимологічного та фонетичного правописів	
6. Хто із названих дослідників є представником індійської мовознавчої традиції:			
а) Яска, Вараручі Патанджалі, Паніні, Катьяна, Бхартіхарі	б) Анаксимен, Парменід, Платон, Зенон, Хрисіпп	в) Алі, Абул-Асауд, Ал-Фарахіді, Сібавейхі, Ібн-Джинні	
7. Найвидатніша праця-пам'ятка старої української лексикографії:			
а) «Лексикон славеноросській «Памви Беринди» (Київ, 1627)	б) «Лексис с толкованієм...» невідомого автора другої половини XVI ст.	в) «Лексис» Лаврентія Зизанія (Вільно)	
8. У Vст. до н.е. представником індійської традиції був:			
а) Яска, автор коментарів до мови Вед	б) Паніні, автор граматики	в) Вопадаєва, автор нової граматики санскриту	
9. Для Паніні основна одиниця мови:			
а) речення, що здатне виразити думку	б) слово	в) звук	
10. Коли європейці дізналися про індійську мовознавчу традицію:			
а) у 12 ст.	б) у 18 ст.	в) у 19 ст.	
11. У період античності мовознавство:			
а) невіддільне від філософії	б) є самостійна наука	в) не розвивається	
12. Хто належав до школи стоїків, яка зробила значний вклад у розвиток граматичного мистецтва в Афінах у III – II ст. до н.е. :			
а) Зенон (336-264 рр. до н.е.), Хрисіпп (280-206 рр. до н. е.), Кратес Малоський (біля 170 р. до н.е)	б) Аристарх Самофракійський (215-143 рр.до н.е.), Діонісій Фракійський (170-90рр до н.е.), Аполлоній Дискол (II ст. до н.е.)	в) Елій Стіло (150-70 рр. до н.е.), Марк Теренцій Варрон (116-27 рр. до н.е.), Марк Фабій Квінтіліан (35-100 рр. до н.е.)	
13. Хто належав до римської лінгвістичної традиції як до одного із напрямів розвитку античного мовознавства:			
а) Зенон (336-264 рр. до н.е.), Хрисіпп (280-206 рр. до н. е.), Кратес Малоський (біля 170 р. до н.е)	б) Аристарх Самофракійський (215-143 рр.до н.е.), Діонісій Фракійський (170-90рр до н.е.), Аполлоній Дискол (II ст. до н.е.)	в) Елій Стіло (150-70 рр. до н.е.), Марк Теренцій Варрон (116-27 рр. до н.е.), Марк Фабій Квінтіліан (35-100 рр. до н.е.), Квінт Палемон (10-75 рр. до н.е.), Елій Донат (IV ст. н.е.), Прісціан (VI ст. н.е.)	

14. Граматика із розділу логіки та філософії перетворилася у самостійну галузь дослідження у працях :

а) стоїків	б) представників Олександрійської школи	в) представників римського мовознавства
------------	---	---

15. Реформу китайського письма здійснено:

а) у VIII ст. до н.е.	б) у III ст. до н.е.	в) I-II ст.н.е.
-----------------------	----------------------	-----------------

16. Найдавніші китайські словники укладено:

а) за тематичним і формальним принципами	б) за тематичним, формальним і фонетичним принципами	в) за тематичним принципом
--	--	----------------------------

17. Де перші центри вивчення арабської мови:

а) в Афінах, Римі	б) в Александрії	в) в Басрі; Куфі
-------------------	------------------	------------------

18. Фундаментальні поняття арабського мовознавства:

а) достовірні дані, аналогія, неперервність	б) кожний народ має мову, але сутність мови всезагальна	в) етимологія, морфологія, синтаксис
---	---	--------------------------------------

19. Автори “Грамматика Пор-Рояля”.

а) Якоб і Вільгельм Грімм	б) Джон Локк і Готфрід Лейбніц	в) Френсіс Бекон і Рене Декарт	г) Антуан Арно і Клод Лансло
---------------------------	--------------------------------	--------------------------------	------------------------------

20. Назвати словник – найповнішу працю для першої половини XIX ст.:

а) словник О. Афанасьєва-Чужбинського (Спб., 1855)	б) словник Я. Головацького (рукопис)	в) словник П.Білецького – Носенка (1843р. закінчено роботу)
--	--------------------------------------	---

21. Зачинатель лінгвістичної палеонтології та порівняльної міфології в пер. полов. 20 ст.:

а) Ф. Потт	б) О. Потебня	в) Ф. Буслаєв	г) А. Кун
------------	---------------	---------------	-----------

22. Автор давньогрецької граматики, в якій уперше виділено вісім частин мови.

а) Аристарх Фракійський	б) Аполоній Дискал	в) Аристотель	г) Елій Донат
-------------------------	--------------------	---------------	---------------

23. Хто був засновником наукового вивчення української літературної мови:

а) П. Житецький; К. Михальчук	б) П. Житецький	в) К. Михальчук
-------------------------------	-----------------	-----------------

24. За А. Шлейхером: «Об’єкт науки про мову – це...»

а) природний організм	б) історичне явище	в) соціальне явище	г) Божий дар
-----------------------	--------------------	--------------------	--------------

25. У системі середньовічної освіти найважливішими посібниками для вивчення латинської мови були:

а) праці Доната і Присціана	б) трактат Варрона «Про латинську мову»	в) граматика Квінта Палемона
-----------------------------	---	------------------------------

26. Який вчений в середині 50-х років минулого століття розшифрував

письменність індіанців племені майя?

а) Ф. Шалтоліон	б) Ю.В.Кнорозов	в) Ш. Баллі	г) О. Есперсен
-----------------	-----------------	-------------	----------------

27. На кого з дослідників мало вплив вчення Гердера про зумовленість розвитку мови розвитком мислення:

а) на В фон Гумбольдта, Г. Штейнтала	б) на Вундта	в) на А. Шлейхера
--------------------------------------	--------------	-------------------

28. Молодограматики заперечили положення А.Шлейхера про два періоди в житті мови та висунули положення про:

а) існування трьох періодів: виникнення, розвиток та старіння	б) мовну сталість	в) єдиний процес розвитку мови, про її період старіння	г) єдиний процес розвитку мови, про її еволюцію
---	-------------------	--	---

29. Назвіть засновника теоретичного мовознавства:

а) В. фон Гумбольдт	б) Й. Гердер	в) Дж. Локк
---------------------	--------------	-------------

30. Як називається праця Е. Бенвеніста, яка стала значним внеском у розробці проблеми індоєвропейстики?

а) «Походження індоєвропейського відмінювання»	б) «Індоєвропейське мовознавство»	в) «Первісні утворення індоєвропейських імен»	г) «Розвиток індоєвропейських імен»
--	-----------------------------------	---	-------------------------------------

31. Які категорії у працях В. Фон Гумбольдта засвідчують, що на формування його теорії мови вплинув суспільний характер мови:

а) «мова» і «людство»/ «нація»/ «дух»/ «індивідуальність» / «національний характер людських спільнот»	б) «дух мови»	в) «мова вроджена», «мова наукова»
---	---------------	------------------------------------

32. Критику з боку О. Потебні, Н. Некрасова викликало Ф. Буслаєвим:

а) змішування логічного і синтаксичного в розкритті речення	б) змішування логічного і грамаічного в розкритті речення	в) змішування синтаксичного і грамаічного в розкритті речення	г) змішування лексичного і грамаічного в розкритті речення
---	---	---	--

33. Хто із дослідників створив образ мови: мова «як дихання, душа нації»; мова «як відображення національного характеру», мова «як засіб збереження досвіду народу», мова «як відображення світобачення народу»; різні мови передають різне світобачення народу:

а) В фон Гумбольдт	б) Й. Гердер	в) А. Шлейхер
--------------------	--------------	---------------

34. Вперше розмежував статику і динаміку, як два аспекти вивчення мови:

а) Ф. Буслаєв	б) В. Вундт	в) О. Потебня	г) І. Бодуен де Куртене
---------------	-------------	---------------	-------------------------

35. Хто із дослідників еволюціонував від сфери чистого природознавства до взаємодії психології, філософії, мовознавства та філології:

а) А. Шлейхер	б) В. Вундт	в) В. фон Гумбольдт
---------------	-------------	---------------------

36. Виникнення різного роду зв'язків між уявленнями – це:

а) асиміляція	б) аперцепція	в) асоціація	г) акомодация
---------------	---------------	--------------	---------------

37. Хто із мовознавців виокремив перспективну категорію «суспільний вплив на мову», яка пізніше у творах вчених Празької лінгвістичної школи постане як категорія «свідомий вплив на розвиток мови»:

а) В.фон Гумбольдт	б) О. Потебня	в) Й.Гердер
--------------------	---------------	-------------

38. Основоположник романського мовознавства, автор «Етимологічного словника романських мов», німецький вчений:

а) Ф. Діц	б) А. Шлейхер	в) Й. Шмідт	г) А. Кун
-----------	---------------	-------------	-----------

39. Молодограматики :

а) трактували мову як природний організм	б) розуміли зв'язок мови з історією народу; мову як основу всякого духовного розвитку окремої людини та людського роду в цілому	в) розуміли мову як психічну сутність
--	---	---------------------------------------

40. Яке товариство лінгвістів ставило собі за мету, сприяти прогресу лінгвістичної науки, шляхом вивчення систем мов у світі, принципів та методів теорії Ф. де Соссюра?

а) Могилянська школа лінгвістів	б) Женевська школа лінгвістів	в) Соссюрівська школа лінгвістів	г) Школа лінгвістики
---------------------------------	-------------------------------	----------------------------------	----------------------

41. Хто із дослідників одним із перших у статті «Про фонетичні закони» (1885) виступив проти ідей молодогограматиків:

а) Г. Шухардт	б) Г. Пауль	в) В. Вундт
---------------	-------------	-------------

42. Штейталь вважав, що процес розвитку мови, а також саме її походження керується психічними законами:

а) аперцепції та свідомості	б) асиміляції	в) свідомості	г) асиміляції, аперцепції та асоціації
-----------------------------	---------------	---------------	--

43. Використовуючи метод антиномій (протиставлення), Ф. де Соссюр перш за все розмежовував:

а) мову і мислення	б) мову і мовлення	в) мовлення і мислення	г) слово і мовлення
--------------------	--------------------	------------------------	---------------------

44. Теорія «родовідного дерева» належить:

а) А. Шлегелю	б) А. Шлейхеру	в) Г. Гегелю	г) В. Гумбольдту
---------------	----------------	--------------	------------------

45. Яку теорію висунув Й. Шмідт:

а) родовідного дерева	б) «теорію хвиль»	в) «соціолінгвістичну»	г) «лінгвосеміотичну»
-----------------------	-------------------	------------------------	-----------------------

46. Глава Харківської лінгвістичної школи:

а) Ф. Буслаєв	б) М. Марр	в) О. Потебня	г) В. Вундт
---------------	------------	---------------	-------------

47. Ф. Фортунатов був засновником:

а) Московської лінгвістичної школи	б) Ленінградської	в) Паризької	г) Харківської
------------------------------------	-------------------	--------------	----------------

48. Який вчений в середині 50-х років минулого століття розшифрував письменність індіанців племені майя?

а) Ф. Шалтолїон	б) Ю.В.Кнорозов	в) Ш. Баллі	г) О. Есперсен
-----------------	-----------------	-------------	----------------

49. Як називається праця Ф. де Соссюра в основу якої покладені три його лекції про визначення самого предмету науки про мову?

а) «Диференціація мови в суспільстві»	б) «Літературна мова і діалекти»	в) «Мова і культура»	г) «Курс загальної лінгвістики»
---------------------------------------	----------------------------------	----------------------	---------------------------------

50. Хто вперше вводить поняття відмінка у європейське, зокрема грецьке, мовознавство?

а) Платон	б) Аристотель	в) стоїки	г) Діонісій Фракійський
-----------	---------------	-----------	-------------------------

51. Яку специфіку семіто-хамітських мов виявили арабські мовознавці:

а) внутрішній префікс	б) внутрішню флексію	в) відсутність кореня	г) відсутність флексій
-----------------------	----------------------	-----------------------	------------------------

52. Праця «Диван тюркських мов» Махмуда аль-Кашгарі була написана в:

а) 219-220 рр.	б) 1073-1074 рр.	в) 987-988 рр.	г) 1907-1908 рр.
----------------	------------------	----------------	------------------

53. З якою метою створив свою працю «Диван тюркських мов» Махмуда аль-Кашгарі:

а) щоб довести рівноцінність турецької та арабської мов	б) створити граматику арабської мови	в) порівняти арабську та китайську мови	г) порівняти арабську та слов'янську мови
---	--------------------------------------	---	---

54. Які мовознавчі поняття античні філологи не розрізняли, а арабські чітко розмежовували:

а) мислення і мовлення	б) мова і мовлення	в) літера і звук	г) слово і речення
------------------------	--------------------	------------------	--------------------

55. Початком китайської діалектології стала праця:

а) «Шимін» Лю Си	б) «Тисячниця» Мухамеда ібн Маліка	в) «Шовень цзецзи» Сю Шеня	г) «Фаньянь» Ян Сюна
------------------	------------------------------------	----------------------------	----------------------

Ключі до підсумкового тесту із «Загального мовознавства»

	1		2		3		4
1.	Б	1.	А	1.	А	1.	А
2.	А	2.	А	2.	В	2.	Г
3.	А	3.	А	3.	А	3.	А
4.	А	4.	Б	4.	Б	4.	В
5.	Б	5.	а	5.	Б	5.	А
6.	Б	6.	А	6.	А	6.	А
7.	Б	7.	А	7.	А	7.	А
8.	Б	8.	В	8.	Б	8.	А
9.	А	9.	В	9.	В	9.	В
10.	А	10.	А	10.	А	10.	Б
11.	В	11.	В	11.	А	11.	А
12.	В	12.	В	12.	Б	12.	А
13.	А	13.	В	13.	Б	13.	В
14.	А	14.	А	14.	Б	14.	Б
15.	А	15.	А	15.	Б	15.	В
16.	Б	16.	А	16.	В	16.	А
17.	А	17.	В	17.	В	17.	В
18.	А	18.	А	18.	А	18.	А
19.	А	19.	А	19.	А	19.	Г

20.	A	20.	A	20.	A	20.	B
21.	Б	21.	A	21.	A	21.	Г
22.	Б	22.	A	22.	Г	22.	A
23.	Б	23.	A	23.	A	23.	A
24.	B	24.	Б	24.	A	24.	A
25.	B	25.	A	25.	A	25.	A
26.	B	26.	Б	26.	B	26.	Б
27.	B	27.	A	27.	A	27.	A
28.	B	28.	A	28.	A	28.	Г
29.	B	29.	Г	29.	B	29.	A
30.	B	30.	Г	30.	Б	30.	B
31.	B	31.	Г	31.	Б	31.	A
32.	A	32.	Б	32.	A	32.	Б
33.	B	33.	Г	33.	A	33.	A
34.	Г	34.	A	34.	Б	34.	Г
35.	B	35.	Б	35.	Г	35.	Б
36.	a	36.	Б	36.	B	36.	B
37.	Б	37.	Б	37.	A	37.	A
38.	A	38.	B	38.	Б	38.	A
39.	A	39.	B	39.	B	39.	Б
40.	Г	40.	B	40.	A	40.	Б
41.	A	41.	Г	41.	B	41.	A
42.	A	42.	A	42.	A	42.	Г
43.	A	43.	Б	43.	B	43.	Б
44.	Г	44.	B	44.	A	44.	Б
45.	Б	45.	Г	45.	B	45.	Б
46.	A	46.	Б	46.	Г	46.	B
47.	A	47.	B	47.	B	47.	A
48.	Б	48.	A	48.	Г	48.	Б
49.	B	49.	Г	49.	B	49.	Г
50.	Г	50.	Б	50.	Б	50.	B
51.	B	51.	Б	51.	Б	51.	Б
52.	A	52.	A	52.	A	52.	Б
53.	B	53.	A	53.	Б	53.	A
54.	Г	54.	A	54.	Г	54.	B
55.	B	55.	Г	55.	Г	55.	Г

ЛЕКЦІЯ 1. ВСТУП. МОВОЗНАВСТВО ЯК НАУКА. СУТЬ МОВИ

План

1. Мовознавство як наука. предмет і завдання курсу «Загальне мовознавство».
2. Основні проблеми мовознавства. методи лінгвістичних досліджень.
3. Місце мовознавства в системі наук.
4. Суспільна та знакова природа мови.
5. Функції мови в суспільстві.
6. Діалектична єдність мови і мислення. Мова й мовлення.

Література

22. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : «АртЕК», 1997. – 223 с.
23. Герета Н. М., Торчинський М. М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський – К. : Товариство «Знання», 2000. – 217 с.
24. Глазкова О. В. Колесник Д. М. Вступ до мовознавства / О. В. Глазкова, Д. М. Колесник – Черкаси: ЧПІ, 1999. – 211 с.
25. Горох Г. В. Вступ до мовознавства / Г. В. Горох – Кам'янець- Подільський : Абетка, 2002. – 199 с.
26. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства: Підручник / Ю. В. Карпенко – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 336 с.
27. Кириченко Г. С. Нариси загального мовознавства : у 2 ч.: навч. посібник / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Ін Юре, 2008. – Ч. 1 : Мова, її будова та функції в суспільстві / ред. А. П. Супрун. – 2008. – 168 с.
28. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 464 с.
29. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 368 с.
30. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 104 с.
31. Монжалей Т. К. Вступ до мовознавства / Т. К. Монжалей – Суми : Університетська книга, 2011. – 183 с.
32. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник для студентів першого курсу (напрямок підготовки 6.020303 «Філологія», спеціальність «Переклад») / Автор-упорядник Терехова Д. І. – К. – Полтава : «Полтавський літератор», 2012. – 224 с.
33. Харченко С. В. Вступ до мовознавства / С. В. Харченко – К. : Вид-во НАУ, 2004. – 164 с.
34. Ющук І. П. Вступ до мовознавства / І. П. Ющук – К. : Рута, 2000. – 219 с.

1. Мовознавство як наука. предмет і завдання курсу.

Мовознавство / лінгвістика – це наука про мову, її суть і суспільні функції, внутрішню структуру, закономірності функціонування й розвитку. предметом мовознавства є природна людська мова, а об'єктом дослідження лінгвістів виступає мовлення як конкретний вияв мови. Мовознавство є теоретичним, а не практичним знанням мов. зараз кожна освічена людина, крім своєї рідної мови, володіє ще однією / кількома іноземними мовами. При цьому не всі знавці мов можуть бути мовознавцями. Вони можуть бути практиками, цебто практично володіти мовою, однак не знати її історії, стосунків з іншими мовами та не бути теоретиками.

Залежно від мети і проблем дослідження виділяють конкретне й загальне мовознавство. конкретне мовознавство вивчає конкретну мову

(україністика, русистика, богемістика), групу споріднених мов (славістика, германістика, романістика) або сім'ю мов (індоєвропейське, тюркське мовознавство); подає фактичний матеріал для теоретичних узагальнень.

Загальне мовознавство вивчає мову як загальнолюдське явище, її структуру й закономірності функціонування і є теоретичною, методологічною базою для конкретного мовознавства. основні проблеми загального мовознавства:

- суть мови;
- зв'язок мови й мислення;
- походження мови;
- причини і закони розвитку мови;
- типологія мовних одиниць;
- система та структура мови;
- класифікація мов;
- методи лінгвістичних досліджень;
- місце мовознавства в системі наук;
- практичне використання теоретичних знань про мову.

Метою курсу є ознайомлення студентів із основними поняттями й термінами мовознавства, розширення їх лінгвістичного кругозору, розвиток навичок лінгвістичного аналізу. Курс закладає основи для поглибленого вивчення конкретної мови, її зіставлення з рідною мовою, свідомого засвоєння інших дисциплін мовознавчого циклу.

Основні проблеми мовознавства. методи лінгвістичних досліджень. у мовознавстві сформувались два основні підходи до вивчення явищ мови. їх основоположниками вважають І. О. Бодуена де Куртене і Ф. де Соссюра.

1. Синхронний (від гр. *synchronos* “одночасний”). Цей підхід ґрунтується на дослідженні стану мови як цілісної системи взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів на певному етапі розвитку (не обов'язково на сучасному).

2. Діахронний (від гр. *dia* “через” і *chronos* – “час”) підхід ґрунтується на вивченні окремих мовних явищ, розвитку системи мови у цілому в їх історичній послідовності.

Кожна наука формує комплекс спеціальних методів дослідження. лінгвістичний метод (від гр. *methodes* – шлях дослідження, спосіб пізнання) – це спосіб / прийом або система прийомів, використаних для вивчення мови.

Основні методи лінгвістичних досліджень:

1) описовий (планомірний послідовний аналіз мовних одиниць, їх інвентаризація та систематизація; з'ясування особливостей будови й функціонування мовних одиниць і мови в цілому);

2) історичний (вивчення процесу розвитку фонетичної, морфологічної, синтаксичної та інших систем мови в результаті зіставлення структурних елементів, які змінюються, встановлення причин цих змін);

3) порівняльно-історичний (система наукових прийомів виявлення / реконструкції незафіксованих мовних фактів минулого шляхом порівняння

відповідних фактів пізніших етапів історичного розвитку двох / кількох споріднених мов або їх діалектів. на цьому методі ґрунтується генеалогічна класифікація мов);

4) зіставний (зіставлення двох або більше мов (неспоріднених) із метою з'ясування їх схожості й відмінності. на цьому методі базується типологічна класифікація мов);

5) структурний (вивчення мови, що передбачає її пізнання як цілісної структури, елементи й частини якої співвідносні та пов'язані чіткою системою лінгвістичних відношень; метод передбачає розробку системи категорій і визначень тільки на основі цих зв'язків, взаємовідношень і протиставлень внутрішньої мовної системи);

б) статистичний / кількісний (вивчення мови з кількісної точки зору).

Місце мовознавства в системі наук. Мовознавство є гуманітарною наукою. Усі науки можна поділити на ті, предметом яких є природа – фізика, хімія, географія, біологія, астрономія тощо, і ті, предметом вивчення яких є людина, суспільство людей. такі науки прийнято називати гуманітарними (лат. *humanus* – людський, властивий людям). До них належить філологія, історія, мистецтвознавство. Потрібно зазначити, що поділ усіх наук на дві частини дуже умовний і не відбиває справжнього стану предметів дослідження. Усі науки так чи інакше пов'язані між собою та взаємозумовлені. Мовознавство тісно пов'язане з іншими науками – психологією й логікою, анатомією і фізіологією людини, фізикою, математикою, етнографією, історією тощо.

Мовознавство пов'язане з філософією, яка в античному світі була синтезом усіх людських знань. Поступово розвиваючись, окремі науки вийшли з надр філософії і можна було б сказати, що кожна виробила свою філософію, свою теорію науки. Теоретичною частиною мовознавчих наук є загальне мовознавство.

Нерозривним є зв'язок мовознавства з логікою, яка вивчає закони людського мислення, що, у свою чергу, не можливе без мови. Такі логічні категорії, як поняття, судження, умовивід, хоч і не збігаються з мовними, але наприклад, морфема, слово та речення тісно пов'язані з ними. Багато що запозичила лінгвістика з логічних методів моделювання речень.

Існує зв'язок мовознавства та психології. Психологія є наукою про закономірності психічної діяльності людей. Психолінгвісти вивчають мовленнєву діяльність людини: як засвоюється мова дитиною, цікавляться економією людських зусиль під час мовлення.

Завдання вивчення живих діалектів і говірок спонукало лінгвістів до збирання фольклору, вивчення його носіїв і побуту – відтак виник зв'язок лінгвістики з етнічними науками, зокрема етнографією (народознавством).

Варто відзначити зв'язок із кібернетикою – наукою про закони перетворення інформації у складних керованих системах. мовознавство пов'язане з математичною логікою, з математичною статистикою та теорією ймовірності. Завданням кібернетики є пристосування даних інших наук до електронної техніки. Чи можна людський мозок замінити машиною? Відомо,

що за допомогою комп'ютерних програм можна робити переклади текстів. Та хоч би яких успіхів досягли машини, навряд чи вони зможуть замінити переклад людиною.

Суспільна та знакова природа мови. В історії розвитку мовознавства висувалися різні теорії пояснення суті мови:

- 1) як біологічного явища: особливої функції людини (А. Шлейхер, м. мюллер);
- 2) як психічного індивідуального явища: специфіка мови ґрунтується на психічних процесах у свідомості індивіда (В. Гумбольдт, Г. Штейнталь, О.О. Потебня);
- 3) Як психофізичного явища (Г. Пауль, К. Бругман, П.Ф. Фортунатов);
- 4) як соціального явища (Ж.-Ж. Руссо, А. Мейє, Ш. Баллі).

Суспільна природа мови виявляється в тому, що мова виникає й існує тільки в людському середовищі і не передається спадково. Мову як суспільне явище слід відрізнити від інших суспільних явищ: науки, техніки, мистецтва. кожному притаманні свої специфічні особливості та функції в певних сферах суспільства. мова ж обслуговує суспільство в усіх сферах життя. Крім мови, у людей є й інші засоби спілкування: міміка, жести, певні умовні знаки. Однак усі вони не такі досконалі, як природна мова. Зокрема, обмеженими у просторі й часі. Вони використовуються тільки в певних ситуаціях. Мова ж універсальний засіб людського спілкування.

Мова виконує в суспільстві такі основні функції: 1) комунікативну; 2) формування та вираження думки; 3) пізнавальну; 4) акумулятивну; 5) емотивну; 6) естетичну.

Діалектична єдність мови і мислення. мова й мовлення. Аналіз функцій, які виконує мова, свідчить про ще одну виразну її рису – зв'язок із мисленням, оскільки мова виконує функцію формування думки. Мислення, у свою чергу, контролює відбір мовних засобів для вираження певної інформації.

У розв'язанні питання зв'язку мови і мислення немає одностайності. Існує переважно три погляди: а) ототожнення мови та мислення, ігнорування їх специфіки; б) відрив мови від мислення, визнання існування "чистого" мислення без мови; в) пов'язаність мови й мислення.

Цей третій погляд, імовірно, є найсправедливішим. Значний вплив на його формування мало вчення І.П. Павлова про першу та другу сигнальні системи в людей. Єдність мови і мислення виявляється в тому, що вони пов'язані з діяльністю центральної нервової системи й мозку. При порушенні центральної нервової системи порушується мовленнєва діяльність і, навпаки.

У більшості випадків наше мислення вербальне (словесно оформлене). Таке твердження справедливе також тоді, коли людина не виголошує свої думки вголос (внутрішнє мовлення). Інші види мислення (технічне, образне) є додатковими і базуються на вербальному мисленні.

Як знаряддя спілкування, мова функціонує та розвивається в мовленні кожного члена суспільства. Проблема взаємозв'язку і відмінності мови й мовлення – одна з актуальних проблем сучасного мовознавства. Уперше

мову і мовлення послідовно розмежував Ф. де Соссюр (1857–1913), пізніше в цьому напрямку плідно працювали Л.В. Щерба.

Лекція 2. Походження мови. Історичний розвиток мов

План

1. Походження мови як проблема мовознавства.
2. Зв'язок розвитку мови та розвитку суспільства. основні процеси розвитку мов і діалектів.
3. Територіальна та соціальна диференціація мови.
4. Структура мови.

Література

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : «АртЕК», 1997. – 223 с.
2. Герета Н. М., Торчинський М. М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський – К. : Товариство «Знання», 2000. – 217 с.
3. Глазкова О. В. Колесник Д. М. Вступ до мовознавства / О. В. Глазкова, Д. М. Колесник – Черкаси: ЧПТ, 1999. – 211 с.
4. Горох Г. В. Вступ до мовознавства / Г. В. Горох – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2002. – 199 с.
5. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства: Підручник / Ю. В. Карпенко – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 336 с.
6. Кириченко Г. С. Нариси загального мовознавства : у 2 ч.: навч. посібник / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Ін Юре, 2008. – Ч. 1 : Мова, її будова та функції в суспільстві / ред. А. П. Супрун. – 2008. – 168 с.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 464 с.
8. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 368 с.
9. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 104 с.
10. Монжалеї Т. К. Вступ до мовознавства / Т. К. Монжалеї – Суми : Університетська книга, 2011. – 183 с.
11. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник для студентів першого курсу (напрямок підготовки 6.020303 «Філологія», спеціальність «Переклад») / Автор-упорядник Терехова Д. І. – К. – Полтава : «Полтавський літератор», 2012. – 224 с.
12. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень / Г. М. Удовиченко – К. : Вища школа, 1980. – 305 с.
13. Харченко С. В. Вступ до мовознавства / С. В. Харченко – К. : Вид-во НАУ, 2004. – 164 с.
14. Ющук І. П. Вступ до мовознавства / І. П. Ющук – К. : Рута, 2000. – 219 с.

Походження мови як проблема мовознавства. Питання про єдність мови й мислення тісно пов'язане з проблемою походження мови, яка мовознавцями вирішувалася по-різному. відомі такі гіпотези:

1) звуконаслідувальна гіпотеза – виникла в античності (Демокрит V–IV ст. до н. е.), широко поширилася в XVII–XIX ст. (Г. В. Лейбніц, В. Гумбольдт та ін.) – пояснює виникнення мови внаслідок наслідування людиною звуків навколишньої природи;

2) вигукова теорія – відома ще з давнини (епікурейці, лукрецій I ст. до н. е.), поширилася серед мовознавців XIX–XX ст. (Г. Штейнталь, О. О. Потебня) – пояснює виникнення мови з природних вигуків, тобто інстинктивних реакцій на зовнішні подразнювачі;

3) теорія соціального договору – зародилася у працях Демокріта й Аристотеля, активно розроблялася філософами XVIII ст. (Ж.Ж. Руссо, А. Сміт та ін.) – передбачає посередню домовленість людей про назви тих чи інших предметів, явищ, відношень;

4) теорія трудових вигуків – розробив французький учений Л. Нуаре, популяризували К. Бюхер, Г.В. Плеханов – пояснює виникнення мови з трудових вигуків, що супроводжують трудову діяльність людини;

5) кінетична теорія – послідовниками є німецький учений В. Вундт, М. Я. марр – наголошує на тому, що люди спочатку спілкувалися жестами, а потім перейшли на звукову мову;

6) у гіпотезі Ф. Енгельса походження мови розглядалося в нерозривному зв'язку з розвитком людської свідомості й мислення, з походженням самої людини, як реалізація потреб людей у спілкуванні у процесі колективної праці. Згідно з цими уявленнями існувало кілька центрів формування з груп людиноподібних мавп людських колективів, і, відповідно, первісних мов було кілька;

7) на противагу теорії полігенезу існує ще й теорія моногенезу – про походження усіх мов з однієї (А. Тромбетті, О. С. Мельничук, біблійне учення).

Зв'язок розвитку мови та розвитку суспільства. основні процеси розвитку мов і діалектів. У процесі функціонування й розвитку конкретна мова постійно змінюється. Ці зміни зумовлені як екстралінгвальними, так і внутрішньомовними чинниками. основою розвитку мови є розвиток суспільства, однак внутрішні закони розвитку мови пов'язані з розвитком суспільства опосередковано. Серед внутрішніх законів розвитку виділяють: загальні (закон поступового накопичення елементів нової якості й відмирання елементів старої якості, закон безперервного розвитку різних структурних рівнів мови) та конкретні (закон відкритого складу у старослов'янській мові).

Різні ланки мови, її структурні рівні змінюються з різною швидкістю.

В історії розвитку мови діють два основних процеси:

1) диференціація (від лат. *differenciatio* – розходження), унаслідок чого з однієї мови виникає дві / кілька мов;

2) інтеграція (від лат. *integratio* – об'єднання), результатом якої є утворення з кількох мов однієї.

Основні етапи історичного розвитку загальнонародних мов:

- мова племені (властива для родоплеменного первіснообщинного ладу);

- мова народності (рабовласницьке і феодальне суспільство);

- національна мова (капіталістичне й соціалістичне суспільство).

Із виникненням мов народностей формуються літературні мови (кодифіковані, нормалізовані мови, які, маючи письмову форму, задовольняють різноманітні потреби суспільства). Літературні мови відіграють значну роль у період формування національних мов. Основні ознаки літературної мови: поліфункціональність, відшліфованість,

стандартність, нормативність, наддіалектність, наявність усної і письмової форми. Якщо в епоху середньовіччя як літературні мови вживалися чужі (навіть мертві), то виникнення нації зумовлює появу на живій народній основі національних літературних мов як вищої форми вияву національної мови.

Територіальна та соціальна диференціація мови. Внутрішня єдність мови не виключає різноманітності форм її виявів і функціонування. Наприклад, територіальне відокремлення окремих частин суспільства породжує територіальну диференціацію мови. Усередині єдиної загальнонаціональної мови утворюються місцеві її різновиди (діалекти / говірки). Ступінь своєрідності діалектів залежить від конкретно-історичних умов їх формування.

Соціальні розшарування суспільства зумовлюють різні види соціального членування мови. в умовах розвиненого класового суспільства всередині єдиної загальнонародної мови виділяють:

- соціальні діалекти (вони відрізняються переважно лексико-семантичними, фразеологічними та стилістичними особливостями) притаманні представникам різних прошарків і класів суспільства;

- професійні діалекти (відрізняються передусім лексичними особливостями) притаманні представникам різних професійних груп;

- спеціальні мови (жаргон, арг) вживаються для задоволення потреб спілкування окремих груп людей, об'єднаних спільною виробничою діяльністю, навчанням, службою (жаргон) або потребою в таємній чи антисуспільній діяльності (арго).

Розмаїття цілей і сфер суспільного використання мови породжує її стилістичну диференціацію.

Структура мови. Як знаряддя спілкування мова постає ще однією своєю виразною рисою – вона має свою структуру, тобто набір структурних елементів: фонем, морфем, слів, словосполучень, речень. Усі ці одиниці пов'язані одна з одною. Сукупність мовних елементів, об'єднаних зв'язками й відношеннями, утворює систему мови. системний і структурний характер мови виявляється у тому, що один мовний елемент виділяється й усвідомлюється завдяки протиставленню іншому елементові системи. Це може бути протиставлення функцій, форми та значення.

До структурних елементів мови належать такі: фонема, морфема, слово, словосполучення і речення. Відповідно, ці одиниці вивчаються такими лінгвістичними дисциплінами:

- фонетика (від гр. *phonetikos* – звуковий) вивчає звуковий склад мови, способи утворення звуків, їх акустичні й артикуляційні особливості, фонетичні процеси, поділ слів на склади, інтонацію, наголос, фонетичне членування мовленнєвого потоку;

- лексикологія (від гр. *lexikos* – словниковий і *logos* – наука, учення) вивчає словниковий склад мови, значення слів, зміну цих значень, походження значень;

- граматика (від гр. *grammatike* – літера, запис) вивчає способи й засоби словозміни та будову словосполучення і речення.

ПЛАН

1. Фонетика як наука. аспекти вивчення звуків мовлення.
2. Акустичні й артикуляційні характеристики звуків. Основні принципи класифікації звуків та фонетичне членування мовленнєвого потоку.
3. Позиційні та комбінаторні зміни звуків.
4. Фонетичні й історичні чергування. Звукові закони.
5. Фонологія як наука. Поняття фонеми.
6. Фонологічні системи мови.

Література

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : «АртЕК», 1997. – 223 с.
2. Герета Н. М., Торчинський М. М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський – К. : Товариство «Знання», 2000. – 217 с.
3. Глазкова О. В. Колесник Д. М. Вступ до мовознавства / О. В. Глазкова, Д. М. Колесник – Черкаси: ЧПІ, 1999. – 211 с.
4. Горох Г. В. Вступ до мовознавства / Г. В. Горох – Кам'янець- Подільський : Абетка, 2002. – 199 с.
5. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства: Підручник / Ю. В. Карпенко – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 336 с.
6. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 368 с.
7. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 104 с.
8. Монжалеї Т. К. Вступ до мовознавства / Т. К. Монжалеї – Суми : Університетська книга, 2011. – 183 с.
9. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник для студентів першого курсу (напрямок підготовки 6.020303 «Філологія», спеціальність «Переклад») / Автор-упорядник Терехова Д. І. – К. – Полтава : «Полтавський літератор», 2012. – 224 с.
10. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень / Г. М. Удовиченко – К. : Вища школа, 1980. – 305 с.
11. Харченко С. В. Вступ до мовознавства / С. В. Харченко – К. : Вид-во НАУ, 2004. – 164 с.
12. Ющук І. П. Вступ до мовознавства / І. П. Ющук – К. : Рута, 2000. – 219 с.

Фонетика як наука. аспекти вивчення звуків мовлення. Фонетика (від гр. *phonetikos* – звуковий) – це особлива лінгвістична дисципліна про звуки людської мови. Фонетика як наука вивчає звукові засоби мови в усіх їх виявах і функціях, а також зв'язок між звуковою і письмовою формою мови (Л. Р. Зіндер).

Як складне явище звук може вивчатися у трьох аспектах:

1) акустичний / фізичний аспект розглядає звук як коливання пружного тіла у пружному середовищі. як фізичне явище звук характеризується силою (залежить від амплітуди коливань), довготою (залежить від часу коливань), висотою (зумовлюється частотою коливань), тембром (специфічним забарвленням, що складається з основного тону та шуму, їх комбінації, гармонічних обертонів і резонаторних тонів);

2) анатомо-фізіологічний аспект передбачає вивчення процесу творення звука, склад і роботу мовленнєвого апарату;

3) лінгвістичний / соціальний аспект звуків мовлення полягає в їх відношенні до змісту мовлення, тобто виконуваної ними у процесі спілкування функції.

Акустичні й артикуляційні характеристики звуків. основні принципи класифікації звуків та фонетичне членування мовленнєвого потоку. Фонетика вивчає звук як фізичне й анатомо-фізіологічне явище, власне лінгвістичні властивості звуків мовлення вивчає спеціальна наукова дисципліна – фонологія.

Робота органів апарату мовлення, необхідна для утворення того чи іншого звука, називається артикуляцією (від лат. *articulare* – членороздільно вимовляти). Артикуляція звука складається з трьох фаз: екскурсії (від лат. *excursio* – початок, вилазка); витримки; рекурсії (від лат. *recursio* – повернення). Сукупність типових для носіїв даної мови навичок вимови утворює його артикуляційну базу. Артикуляційна база мови тяжіє над людиною при засвоєнні нею іноземної мови і виражається в акценті (від лат. *accentus* – наголос).

Ураховуючи як акустичні, так і артикуляційні ознаки, звуки мовлення поділяються на голосні та приголосні. Голосні звуки є чисто тональними, під час їх вимови інтенсивність струменя повітря слабка й напруження м'язів апарату мовлення рівномірне. При творенні приголосних звуків обов'язкова наявність шумів, виникнення перешкоди на шляху струменя вижухуваного повітря; інтенсивність струменя повітря вища, ніж при вимові голосних, напруження м'язів апарату мовлення нерівномірне.

Голосні звуки класифікують за: горизонтальним положенням язика (рядом); за вертикальним положенням язика (підйомом); за участю губ (лабіалізацією, від лат. *labia* - губа) в утворенні звука; за довготою; за резонатором.

Основними критеріями, за якими поділяються приголосні звуки, є: співвідношення голосу і шуму; місце утворення перешкоди; характер перешкоди і спосіб її подолання; наявність твердості та м'якості.

Усне мовлення постає у вигляді звукового ланцюга, який послідовно розпадається на такі ланки:

1) фонетичні фрази – закінчені за смислом ланки звукового ланцюга, який знаходиться між двома значними паузами;

2) мовленнєві такти – ланки звукового ланцюга, утворені єдиним напором струменя повітря, що видихається, відділяються одна від одної короткими паузами;

3) фонетичні слова – сукупність складів, об'єднаних одним наголосом і своїм особливим значенням. сюди включаємо явище проклізи (*на^бєрезі, від^дому*) й енклізи (рос. *без^вести, за^уши*);

4) склади – найкоротші, відносно самостійні, ланки звукоряду.

У мовознавстві склалося кілька теорій складу (експіраторна, м'язового напруження, сонорна, тональна), однак жодна з них не дає повного і

вичерпного тлумачення складу. На практиці склади розподіляють на наголошені і ненаголошені, відкриті й закриті, прикриті та неприкриті.

Позиційні та комбінаторні зміни звуків. Звуки мовлення, вживаючись у складі, слові чи фразі, впливають один на одного, зазнаючи при цьому змін. Видозміни звуків у потоці мовлення називають фонетичними / звуковими процесами.

Фонетичні процеси виникають унаслідок впливу початку і кінця артикуляції сусідніх звуків (комбінаторні процеси) або залежно від положення звука у слові (позиційні процеси).

Комбінаторні зміни зумовлені взаємодією звуків у потоці мовлення, коли рекурсія попереднього звука тісно пов'язана з екскурсією наступного і навпаки.

Сумісна артикуляція сусідніх звуків називається коартикуляцією.

Виділяють такі типи комбінаторних процесів:

1. Акомодация (від лат. *acomodatio* – пристосування) – це тип звукових змін, при якому артикуляції сусідніх звуків (голосних і приголосних) пристосовуються одна до одної: *дезинфекція*, рос.: *предыстория*.

Виділяють прогресивну і регресивну акомодацию:

- *том* (порівняйте з *там*) – регресивна акомодация;

- рос. *тёк* (порівняйте з *ток*) – прогресивна акомодация.

2. Асиміляція (від лат. *assimilatio* – уподібнення) – такий тип змін, при якому з двох різних звуків утворюються два однакових (*миєшся* – *миє[с':]я*) чи близьких за артикуляцією (*легкий* – *ле[хк]ий*).

Асиміляцію характеризують за такими ознаками:

- за результатом – повну: *отдать* – *о[дд]ать*, неповну: *вокзал* – *во[гз]ал*;

- за напрямом – прогресивну: англ. *pens* – *pe[ns]* “пера, ручки”, польськ. *trzeba* – *[tʂ]eba* “потрібно”, узб. *ketdu* – *ke[tt]u* “пішов”, регресивну: *молотьба* – *моло[д'б]а*, нім. *sagt* – *sa[kt]* “говорить”;

- за положенням звуків – контактну (суміжну), дистанційну (несуміжну): *чечевиця* – *[с]о[ч]евиця*, *котлета* – прост. *[к]а[к]лета*, *огурец* – розм. рос. *[у]г[у]рец*.

Типовим випадком прогресивної дистанційної асиміляції є сингармонізм голосних, що широко представлений у тюркських і фінно-угорських мовах: тур. *at* “кінь” – *atlar* “коні”; *sev* “люби” – *sevtek* “любити”.

3. Дисиміляція (від лат. *dissimilatio* – розподібнення) – такий тип змін, при якому з двох однакових або близьких за артикуляцією звуків виходять, різні чи більш далекі за артикуляцією звуки.

Виокремлюють дисиміляцію:

- регресивну (*коридор* – розм. *ко[л]ідо[р]*) і прогресивну;

- контактну (*компанія* – прост. *ка[нп]анія* і дистанційну (ст. руськ. *феврарь* – *фев[р]а[л]ь*).

У фонетиці трапляються й інші види комбінаторних змін, що базуються на

описаних вище:

- гаплогія (випадіння одного з двох однакових звуків або складів): *стипендія* (від лат. *sti/pe/* – “милостиня”, “подаєння” і */pe/ndere* – “платити”), *трагікомедія* (*tragi/ko/-* і */ko/медія*);
- метатеза (перестановка звуків): нім. *meller* “тарілка” – ст. руськ. *талерка*, укр. *тарілка*; нім. *futteral* – “футляр” – футляр;
- епентеза (вставка звуків (епентетичних): *радіо* – прост. *радіво*; *фіалка* – прост. *фіялка*);
- протеза (поява звуків (протетичних) на початку слова): рос. *восемь* – ст. руськ. *осьм*, рос. *уж* – укр. *вуж*;
- дієреза (викидка звуків): *солнце* – *сонце*, болг. *позоришни* ‘театральний’ – *позориште* ‘театр’;
- стяжіння – злиття двох звуків в один: *умивається* – *умиває[ц’:]я*, *смієшся* – *сміє[с’:]я*.

Позиційні зміни звуків зумовлені позицією їх у слові, місцем і характером

наголосу. до них відносяться:

1. Приглушення дзвінких приголосних в абсолютному кінці слова, яке відбувається в російській, білоруській, болгарській, німецькій, узбецькій мовах: рос. *хлеб* – *хле[п]*, нім. *brand* “пожар, опік” – *bran[t]*, узб. *мактаб* “школа” – *макта[п]*.

2. Редукція – ослаблення голосних у ненаголошених складах. Виділяють редукцію:

- якісну: (у російській мові редукуються голосні /o/, /a/, /ɛ/: *дом* – *д[ʌ]ма*; в укр. мові /e/, /o/: *село* – *село*, *зозуля* – *зозуля*; нім. *sehen* “бачити” – *seh[ʌ]n*;

- кількісну: (у рос. мові /и/, /ы/, /у/, *сухо* – *сухой* – *суховатый*).

Фонетичні та історичні чергування. звукові закони. Комбінаторні та позиційні фонетичні зміни звуків мовлення призводять до чергувань звуків. Виділяють два види чергувань звуків – фонетичні (живі, діючі) й історичні (мертві, недіючі).

Живими / фонетичними чергуваннями називаються зміни звуків у потоці мовлення, зумовлені сучасними фонетичними процесами з / с *про[з’]ба* - *про[с’]ба* і с / з *ро[з]* - *ро[с]*.

Історичні (традиційні, морфологічні) чергування – це ототожнення різних звуків мови в одній і тій же морфемі; ці чергування зумовлені дією давніх фонетичних процесів, які зараз не діють: с / ш (*ни[с]ати* – *ни[ш]у*), ст / т (*мести* - *мету*).

Звуки мовлення зазнають змін за певними правилами, яких дотримуються усі мовці певної мови.

Зміни звуків за певними правилами отримали назву звукового (фонетичного) закону. Звуковий закон – це формула / правило регулярних звукових змін, властивих певній мові, групі споріднених мов (закон відкритого складу у спільнослов’янській і давньоруській мовах).

Фонологія як наука. поняття фонему. Вивчення звуків виключно з акустичного й анатомо-фізіологічного боку було б недостатнім без включення лінгвістичного (соціального) аспекту. Цей аспект звука вивчає спеціальний розділ лінгвістики – фонологія (від гр. *fone* – “звук” і *logos* – “слово, вчення”). Фонологія як наука розвивається з кінця ХІХ ст. у працях представників казанської лінгвістичної школи І. О. Бодуена де Куртене, В. А. Богородицького, М. В. Крушевського, у роботах Л. В. Щерби. Значний внесок у розвиток фонології зробили представники празької лінгвістичної школи (М. С. Трубецької “Основи фонології” (1936 р.).

Центральне місце у фонології посідає вчення про фонему. Фонема (від гр. *fone* – “звук”) – це мінімальна звукова одиниця мови, здатна відрізнити звукові оболонки різних слів і морфем. Фонему співвідносні зі звуками, але не тотожні їм: звук – одиниця мовлення, а фонема – одиниця мови. фонема – це загальне (абстрактне), що виявляється в різноманітних конкретних реалізаціях, тобто звуках. Кількість звуків у мовленні безмежна, кількість фонем у мові обмежена, науково визначена.

Фонема є мінімальною неподільною одиницею мови, що виконує конститутивну, будівельну, інтеграційну й дистинктивну (розпізнавальну) функції.

Фонема як одиниця функціонального плану реально існує у вигляді різноманітних звуків, які прийнято називати алофонами (від гр. *allos* – інший і *phone* – звук), чи варіантами фонему.

Головний вияв (інваріант) фонему – це її реалізація в ізольованій позиції або сильній позиції (позиції максимальної диференціації).

Позиційний варіант – це реалізація фонему, зумовлена її позицією у слові, напр.: рос. *гриб* – *гри*<*n*>.

Комбінаторним варіантом є реалізація фонему, зумовлена впливом сусідніх звуків, напр.: *зшити* – <*ш:*>*ити*.

Факультативний варіант – можлива, але не обов’язкова реалізація фонему, напр.: *г* у німецькій мові в будь-якій позиції може реалізовуватися як передньоязикове <*r*> або як увулярне “картаве” <*r*>. свою функцію розпізнавання слів або форм слів фонему виконують на основі наявності в них диференційних, тобто розпізнавальних ознак. Ці ознаки виділено у фонемах унаслідок протиставлення одна одній у системі тієї чи іншої мови. У російській мові є протиставлення приголосних за твердістю / м’якістю, в німецькій, французькій, англійській такого протиставлення немає. при наявності в мові пар фонем, що відрізняються однією фонологічною диференціальною ознакою, утрата її у слабкій позиції призводить до нейтралізації фонологічного протиставлення: один і той же звук мовлення виступає представником двох або кількох різних фонем <*t*> репрезентує фонему <*t*> і <*d*> у російських словах *кот* і *код*.

Фонологічні системи мови. Дуже важливою особливістю фонему є її належність до звукової будови конкретної мови, її фонологічної системи.

Фонологічні системи мов відрізняються: кількістю фонем (гавайська мова – 13 фонем, німецька – 36, англійська – 40-44, українська – 41-45,

російська – 39-46, абхазька – 71); співвідношення голосних і приголосних (французька мова – 18 голосних / 17 приголосних, німецька – 15 / 18 + 3, російська – 5-6 / 34; організацією фонемних груп; складом фонологічних пар і рядів; функціонуванням фонем у потоці мовлення; співвідношенням фонем при їх чергуванні.

Щодо виділення фонем у мові серед дослідників немає єдності в поглядах. Наприклад, не з'ясовано статус українських голосних <и> та <і>. Відомо, що <и> знаходиться в позиції після твердих приголосних, а <і> після м'яких чи напівм'яких. В історії вітчизняного мовознавства виділяються два основні напрями – московська і ленінградська фонологічні школи. З погляду ленінградської фонологічної школи, що надає перевагу фізичному, а не функціональному аспекту фонем, напр.: укр. <и> та <і> (як і рос. <ы> та <и>) – слід визнати алофонами однієї фонемі. Представники лфш (л.в. щерба, л.р. зіндер, м.і. матусевич) вважають, що фонему потрібно розглядати як автономну від морфеми власне фонетичну одиницю. Фонемі визначаються як звукові типи реальних звучань (у слові *в/о/л* голосна фонема <о>, а у слові *в/о/л/ы* вже <а>). Представників московської фонологічної школи виділяє морфологічний підхід до фонемі, тобто розуміння її як мінімального звукового елемента у складі морфеми (у словах *в/о/л* і *в/о/л/ы* виділені звуки є виявами однієї фонемі <о>). Згідно з цим поглядом, фонема – це функціональна фонетична одиниця, представлена певними звуками, що чергуються.

Лекція 4. Лексикологія

ПЛАН

1. Слово як предмет лексикології.
2. Основні ознаки слова. Слово і морфема. Слово й лексема.
3. Лексичне значення слова. Типи лексичного значення.
4. Моносемія і полісемія.
5. Омонімія.

Література

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : «АртЕК», 1997. – 223 с.
2. Герета Н. М., Торчинський М. М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський – К. : Товариство «Знання», 2000. – 217 с.
3. Глазкова О. В. Колесник Д. М. Вступ до мовознавства / О. В. Глазкова, Д. М. Колесник – Черкаси: ЧПТ, 1999. – 211 с.
4. Горох Г. В. Вступ до мовознавства / Г. В. Горох – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2002. – 199 с.
5. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства: Підручник / Ю. В. Карпенко – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 336 с.
6. Кириченко Г. С. Нариси загального мовознавства : у 2 ч.: навч. посібник / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Ін Юре, 2008. – Ч. 1 : Мова, її будова та функції в суспільстві / ред. А. П. Супрун. – 2008. – 168 с.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 464 с.
8. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 368 с.
9. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 104 с.
10. Монжалеї Т. К. Вступ до мовознавства / Т. К. Монжалеї – Суми : Університетська книга, 2011. – 183 с.
11. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник для студентів першого курсу (напрямок підготовки 6.020303 «Філологія», спеціальність «Переклад») / Автор-упорядник Терехова Д. І. – К. – Полтава : «Полтавський літератор», 2012. – 224 с.
12. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень / Г. М. Удовиченко – К. : Вища школа, 1980. – 305 с.
13. Харченко С. В. Вступ до мовознавства / С. В. Харченко – К. : Вид-во НАУ, 2004. – 164 с.
14. Ющук І. П. Вступ до мовознавства / І. П. Ющук – К. : Рута, 2000. – 219 с.

Слово як предмет лексикології. Сукупність усіх слів певної мови утворює її словниковий склад (лексичну систему). Наука про словниковий склад мови, його функціонування в мовленні та в історичному розвитку називається лексикологією (від гр. *Lexikos* – “словниковий” і *logos* – “наука, вчення”).

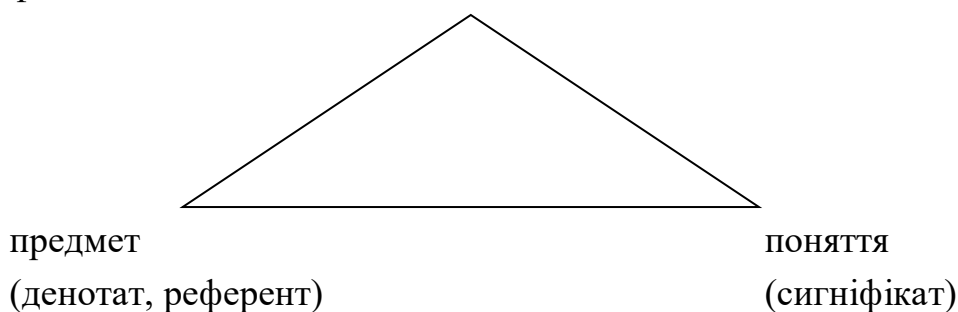
Із лексикологією пов'язані: семасіологія (семантика) – учення про значення слів і про змінювання цих значень; ономасіологія – учення про назви, позначення предметів, про вираження понять засобами мови; етимологія – учення про походження й первинне значення слів; лексикографія – прикладна наука про методи опису лексики та принципи укладання словників; фразеологія – учення про лексикалізовані сталі сполучення слів; ономотологія – учення про власні імена та ін.

Слово – це фонетично і граматично оформлена основна значуща одиниця мови, яка характеризується самостійністю, лексико-граматичною співвіднесеністю та відтворюваністю в мовленні як готова цілісна структурно-семантична одиниця.

Будь-яке слово є єдністю форми та змісту, звучання і значення. У процесі спілкування виділяють: фонетичне слово – звукоряд, матеріальний вияв слова; предмет, який називається словом; зміст, смисл, який слово викликає в нашій свідомості.

Отже, слово (1) називає / позначає предмет, (2) слово має смисл, (3) смисл відображає властивості предмета у свідомості людини. Весь цей комплекс є трьома елементами, а зв'язки між ними і формують значення слова:

фонетичне слово

Визнаючи нерозривний зв'язок слова та поняття, не можна ототожнювати їх з таких причин: поняття є категорією логіки, категорія загальнолюдська, слово – категорія конкретної мови; поняття виражається через слово, але не всяке слово виражає поняття; у більшості слів (крім термінів) лексичне значення ширше від поняття, тому що включає в себе емоційну й соціальну оцінку.

Основні ознаки слова. слово і морфема. слово й лексема. Лексема – це слово, яке є структурним компонентом мови, одиницею лексичної системи (окреме слово) у сукупності властивих йому форм словозміни та значень у різних контекстах. На відміну від морфем – мінімальних значенневих одиниць мови – слову притаманна самостійність.

Історично й соціально зумовлений зв'язок між звуковим вираженням слова та копією / образом предмета, який позначається даним словом, називається лексичним значенням слова.

Лексичне значення слова. Типи лексичного значення. Виділяють (за в. В. Виноградовим) три головні типи лексичних значень:

1) номінативне. Це лексичне значення, яке безпосередньо пов'язане з відображенням у свідомості предметів, явищ, відношень об'єктивної дійсності (*дім, учень, вітер*);

2) фразеологічно зумовлене значення є таким, що існує чи утворюється тільки у складі фразеологічної одиниці (*летіти кулею* – обидва

компоненти цього сталого словосполучення набувають значення “швидкість”);

3) синтаксично зумовлене значення – значення, якого набуває слово тільки в певній синтаксичній функції, позиції (він у нашій групі *маяк* – “кращий студент”).

Лексичні значення розподіляються також: залежно від їх відношення до предметів і явищ об’єктивної дійсності: номінативні, вказівні (сигнальні), комунікативні; прямі й переносні; конкретні й абстрактні; залежно від їх відношення до свідомості: термінологічні і загальні, образні й безобразні, емоційні та неемоційні; за ознакою зв’язку слова з іншими словами в межах однієї мови: синонімічні й антонімічні, моносемічні й омонімічні, немотивовані та мотивовані.

Моносемія і полісемія. У мові слово може мати одне значення (є монолексичним) або кілька значень (є полісемічним), напр.: у російському дієслові *идти* – 25-40 значень, в англійському *to do* “робити” – 16.

Багатозначність / полісемія (від гр. *Poly* – багато і *sema* – знак) слова – це продукт історичного розвитку мови. Похідні слова, як правило, виникають унаслідок перенесення назви з одного предмета на інший. Виділяють:

1) перенесення, що ґрунтується на схожості ознак – метафора (від гр. *Metaphora* – перенесення): *ніжка стільця, твердий характер*;

2) перенесення назви на основі суміжності предметів у просторі чи в часі – метонімія (від гр. *Metonymia* – перейменування): *прочитати шевченка, уважна аудиторія*;

3) перенесення назви за схожістю функції: *сторож* “прилад, що запобігає збіганню молока”, нім. *Wagen* “вагон” походить від слова *wagen* – “віз”;

4) перенесення назви цілого предмета на його частину – синекдоха (від гр. *Synecdoche* – співвіднесеність) – різновид метонімії: *він скрізь руку має*.

У процесі історичного розвитку мови значення слова може розширюватися (фронт, малиновий, англ. *Spleen* “хандра, лють” має основне значення “селезінка”) або звужуватися (*шофер, злодій*, чеськ. *Dobytek* “худоба”).

Омонімія. Полісемію (багатозначність) слова не слід змішувати з омонімією.

Омоніми (від гр. *Homos* – однаковий і *опута* – ім’я) – слова, які мають однакову форму, але різні значення. У мові виділяють: лексичні або власне омоніми – різні за значенням слова, звуковий склад яких збігається в усіх формах: *ключ* “відмичка” і *ключ* “джерело”, англ. *Arm* – “рука” і *arm* – “зброя”; омофони, чи фонетичні омоніми (збігаються за звучанням, але різні за написанням): рос. *Бал* / *балл*, *грип* / *грипп*, *солнце* / *сонце*; омографи (однакові за написанням, але різні за значенням і звучанням): *замок* / *замок*, *мука* / *мука*, англ. *Lead* [led] – “свинець” і *lead* [li: d] – “вести”.

Омоформи (збігаються за звучанням і написанням тільки в одній чи кількох граматичних формах: *три* – *три*, *мати* – *мати*).

Омоніми з'являються у мові в результаті: розпаду полісемії (*піонер* – “першопроходець”); словотворення (*голубець* – “їжа” і *голубець* – “фарба”); історичної зміни звукового складу слова; запозичення слів (*брак* – з нім. *Brack* – “бракований продукт, з вадою” і рос. *Брак* – від ст. Руськ. *Брати* – “супружество”).

У мовознавстві існують такі основні критерії розмежування омонімії і полісемії:

1) особливістю омонімів є те, що вони хоч і мають однаковий звуковий склад, проте за своїм значенням нічим не зв'язані (*бал* – *свято*, *бал* – *оцінка*). Багатозначні слова хоч і мають два і більше значень, однак усі значення групуються навколо основного – прямого, перебуваючи з ним у логічному внутрішньому зв'язку (*земля* – *поверхня землі*, *суша*, *земельна ділянка*);

2) це утворення синонімічних рядів. Якщо утворюється два синонімічних ряди, то ми маємо два омоніми, напр.:

Бродити – (1) хлопець (ходить, швендяє, тиняється, суне); (2) пиво (грає, піниться, шумує);

3) морфологічний – добір споріднених (чи похідних) слів, напр.:

Термін – 1) проміжок часу; 2) поняття в галузі (термінологія);

4) лексикографічний – за словником (*бал¹*, *бал²*).

Лекція 5 Лексико-семантична система мови

План

1. Лексико-семантичні угруповання слів.
2. Синонімія. Види синонімів. синонімічні ряди слів.
3. Антонімія.
4. Стилістичне розшарування словникового складу мови.
5. Термінологія та спеціальна лексика.

Література

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : «АртЕК», 1997. – 223 с.
2. Герета Н. М., Торчинський М. М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський – К. : Товариство «Знання», 2000. – 217 с.
3. Глазкова О. В. Колесник Д. М. Вступ до мовознавства / О. В. Глазкова, Д. М. Колесник – Черкаси: ЧПІ, 1999. – 211 с.
4. Горох Г. В. Вступ до мовознавства / Г. В. Горох – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2002. – 199 с.
5. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства: Підручник / Ю. В. Карпенко – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 336 с.
6. Кириченко Г. С. Нариси загального мовознавства : у 2 ч.: навч. посібник / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Ін Юре, 2008. – Ч. 1 : Мова, її будова та функції в суспільстві / ред. А. П. Супрун. – 2008. – 168 с.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 464 с.
8. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 368 с.
9. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 104 с.
10. Монжалей Т. К. Вступ до мовознавства / Т. К. Монжалей – Суми : Університетська книга, 2011. – 183 с.
11. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник для студентів першого курсу (напрямок підготовки 6.020303 «Філологія», спеціальність «Переклад») / Автор-упорядник Терехова Д. І. – К. – Полтава : «Полтавський літератор», 2012. – 224 с.
12. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень / Г. М. Удовиченко – К. : Вища школа, 1980. – 305 с.
13. Харченко С. В. Вступ до мовознавства / С. В. Харченко – К. : Вид-во НАУ, 2004. – 164 с.
14. Ющук І. П. Вступ до мовознавства / І. П. Ющук – К. : Рута, 2000. – 219 с.

Лексико-семантичні угруповання слів. Слова в мові живуть не ізольовано, а об'єднуються в різні групи, створюючи лексичну систему мови. Лексична система є внутрішньо організованою сукупністю одиниць мови, які пов'язані між собою певними відношеннями:

- 1) смислової схожості (синоніми);
- 2) смислової протилежності (антоніми);
- 3) включення (родо-видові: *дерево – сосна*);
- 4) відношення однорідності (підпорядковані одне одному поняття, що входять до одного родового: *сосна – ялина – кедр*);
- 5) наявності (предмет і його частина; знака, пов'язана з нею дія: *сосна – шишка, хвоя, рости; скрипка – скрипаль*).

Слова в різних мовах утворюють різні мікросистеми, які і створюють специфіку певної мови у сфері лексики. Пари / трійки слів, пов'язані вказаними вище відношеннями утворюють системні угруповання:

- синонімічний ряд: *гарячий, жаркий, спекотний* та ін.;
- антонімічні пари: *гарячий– холодний*;
- семантичне поле (лексико-семантичну групу): ряди синонімів із головними словами *гарячий, холодний, теплий* утворюють семантичне поле з загальним значенням “температурне відчуття”. Багатозначні слова зі своїми різними значеннями входять у різні семантичні поля, напр.: спортсмени *пробігали* повз трибуну (рух); стежина *пробігала* серед високих хлібів (місцезнаходження).

Синонімія. види синонімів. Синонімічні ряди слів. Синоніми (від гр. *synonymos* – одноіменний) – це слова близькі / тотожні за значенням, що виражають одне і те саме поняття, але відрізняються відтінком значення чи стилістичним забарвленням або і тим і іншим.

Для синонімів характерні дві основні ознаки:

1. Здатність означати те саме поняття;
2. Вони чимось відрізняються між собою, мають якісь відтінки, що стосується значення чи стилістичної характеристики. Відтінки бувають: семантичними (*завірюха, віхола*); емоційними (*ворота, брама*); стилістичними (*суверенітет, незалежність*).

Група слів, об'єднаних синонімічними відношеннями, називається синонімічним рядом, синоніми групуються навколо стрижневого слова – домінанти: *одежа – плаття, сукня, костюм, убрання, шати*. У мові виділяють:

- абсолютні синоніми (лексичні дуплети): *бегемот – гіпопотам, мовознавство – лінгвістика*;
- семантичні (ідеографічні) синоніми: *бій, битва, січ, баталія*, нім. *fluß* – “річка” і *strom* – “ріка”.
- стилістичні синоніми: рос. *красивый – прекрасный, пригожий, красивый*; нім. *frühling* (нейтр.) і *lenz* (поет.);
- семантико-стилістичні синоніми: *пуди – дудлити*.

Окремо виділяють контекстуальні синоніми – це слова, за якими у мові закріплені одні лексичні значення, а в певному контексті вживаються з іншим лексичним значенням, яке власне і синонімізується (*молоти, товкти, плести*). Ці слова вживаються як контекстуальні синоніми до слова *говорити*, але їх не можна розглядати як лексичні.

Різновиди контекстуальних синонімів:

- перифрази – це описові звороти, які вживаються у мові і за допомогою яких передається зміст того чи іншого слова або виразу (*лев – цар звірів, і. франко - каменяр*).
- евфемізми – це описовий зворот, часто словосполучення, що приховано передає назву предмета, явища, істоти, особи справжнє ім'я чи назву, боячись його назвати (*брехня – неправда, чорт - нечистий*). Евфемізми часто поширюються у художньому і розмовно-побутовому стилі.

Синоніміка мови розвивається поступово, поповнюючись за рахунок:

а) створення нових слів на основі старих (*згадати, нагадати, пригадати*);

б) запозичення слів (*асиміляція – уподібнення*);

в) поява слів із різним емоційно-стилістичним забарвленням: *померти – попрощатися з життям, скласти голову*.

Антонімія. Антоніми (від гр. *Anti* – проти і *опума – ім'я*) – це різні за звучанням слова, що виражають протилежні, але співвідносні одне з одним поняття: *правда – брехня, добрий – злий, легко – важко, почати – закінчити*. Об'єднуються в антонімічні пари не всі слова, а лише ті, які мають якісні характеристики (*високий – низький*). Крім різнокореневих, трапляються антоніми однокореневі: *вхід – вихід, налити – вилити, наземний – підземний*.

Багатозначні слова вступають в антонімічні зв'язки з кожним зі своїх значень: *тихий* голос – *гучний*, *тиха* їзда – *швидка*, *тиха* вулиця – *шумна*, *тиха* людина – *буйна* та ін.

Антоніми класифікуються за значенням: 1) контрарні – позначають протилежні поняття, що мають «якісного посередника» (*молодий – літній – старий*); 2) комплементарні – передають абсолютну протилежність, без можливих виявів додаткової ознаки (*жонатий – холостий*); 3) векторні – позначають протилежні поняття щодо руху (*вперед – назад, увійти – вийти*).

Протилежні значення можуть історично розвиватися в одному й тому самому слові (явище енантіосемії): *напевне* “мабуть” – *напевне* “можливо”. Антонімам мовним протиставляються антоніми мовленнєві, чи контекстуальні антоніми: “у наших жилах *кров*, а не *водиця*” (В. Маяковський).

Стилістичне розшарування словникового складу мови. Слова можуть протиставлятися як за граматичними і лексико-семантичними ознаками, так і за сферою вживання. У словниковому складі будь-якої мови виділяють два основні шари: загальнонавчальну лексику і лексику, обмежену у своєму вживанні певними стилями мови і мовлення.

До загальнонавчальної лексики відносяться слова, без яких не можливе спілкування в жодній сфері людської діяльності. Загальнонавчальна лексика є тим фоном, на якому виділяються обмежені у своєму вживанні слова.

Стилістично забарвлена лексика передусім поділяється на книжну і розмовну.

Книжна лексика використовується переважно в літературно-писемній мові (науковій літературі, документах, художній літературі). У ній виділяється:

- термінологічна лексика: *фонема, морфема, синтагма*;
- історизми й екзотизми: *збрало, князь*;
- архаїчна лексика: *зениці, перст*;
- поетична лексика: *діва, ангел, чорні / сині очі, голуби*.

Розмовна лексика використовується насамперед у невимушеній бесіді, переважно на побутову тему. У ній виділяється:

- просторічна лексика: *доця, картошка, башковитий*;
- вульгаризми і жаргонізми: *морда, тачка, дід*;

- діалектна лексика: *бутля, кип'ячка*.

Термінологія та спеціальна лексика. Термін – це слово або словосполучення, яке виражає чітко окреслене поняття з певної галузі науки, техніки. Галузь, яка вивчає терміни називається термінологією.

Характерні ознаки термінів:

1. Однозначність.
2. Нейтральність (відсутність стилістичних відтінків).
3. Спеціалізація (у певній сфері).

Класифікація термінів за:

- 1) структурою – прості, складні;
- 2) за походженням – власне мовні, запозичені;
- 3) за сферою функціонування – загально-наукові, власне наукові.

Лекція 7 Граматика. Способи вираження граматичних значень. синтетичні й аналітичні мови

План

1. Граматична будова мови як предмет граматики. Морфологія і синтаксис. словотвір і граматика.
2. Граматичне значення слова в його зіставленні з лексичним.
3. Структура слова. класифікація морфем. Історична змінюваність морфемної будови слова.
4. Граматична форма слова.
5. Способи вираження граматичних значень (афіксація, внутрішня флексія, чергування звуків, наголос, інтонація, суплетивізм, редуплікація, службові слова, порядок слів).
6. Синтетичні й аналітичні мови.

Література

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : «АртЕК», 1997. – 223 с.
2. Герета Н. М., Торчинський М. М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський – К. : Товариство «Знання», 2000. – 217 с.
3. Глазкова О. В. Колесник Д. М. Вступ до мовознавства / О. В. Глазкова, Д. М. Колесник – Черкаси: ЧІТІ, 1999. – 211 с.
4. Горох Г. В. Вступ до мовознавства / Г. В. Горох – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2002. – 199 с.
5. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства: Підручник / Ю. В. Карпенко – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 336 с.
6. Кириченко Г. С. Нариси загального мовознавства : у 2 ч.: навч. посібник / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Ін Юре, 2008. – Ч. 1 : Мова, її будова та функції в суспільстві / ред. А. П. Супрун. – 2008. – 168 с.
7. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 368 с.
8. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 104 с.
9. Монжалей Т. К. Вступ до мовознавства / Т. К. Монжалей – Суми : Університетська книга, 2011. – 183 с.
10. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник для студентів першого курсу (напрямок підготовки 6.020303 «Філологія», спеціальність «Переклад») / Автор-упорядник Терехова Д. І. – К. – Полтава : «Полтавський літератор», 2012. – 224 с.
11. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень / Г. М. Удовиченко – К. : Вища школа, 1980. – 305 с.
12. Харченко С. В. Вступ до мовознавства / С. В. Харченко – К. : Вид-во НАУ, 2004. – 164 с.
13. Ющук І. П. Вступ до мовознавства / І. П. Ющук – К. : Рута, 2000. – 219 с.

Граматична будова мови як предмет граматики. морфологія і синтаксис. словотвір і граматика. Слово в мові існує у поєднанні граматичного й лексичного значень. Граматика – це розділ мовознавства, який вивчає граматичну будову мови, і складається з двох взаємопов'язаних розділів – морфології та синтаксису. Морфологія (від гр. *Morphe* – форма і *logos* – наука) є граматичною наукою про слово, його структуру і форми, а також про лексико-граматичні класи слів.

Синтаксис (від гр. *syntaxis* – побудова, стрій) – граматичне учення про будову речення, про сполучуваність і функції форм слів у мовленні. Традиційно в граматику включають і словотворення як науку про способи творення слів.

Граматичне значення слова в його зіставленні з лексичним. Лексичне значення властиве кожному слову індивідуально й виражається основою слова. Граматичне значення – це абстрактне значення, властиве цілим класам слів і виражається формальними засобами мови (передусім флексіями).

Лексичне та граматичне значення слів тісно пов'язані між собою і взаємодіють. Цей зв'язок зумовлений більш загальним зв'язком лексики та граматичної будови мови.

Структура слова. Класифікація морфем. Історична змінюваність морфемної будови слова. Морфема є мінімальною значеннєвою одиницею мови, що виділяється у слові. За значенням і роллю в мові виділяють морфемні: кореневі: *ліс* – *лісник* – *лісництво*. Корінь – це основна смислова частина слова. Він несе в собі предметне значення і є стрижневою частиною споріднених слів; афіксальні (від лат. *affixus* – прикріплений): а) префікси (від лат. *prae* – попереду і *fixus* – прикріплений): *вибігти* – *забігти* – *прибігти* – *недобігти*; б) суфіксальні (від лат. *suffixus* – прибитий): *столук*; в) флексія (від лат. *flexio* – згинання, вигин), або закінчення: *школа*, *село*; г) інфікси: *вісі* – “переміг” і *вінсо* “перемагаю”; д) інтерфікси: *атомохід*; е) постфікси: *умиватися*.

Суфікси і флексії не завжди розташовуються в тій послідовності, як вони вказані у прикладах; порівняйте слово української мови *малюночок* і його еквівалент з німецької – *bilderchen*, де суфікс стоїть після закінчення.

За функцією афікси поділяють на словозмінні, чи формотворчі (реляційними є переважно флексії й інфікси), і словотвірні (дериваційними є переважно префікси, суфікси й інфікси). Однак префікси і суфікси можуть бути і формотворчими і словотворчими *кращий* – *найкращий*, *schreiben* – *geschrieben* “написаний”.

Виділяють також продуктивні (*студент-к-а*, *артист-к-а*) і непродуктивні (*ши-л-о*, *ми-л-о*) афікси.

Граматична форма слова. Сукупність кореня і словотвірних афіксів – основа слова. Основа, що складається з одного кореня, непохідна (*біг*, *вода*); основа, що складається з кореня й афіксів, – похідна (*бігати*, *водиця*). Похідна основа пов'язана з непохідною і співвідносна з нею. Для характеристики відношень між взаємопов'язаними основами споріднених слів використовують термін твірна основа (тобто основа, від якої безпосередньо утворена основа даного слова:

вод-: – *водн-/ий/*; – *підводн-/ий/*; – *підвод-/ник/*.

Способи вираження граматичних значень (афіксація, внутрішня флексія, чергування звуків, наголос, інтонація, суплетивізм, редуплікація, службові слова, порядок слів). Для вираження відношень

між словами у словосполученнях, а також для утворення форм слів існують різні способи: фонетичні, морфологічні та синтаксичні.

Способів вираження граматичних значень не так уже й багато, і використовуються вони в усіх мовах нерівномірно. це такі способи: афіксація, службові слова, порядок слів, чергування звуків і внутрішня флексія, наголос та інтонація, редуплікація і суплетивізм.

Афіксація – це приєднання до кореня або основи афіксів (префіксів, суфіксів, інфіксів, флексій). Так, за допомогою префіксів в українській мові часто знаходить своє вираження вид дієслова: *писати* – *написати*, *їхати* – *приїхати*, за допомогою суфіксів – граматичне значення пестливості: *стіна* – *стінка*, *ліс* – *лісок*; за допомогою закінчень – граматичне значення числа: *стіл* – *столи*; відмінка: *дорога* – *дорогою* тощо.

За способом поєднання афіксів із основами виділяють два різновиди афіксів: аглютинацію та фузію.

Аглютинація (від лат. *agglutinare* – приклеювати) полягає у приєднанні до незмінюваної основи однозначних і стандартних (однакових) афіксів. наприклад, татарська словоформа *кул* “рука” має граматичне значення однини й називного відмінка, *кулда* “на руці” – значення місцевого відмінка, *куллар* “руки” – значення множини, *кулларда* “в руках” – значення множини й місцевого відмінка.

Фузія (від лат. *fusio* – злиття) притаманна флективним мовам. Її суть – у приєднанні до змінюваного кореня багатозначних нестандартних афіксів. так, у словоформі *на конях* флексія *-ях* одночасно виражає граматичне значення місцевого відмінка і множини. У дієслові *несу* закінчення *-у* є носієм дійсного способу теперішнього часу першої особи однини. Нестандартність афіксів полягає в тому, що, наприклад, форма місцевого відмінка може виражатися різними закінченнями: *на столі*, *на коневі*.

Службові слова не виконують у реченні самостійної функції, а стоять при повнозначних словах, тобто таких, які можуть бути членами речення й виражають при цьому ті чи інші граматичні значення.

Службові слова не виконують номінативної функції, у них предметне значення збігається з граматичним. До службових слів відносять прийменники, сполучники, частки, артиклі, допоміжні дієслова.

Наприклад, за допомогою прийменника *на* у сполученні слів *на столі* виражається граматичне значення місцевого відмінка. у тих мовах, де іменники не відмінюються (англійська, французька, болгарська та ін.), відношення між словами та граматичними значеннями виражаються за допомогою прийменників.

Сполучники можуть виражати сурядні й підрядні відношення: *читає і пише*; *читає, щоб писати*. частки в українській мові є насамперед засобом вираження способу: *поїхав би* (умовний спосіб), *нехай пише* (наказовий спосіб).

Артиклі як засіб утворення граматичного значення надзвичайно важливі в германських, переважно в німецькій мові, наприклад: *der deutsche* “німець” має граматичне значення чоловічого роду, *die deutsche* “німкеня” –

граматичне значення жіночого роду. Допоміжні дієслова можуть виражати категорію часу (*читати – буду читати. часопис цікавий. часопис був цікавий*).

Порядок слів відіграє значну роль у мовах із нерозвиненою або слабкорозвиненою системою словозміни. Наприклад, у китайській, англійській, французькій мовах за допомогою порядку слів відрізняють члени речення і частини мови. У китайській мові: *во да ні* “я б’ю тебе”, *ні да во* “ти б’єш мене”; *тролейбус зачетив автомобіль – автомобіль зачетив троллейбус*.

Чергування звуків і внутрішня флексія – це закономірна для певної мови зміна звуків усередині кореня чи голосного з нулем звука. Вона протиставляється зовнішній флексії – граматичному показнику, що приєднується до кореня або основи. внутрішня флексія притаманна семітським мовам, наприклад арабській. у ній корінь є поєднанням приголосних, між якими вставляються голосні; закономірна зміна голосних утворює або нове слово, або нову форму слова. так, корінь к-т-б має значення “писати” і за допомогою внутрішньої флексії утворюється слово катаб – “він писав”, кутуба – “він був написаний”, катібун – “пишучий”.

Внутрішня флексія вживається в німецькій та англійській мовах у вигляді чергування звуків, наприклад, англ. *foot* [fut] – “нога” / *feet* [fi:t] – “ноги”; нім. *mochter* – “донька” / *möchter* – “доньки” (множина). в українській і російській мовах внутрішня флексія представлена у вигляді чергування звуків, однак вона не використовується в чистому вигляді, а в поєднанні з афіксацією: *день – дня, називати – назвати*.

Наголос уживається як у смислорозрізнявальній функції (замок – замок), так і у форморозрізнявальній: *вікна – вікна*. таку функцію наголос може виконувати в мовах, де він рухомий.

Інтенація (йдеться про інтонацію як модуляцію голосу, тобто його підвищення чи зниження) може виступати і як засіб словотворення, і як засіб формотворення. так, у мові індійського племені такелама на алясці слово хіл, що вимовляється зі спадною інтонацією, означає “пісня”, а з висхідною – “співай”. сін, якщо вимовляється низьким током, означає “продавав”, а високим тоном – “буду продавати”. В українській мові інтонація має широке застосування як засіб вираження відношення мовця до предмета мовлення, до сказаного, наприклад, вираження задоволення або невдоволення.

Редуплікація (від лат. *reduplicare* – подвоювати) – це повтор цілого кореня, слова чи початкового складу. редуплікація широко вживається в усіх мовах світу, пор.: *маленький і маленький-маленький, ледве і ледве-ледве*, де вона служить засобом посилення ознаки. у багатьох мовах редуплікація є засобом утворення граматичного значення множини: у малайській мові *orang* – “людина”, *orang-orang* – “люди”.

Суплетивізм (від лат. *suppleo* – доповнюю). Цей спосіб вираження граматичного значення полягає в тому, що недостатню для певного слова сукупність форм доповнюють формою від іншого кореня чи від іншої основи. Так, у слов’янських мовах існує парність дієслів за видами

(доконаний і недоконаний): *писати* – *написати*, де форма доконаного виду утворена за допомогою префіксації, однак *говорити* – *сказати*, *беру* – *візьму*. Такі форми доконаного виду утворені за допомогою суплетивізму і називаються суплетивними формами.

Синтетичні й аналітичні мови. Огляд засобів утворення граматичного значення синтетичних та аналітичних мов показує, що той чи інший засіб може траплятися в різних мовах, але в одних він може переважати, в інших – ні. Залежно від переваги одних засобів над іншими виділяють різний склад мов, а саме: мови аналітичного / синтетичного складу.

Синтетичні мови характеризуються тим, що в них переважають синтетичні способи, за допомогою яких граматичне значення виражене в самому слові. Це відбувається при афіксації, коли лексичне і граматичне значення поєднані (синтезовані) в одному слові.

Крім афіксації, до синтетичних способів належать внутрішня флексія, наголос, повтори, суплетивізм. Синтетичними мовами є старогрецька, латинська, старослов'янська, сучасні слов'янські мови, крім болгарської, литовська та ін.

Аналітична будова мов характеризується вживанням аналітичних способів, при яких граматичне значення відділене від лексичного й виражається спеціальними словами, які супроводжують лексичне значення і визначають граматичну характеристику слова.

Такими способами є службові слова, порядок слів, інтонація. До аналітичних мов відносять англійську, французьку, новогрецьку, болгарську. Чисто аналітичних і чисто синтетичних мов немає.

План

1. Поняття граматичної категорії.
2. Типи граматичних категорій. Морфологічні й синтаксичні граматичні категорії.
3. Частини мови. принципи їх виділення.
4. Історична змінюваність частин мови.

Література

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : «АртЕК», 1997. – 223 с.
2. Герета Н. М., Торчинський М. М. Вступ до мовознавства / Н.М. Герета, М. М. Торчинський – К. : Товариство «Знання», 2000. – 217 с.
3. Глазкова О.В. Колесник Д.М. Вступ до мовознавства / О.В. Глазкова, Д. М. Колесник – Черкаси: ЧІТІ, 1999. – 211 с.
4. Горох Г. В. Вступ до мовознавства / Г.В. Горох – Кам'янець- Подільський : Абетка, 2002. – 199 с.
5. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства: Підручник / Ю. В. Карпенко – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 336 с.
6. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 368 с.
7. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 104 с.
8. Монжалей Т. К. Вступ до мовознавства / Т. К. Монжалей – Суми : Університетська книга, 2011. – 183 с.
9. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник для студентів першого курсу (напрямок підготовки 6.020303 «Філологія», спеціальність «Переклад») / Автор-упорядник Терехова Д. І. – К. – Полтава : «Полтавський літератор», 2012. – 224 с.
10. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень / Г. М. Удовиченко – К. : Вища школа, 1980. – 305 с.
11. Харченко С.В. Вступ до мовознавства / С. В. Харченко – К. : Вид-во НАУ, 2004. – 164 с.
12. Ющук І. П. Вступ до мовознавства / І. П. Ющук – К. : Рута, 2000. – 219 с.

Поняття граматичної категорії. Окремі, конкретні граматичні значення утворюють граматичні категорії. Так, граматичні значення множини та однини складають категорію числа. Сукупність граматичних значень чоловічого, жіночого й середнього роду утворює граматичну категорію роду.

Граматична категорія – це сукупність взаємопов'язаних однорідних граматичних значень, виражених мовними засобами. виділяють загальні граматичні категорії (категорії частин мови, типів речення тощо) і конкретні (категорія роду, числа, відмінка, часу, особи тощо). Граматичний зміст загальних категорій розкривається через категорії конкретні. Так, граматична категорія дієслова об'єднує слова з категоріальним значенням дії, процесу, стану і характеризується конкретними граматичними категоріями часу, особи, числа тощо. Кожна граматична категорія завжди матеріально виражена, причому способи й засоби вираження можуть бути різними

(категорія часу може виражатися синтетично (за допомогою афікса): *напишу* й аналітично (за допомогою службового слова): *буду писати*).

Типи граматичних категорій. морфологічні й синтаксичні граматичні

категорії. Існують різні класифікації граматичних категорій. Передусім виділяють загальнограматичні категорії (частини мови, члени речення) і конкретні (число, відмінок, рід, особа, вид). Деякі вчені, зокрема В.І. Кодухов, усі граматичні категорії поділяє на: синтаксичні (предикативність, граматична категорія суб'єкта, об'єкта, предикативної ознаки, синтаксичного часу, синтаксичного способу, синтаксичної особи, модальності); морфологічні: словозмінні (реляційні): рід, число, відмінок прикметника; несловозмінні (дериваційні): рід іменників, вид дієслів.

Граматичні категорії вступають у тісні зв'язки з лексичними класами, унаслідок чого утворюються лексико-граматичні категорії абстрактності, відносних і якісних прикметників тощо.

Різні мови відрізняються одна від одної кількісним та якісним складом граматичних категорій. Наприклад, категорії роду немає в англійській, вірменській, грузинській, китайській та інших мовах; італійська й французька мови мають тільки чоловічий і жіночий рід, німецькій і слов'янським мовам притаманні всі три роди.

При вивченні граматичної будови мови неодмінно доводиться групувати слова за класами. Проблема граматичної класифікації слів є однією з центральних проблем морфології. Виділені розряди або класи слів називаються лексико-граматичними розрядами.

Частини мови – це такі лексико-граматичні розряди слів, які характеризуються спільними лексичними ознаками, основними синтаксичними функціями, специфічними засобами словотворення, притаманними тільки їм граматичними категоріями.

Частини мови. принципи їх виділення. Проблема вивчення частин мови має тривалу історію. Цю проблему вивчали ще стародавні греки.

На сьогодні поширена класифікація частин мови за В.В. Виноградовим. Учений використовує такі критерії: синтаксичні функції слів; морфемна структура слова і його словотворення; лексичне значення слова; спосіб відображення дійсності; наявність особливих граматичних категорій.

Учений пропонує виділяти такі структурно-семантичні категорії: частини мови (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник, категорія стану); частки мови (частки, частки-зв'язки, прийменники, сполучники); модальні слова; вигуки.

У шкільному курсі прийнято виділяти: самостійні (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник); службові

(прийменник, сполучник, частка) частини мови та вигук.

Чіткої межі між частинами мови немає: якщо змінюється лексичне і граматичне значення, то відбувається перехід однієї частини мови в іншу. виокремлюють такі види переходу: субстантивація (перехід прикметників і дієприкметників в іменники), напр.: *учений, чайна, ванна*; адвербіалізація (перехід іменників, прикметників, дієслів у прислівники), напр.: *навкруги, восени, весело*; ад'єктивація (перехід дієприкметників у прикметники): *колючий дріт, смажена картопля*; прономіналізація (перехід іменників, прикметників, прислівників у займенники), напр.: *дане* доручення у значенні "це" доручення.

Історична змінюваність частин мови. Кількісний та якісний склад частин мови в різних мовах неоднаковий. Тому класифікацію частин мови не можна механічно переносити з однієї мови в іншу. Частини мови постійно змінюються, причому по-різному в різних мовах. Так, суттєві зміни відбулися в більшості слов'янських мов у системі часів дієслова. У слов'янських мовах можна також звернути увагу на формування нових частин мови – категорії стану та категорії модальних слів.

Лекція 9 Синтаксичні одиниці та категорії

ПЛАН

1. Синтаксис як розділ лінгвістики. Предмет синтаксису.
2. Поняття про словосполучення. Типи словосполучень. Синтаксичний зв'язок слів у словосполученні (узгодження, керування, прилягання, інкорпорування, замикання, ізафет).
3. Речення як одиниця синтаксису. Речення і судження. Ознаки речення.
4. Типи речень. Члени речення.
5. Історична змінюваність типів речення.

Література

1. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : «АртЕК», 1997. – 223 с.
2. Герета Н. М., Торчинський М. М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський – К. : Товариство «Знання», 2000. – 217 с.
3. Глазкова О. В. Колесник Д. М. Вступ до мовознавства / О. В. Глазкова, Д. М. Колесник – Черкаси: ЧПІ, 1999. – 211 с.
4. Горох Г. В. Вступ до мовознавства / Г. В. Горох – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2002. – 199 с.
5. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства: Підручник / Ю. В. Карпенко – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 336 с.
6. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 368 с.
7. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 104 с.
8. Монжалей Т. К. Вступ до мовознавства / Т. К. Монжалей – Суми : Університетська книга, 2011. – 183 с.
9. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник для студентів першого курсу (напрямок підготовки 6.020303 «Філологія», спеціальність «Переклад») / Автор-упорядник Терехова Д. І. – К. – Полтава : «Полтавський літератор», 2012. – 224 с.
10. Харченко С. В. Вступ до мовознавства / С. В. Харченко – К. : Вид-во НАУ, 2004. – 164 с.
11. Ющук І. П. Вступ до мовознавства / І. П. Ющук – К. : Рута, 2000. – 219 с.

Синтаксис як розділ лінгвістики. Предмет синтаксису. Синтаксис (гр. *Syntaxus* – побудова) – це розділ граматики, що вивчає будову зв'язного мовлення та включає в себе дві частини: учення про словосполучення; учення про речення.

У мовознавстві синтаксисом називають також науку про особливості (специфіку) функціонування в мовленні лексико-граматичних розрядів слів (членів речення); синтаксис дієслова, синтаксис іменника тощо. Два розділи синтаксичної науки – синтаксис словосполучення і синтаксис речення – не можна ні розривати, ні змішувати. Основною одиницею синтаксису є речення, у складі якого виділяємо словосполучення.

Поняття про словосполучення. Типи словосполучень. Синтаксичний зв'язок слів у словосполученні (узгодження, керування, прилягання, інкорпорування, замикання, ізафет). Синтаксичне словосполучення – це синтаксична єдність двох і більше повнозначних слів, поєднаних за змістом і граматично. У сучасному мовознавстві прийнято вважати словосполученнями підрядне поєднання слів (непідрядні поєднання слів у синтаксисі називають сполученнями слів, скажімо сурядне сполучення *сестра і брат*).

Між компонентами словосполучення, поєднаними підрядним зв'язком, можливі насамперед такі семантичні відношення: означальні (*зелене дерево*), об'єктні (*посадити дерево*), обставинні (*уміло посадити*).

Основними видами синтаксичного зв'язку підрядного типу є: узгодження – це такий тип зв'язку, коли залежний член уподібнюється головному за своїми граматичними формами (*білий сніг*); керування – такий тип зв'язку, коли залежний член ставиться в тій відмінковій формі, якої вимагає головний член словосполучення (*бачити майбутнє*); прилягання є типом зв'язку, при якому незмінюваний залежний член словосполучення приєднується до головного лише за змістом (*старанно працювати*); ізафет (особлива конструкція тюркських мов) – це єдність двох іменників, з яких один визначає, тобто є означенням, напр.: тат. *казан институты* – *казанський інститут*; замикання є афіксом або службовим словом, що семантично відноситься до стрижневого слова, ставиться при першому слові, тим самим об'єднуючи в єдине ціле як прості, так і складні словосполучення, напр.: *на великій швидкості*, нім. *wir haben heute eine prüfung abgelegt* “ми сьогодні склали іспит”; інкорпорування (інкорпорація, включення) – це такий вид зв'язку, при якому основи, що мають афікси, поєднуються в єдине морфологічне ціле – інкорпоративний комплекс (у мові мексиканських ацтеків слово-речення *нінакаква* – “я їм м'ясо” складається з частин *ні* – “я”, *нака* – (із *накатл* – “м'ясо”, тобто морфема – м'яс-) і *ква* – “їм”, що буквально перекладається: “я-м'яс-їм”.

Залежно від морфологічної природи головного слова словосполучення поділяють на: дієслівні (*прочитати книгу*); субстантивні (*план твору*); означальні (з прикметником або дієприкметником у ролі головного слова: *гідний нагороди, широко відомий*); прислівникові (*дуже важливо*).

Речення як одиниця синтаксису. Речення і судження. Ознаки речення.

Словосполучення, як і слово, виконує номінативну функцію. Комунікативну функцію виконує речення, яке Ю.О. Карпенко визначає як мінімальну комунікативну одиницю. В.В. Виноградов в основу визначення речення бере структурно-семантичний принцип: речення – це граматично оформлена за законами даної мови цілісна одиниця мовлення, що є головним засобом формування, вираження і повідомлення думки.

Речення співвідносне з логічним судженням, але не тотожне йому: кожне судження виражається у формі речення, але не кожне речення виражає судження (не є судженнями питальні речення, спонукальні тощо).

Речення має такі основні ознаки: предикативність (вираження мовними засобами співвідношення змісту речення до дійсності), ґрунтується на категорії часу, категорії особи, модальності; граматична оформленість; смислова повнота; інтонаційна оформленість.

Типи речень. Члени речення. Поширеною є така класифікація речень за: характером вираженого в реченні відношення до дійсності: речення стверджувальні й заперечні; метою висловлювання: речення розповідні, питальні, спонукальні; кількістю предикативних основ: речення прості та складні; наявністю головних членів речення: односкладні і двоскладні; наявністю другорядних членів речення: поширені й непоширені; наявністю чи відсутністю всіх необхідних членів даної структури речення: повні й неповні.

Члени речення – це повнозначні слова (чи словосполучення), що виражають певні синтаксичні відношення та перебуває між собою в синтаксичних зв'язках. Головні члени речення (підмет і присудок) утворюють предикативну основу речення, другорядні члени поширюють головні члени речення в цілому або доповнюють їх з атрибутивного (означенням), об'єктного (додатком) чи обставинного (обставиною) боку.

Історична змінюваність типів речення. Оскільки речення з його членами склалося в далекому минулому, то більш наочною зміною в синтаксисі є утворення складного речення. Спочатку прості за змістом речення просто ставилися поряд. Поступово речення і, відповідно, думки, поняття почали охоплюватися свідомістю як складні, і речення стали

поєднуватися не тільки інтонацією, а й сполучниками. Насамперед панували сурядні сполучники, потім поступово розвивалися підрядні.

Історичний розвиток синтаксичної будови мови в цілому характеризується поступовим зростанням концентрації словесного вираження думки, становленням чіткої граматичної централізації речення, при якій другорядні деталі відмежовані від головних і підпорядковані їм.

ЛЕКЦІЯ № 1.

План лекційного заняття

1. Місце мовознавства в системі наукових досліджень.
2. Предмет мовознавства. Мовознавчі поля. Основні проблеми лінгвістики.
3. Зв'язок мовознавства з іншими науками.
4. Методи лінгвістичних досліджень.

Тема: Мовознавство як наука. Теоретичне мовознавство як навчальна дисципліна.

Мета: оволодіти знаннями про предмет мовознавства, основні проблеми лінгвістики; поглибити знання про методи лінгвістичних досліджень; усвідомити місце мовознавства в системі наукових досліджень; виховувати зацікавленість дисципліною, прагнення отримувати нові знання самостійно; удосконалювати професійну увагу (зосередженість, активність, стійкість).

Методи: розповідь, пояснення, елементи бесіди.

Дидактичні засоби навчання: навчально-методичний комплекс, мультимедійна презентація.

Література

1. Бевзенко С. П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 2006. – 143 с.
2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1996. – 320 с.
3. Герета Н.М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський. – К. : Товариство „Знання”, 2000. – 44 с.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К. – Одеса, 1991. – 280 с.
5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2000. – 368 с.
6. Левицький А.Е. Вступ до мовознавства : навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 88 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
8. Ющук І.П. Лекції зі вступу до мовознавства / І. П. Ющук. – К., 1995. – С. 25–106.

1. Місце філології у системі наукових досліджень

Професійна підготовка студентів-лінгвістів передбачає вивчення величезної кількості філологічних дисциплін.

Філологія – це сукупність наук, предметом вивчення яких у різних аспектах є мова й література: мовознавство, літературознавство та допоміжні – джерелознавство, текстологія, палеографія. Окремі з цих наук або їхні розділи перебувають на стику з іншими науками або можуть розглядатися в їхніх межах, напр., джерелознавство – в історії, математична лінгвістика – у прикладній математиці.

Первісно термін „філологія” означав тільки дослідження давніх писемних творів. Філологія виникла там і тоді, де й коли з'явилася потреба у їхньому витлумаченні. У Давній Індії це були священні ведійські гімни, у Давній Греції – передусім поеми Гомера. Пам'яткою давньої літературно-теоретичної праці тих часів є „Поетика” Аристотеля (384 – 322 до н. е.).

Спочатку філологія була комплексною наукою, що включала мало не всі науки. Однак дуже рано від неї відділилася філософія, хоч чимало філософів продовжували звертатися до філології (у т. ч. мовознавства) й значно пізніше (Ф. Бекон, Р. Декарт, Г. Лейбніц, Г. Сковорода та ін.) – аж до ХХ ст. (П. Флоренський, О. Лосєв та ін.).

Уже в елліністичну добу в Александрії та Пергамі філологія звелася до безпосередньої роботи над текстами – їх коментування, встановлення достовірності та текстологічного з'ясування істинного, канонічного тексту. Лише античними текстами, до яких долучалися ще біблійні, філологія займалася до 18 ст. включно. Німецькі вчені того часу (Ф. Вольф) взагалі розуміли філологію як науку про античність.

Однак уже в кін. 18 – на поч. 19 ст. філологія, дещо звузившись тематично (оскільки від неї остаточно відокремилася історія) розширила свої межі у зв'язку з розвитком галузей, пов'язаних з окремими мовно-культурними спільнотами. Так, поряд із класичною, з'явилася філологія германська (брати Я. і В. Грім), романська (Ф. Діп), слов'янська тощо. Кожна така галузь була пов'язана із вивченням мов і літератур відповідної групи народів. Важливе місце у філології посідала проблема дослідження старожитностей, але поступово в її сферу входили й інші проблеми словесної культури, які й розширили предмет філології до сучасного його розуміння.

Першими слов'янськими філологами вважають просвітителів Кирила й Мефодія, що створили слов'янське письмо й поширювали його серед слов'ян. У 17 – 18 ст. філологічну діяльність на східнослов'янському ґрунті розвивають Памва Беринда, Мелетій Смотрицький і Єпіфаній Славинецький.

Представниками нової слов'янської філології були Й. Добровський, Е. Копітар, О.Востоков, П. Шафарик.

У ХІХ ст. в Європі, в т. ч. в Україні, набув поширення порівняльно-історичний метод у мовознавстві. Питанням дослідження історії української мови ґрунтовно займалися О. Потебня, М. Максимович, П. Житецький, які й були основоположниками нової української філології.

У Білорусі дальший розвиток філології пов'язаний з іменем Ю. Карського, а в Росії – з іменами Пилип Федорович Фортунатова (засновник московської лінгвістичної школи), Олександр Веселовського (засновник порівняльного вивчення слов'янських літератур), Олексій Соболевського (розробка історичної граматики східнослов'янських мов), Олександр Шахматова (фундаментальні славістичні дослідження).

Серед зарубіжних славістів філологію репрезентували Франц Міклошич (австр. і словенський вчений; порівняльні словник та грамика слов'янських мов), Ватрослав (Гнат Вікентійович) Ягич (австрійський і російський лінгвіст, нар. у Хорватії; праці з історії слов'янської філології), Любор Нідерле (чеський лінгвіст; фундам. „Слов'янські старожитності”), Іван (Ян Неціслав Ігнацій) Бодуен де Куртене (польський і рос. мовознавець; вчення про фонему) та ін.

Для розвитку української філології багато зробив І. Франко, який опублікував та проаналізував низку староукраїнських пам'яток і

фольклорних текстів, залишив глибокі літературознавчі та мовознавчі дослідження. Внеском в українські філологію стали також праці Я. Головацького, М. Номиса, О. Огоновського, М. Комарова, Б. Грінченка, С. Смаль-Стоцького, В. Гнатюка, О. Колесси.

Важливою сторінкою становлення української філології була полеміка М. Максимовича з М. Погодіним, а згодом А. Кримського з О. Соболевським про мову Київської Русі.

У наступні роки українська філологія висунула таких славістів та україністів, як А. Кримський, І. Огієнко, Є. Тимченко, І. Свенціцький, М. Возняк, О. Курило, Л. Булаховський, В. Ганцов, О. Мельничук, Ю. Шевельов, В. Русанівський, Й. Дзендзелівський, А. Грищенко та ін. Плідно працюють такі вчені, як І. Вихованець, О. Тараненко, В. Склярєнко, В. Німчук, В. Жайворонок та ін.

У ХХ ст. відбулася диференціація філології на окремі самостійні науки, які традиційно все ж продовжують об'єднуватися в групу філологічних наук, взаємодоповнюючи їх певними аспектами. Так, як правило, літературний аналіз з художнього твору доповнюється й характеристикою його мовних особливостей. Автори художніх і публіцистичних праць є водночас і тонкими дослідниками мови й стилю літератури (Б. Антоненко-Давидович, М. Рильський).

Взаємозв'язки мовознавства й літературознавства залишаються нерозривними, оскільки обидві науки вивчають витвори духовної культури. Мова є першоелементом літератури, тому кожен літературознавець має бути певною мірою лінгвістом, а кожен мовознавець орієнтуватися в літературознавстві.

Отже, у контексті навчання студентів спеціальності „Прикладна лінгвістика” під філологією розуміється насамперед мовознавство і літературознавство, як сукупність наук, які вивчають мову і літературу.

Лінгвістична підготовка студентів включає три основні цикли дисциплін: 1) дисципліни, які безпосередньо пов'язані з вивченням сучасної української літературної мови (сучасна українська мова, методика викладання, стилістика, культура мови тощо); 2) лінгвістичні дисципліни історичного циклу (історія української мови, історична граматики, старослов'янська мова, діалектологія); 3) „Загальне мовознавство”, складовою якого і є початковий курс „Вступ до мовознавства”.

Усі перераховані дисципліни об'єднуються загальним поняттям **мовознавство** (пізнання мови як загальнолюдського явища, наука про мову). Поряд із цим терміном використовується синонім **лінгвістика** (від лат. lingua – ‘мова). Значно рідше у цьому значенні послуговуються терміном **глотологія** (від греч. glotta – ‘мова’ и logos – ‘слово, вчення’).

2. Предмет мовознавства. мовознавчі поля. Основні проблеми лінгвістики

Мова – це особливий феномен людського духу. З одного боку, вона природна й проста річ: досягши відповідного віку, дитина не відчуває особливих труднощів в оволодінні мовою на рівні комунікації. І водночас

мова у плані пізнання глибинних механізмів, закономірностей функціонування і розвитку, осягнення підвалин мовного існування людини належить до одного з найскладніших об'єктів наукового пізнання. Вивченням природної людської мови займаються мовознавство та суміжні з ним дисципліни.

Мовознавство, або лінгвістика, – наука про мову, її суспільну природу, функції, внутрішню структуру, закономірності її функціонування та історичного розвитку.

Мовознавство – одна з найскладніших і найдавніших наук світу.

Складність пояснюється такими причинами: а) мова є багатогранною структурою; б) мов є надзвичайно багато і всі вони різнотипні (на планеті – близько 7 тисяч мов. Точну кількість лінгвісти назвати не можуть. Більш як по 2 тисячі мов – в Азії (700 – папуаські) та Африці. Це становить близько 60 % від загальної кількості мов. Трохи більше як тисяча мов – у зоні Тихого океану (19 %). Тисяча мов – в Америці (15 %). Лише 225 мов існує у Європі (3 % від загальної кількості мов). в) зовнішні зв'язки мови з іншими системами – суспільством, природою, культурою, мистецтвом, накою і поведінкою людини дуже відрізняються; г) різні підходи до вивчення мови, відмінності принципів, аспектів, методів і методик вивчення мови.

На основі цього існує членування мовознавства на декілька полів (галузі мовознавства).

1. Відповідно до структурних галузей мови виділяють фонетику, фонологію, лексикологію, семасіологію, дериватологію, морфологію і синтаксис.

2. Відповідно до етномовних варіантів, тобто окремих конкретних мов, виділяють конкретне, або часткове, мовознавство, яке займається вивченням окремих мов або груп споріднених мов (богемістика, полоністика, україністика, славістика, японістика, літуаністика, романістика, тюркологія, кавказознавство, індоєвропеїстика) і загальне, яке вивчає різні мови світу для виявлення їхніх загальних закономірностей (це теорія науки про мову, яка вивчає суть мови, її природу, походження, мовні універсалії; створення додаткових засобів міжнаціонального спілкування).

3. Відповідно до соціального варіювання структури мови виділяють науку про літературну мову, діалектологію, стилістику.

4. Відповідно до напрямків, шкіл, методів і методик дослідження мови виділяють порівняльно-історичну, описову, структурну, дескриптивну лінгвістику, трансформаційну граматику, етнолінгвістику, психолінгвістику, експериментальну фонетику тощо.

5. Відповідно до мети вивчення виділяють теоретичне мовознавство, яке з'ясовує природу мови як явища, досліджує мовні закони, і прикладне, яке займається питаннями практичного використання мови (створення писемності для окремих мов, удосконалення систем письма, створення азбуки Брайля, різних транскрипцій, стенографії тощо; на сучасному етапі – це створення словників, унормуванням граматики, розробка методів викладання та вивчення мови).

Мов на світі дуже багато (тільки на Новій Гвінеї виділяють від 300 до 1000 мов, які не розмежовують на діалекти). Незважаючи на різні відмінності, усі мови мають спільні властивості. Такі стійкі ознаки називаються *універсаліями* (їх дослідженням займається загальне мовознавство): усі мови є засобом спілкування; за її допомогою формують і виражають думки; мають звуки, слова, які мають значення, і граматику; – можуть функціонувати в усній і писемній формах; стримують за певних історичних умов літературне нормування і стильове членування.

Основні проблеми сучасного мовознавства

1. Сутність мови (що таке мова – з часів Платона (V–IV), як з її допомогою люди спілкуються, яке значення вона має для окремої людини і людства взагалі).

2. Принципи розвитку мови (як і чому розвивається, зовнішні і внутрішні причини).

3. Структурне членування мови (з чого складається мова, взаємодія мовних одиниць).

4. Виникнення мови.

5. Класифікація мов.

6. Методологія вивчення мов (якими методами краще досліджувати).

7. Зв'язок мовознавства з іншими науками.

8. Практична користь мовознавства.

На ці питання немає однозначної відповіді, бо мова надто складне явище. Отже, у процесі навчання основні теоретичні питання лінгвістики будуть вивчатися на двох предметах.

Вступ до мовознавства – елементарний курс загального мовознавства, який покликаний ознайомити з основами науки про мову, її основними поняттями, проблематикою та термінологією, розкрити і поглибити лінгвістичний кругозір, виробити початкові навички у спостереженні мовних явищ у науковому їх аналізі. **Загальне мовознавство** – це теоретична частина мовознавчої науки.

3. Зв'язок мовознавства з іншими науками

Мова – універсальний засіб спілкування, тому вона обслуговує всі сфери життя і діяльності людей. Мовознавство або допомагає іншим наукам, або користується їхньою допомогою. Часто це відбувається одночасно, тобто зв'язки мовознавства з іншими науками є переважно двобічними. Науки залежно від об'єкта дослідження поділяються на дві групи: – природничі, що за об'єкт має природу в усій її різноманітності; – суспільні, або гуманітарні, що за об'єкт мають різні явища людського суспільства. Мова – явище суспільне, тому й мовознавство – суспільна наука.

Суспільні науки: літературознавство (мова – засіб формування ідейно-художнього змісту творів); історія (мова – джерело інформації про минуле і є однією із сторін соціального життя народів. Знання історії допоможе з'ясувати походження та розвиток конкретної мови); логіка (логіка – це наука про закони і форми мислення, а мова є формою вираження одиниць мислення – понять, суджень, умовиводів); психологія (вивчення

психічних процесів, пов'язаних із народженням і сприйманням мовлення); соціологія; – археологія; – філософія (вивчення мови як однієї з найбільших і найскладніших систем. Філософія становить основу світогляду і допомагає у принциповому розв'язанні таких головних лінгвістичних проблем, як суть мови, її роль у суспільстві, походження і характер розвитку).

Природничі науки: фізіологія, анатомія, медицина (вивчення апарату мовлення, де творяться звуки, і мозку, який оперує мовою); фізика (акустика вивчає коливання повітря – звуки, їхні фізичні властивості); математика (вивчення кількісного складу мовних явищ); антропологія (коли вивчається питання походження мови та класифікації мов); географія (з'ясовує територію поширення мови та мовних явищ). Ділянкою спільних інтересів для мовознавців та представників інших наук (географії, етнографії, історії, астрономії тощо) є ономастика. А в галузі термінології мовознавство пов'язується з усіма без винятку науками, бо всі терміни потребують лінгвістичного упорядкування. Проблема „мовознавство у системі наук” спонукає вивчати не тільки зв'язки між науками, а й формування нових наук у точках зіткнення лінгвістики та інших галузей знання.

Отже, у ХХ столітті навколо мовознавства сформувалися такі інтердисциплінарні науки: **семіотика** – наука про спільні властивості знаків і знакових систем, а мова – найбільша знакова система; **інформатика** – наука про опрацювання, зберігання, пошук і видачу потрібної інформації; **психолінгвістика** – (сформ. у 50-х рр. ХХ ст. у США) наука про взаємозв'язок мови з психічною діяльністю людини (досліджує вплив мислення та всієї психічної діяльності людини на мову і вплив мови на психічну діяльність, на мислення); **соціолінгвістика** – наука про функціонування мови в суспільстві. (Оскільки мова – це соціальне явище, то всі її зв'язки фактично зводяться до нерозривного зв'язку із суспільством. Тобто соціолінгвістика вивчає мовну політику, мовну ситуацію, мовне законодавство шляхом тестування, інтерв'ювання, спостереження); **етнолінгвістика** – наука про національну специфіку мов; зв'язок структури мови із віруваннями, побутом, культурою; з психологією народу; **інтерлінгвістика** – наука, що вивчає міжнародні мови, в тому числі й штучні, як засіб міжмовного спілкування; **прагмалінгвістика** – наука про мову в її відношенні до поведінки людей; **нейролінгвістика** – наука, що концентрує свою увагу на мовленні людей із відхиленнями у психіці; **паралінгвістика** – наука про засоби спілкування, що використовуються поряд із мовою (жести, міміка); **інженерна лінгвістика** – наука, що вивчає мову з метою застосування її для потреб науково-технічного прогресу (комп'ютерний переклад текстів з різних мов, укладання комп'ютерних словників, комп'ютерних правописних систем, зокрема „Рути”, тощо); **лінгвогеографія** – наука про ареальне розміщення мов та діалектів.

4. Методи лінгвістичних досліджень

Метод – сукупність прийомів, способів, методик вивчення мови, пов'язаних з певною лінгвістичною теорією.

Описовий метод – система дослідницьких прийомів, які

використовуються для характеристики мовних явищ, опису системи мови на певному етапі її розвитку. Поширений був до ХІХ ст.

1. Прийом класифікації і систематики – виділення за допомогою відповідних операцій на підставі певних ознак різних розрядів мовних одиниць. Парадигматичний різновид передбачає розгляд мовних одиниць як складових частин мовної системи (парадигма роду, відмінка, особи), а синтагматичний полягає у послідовному членуванні складніших мовних одиниць на простіші (членування слова на морфеми, речення на слова).

2. Прийом трансформації – закономірно обґрунтована заміна однієї досліджуваної одиниці на іншу, рівноцінну або близьку за значенням, що зумовлюється потребами дослідження (ССР на прості з однорідними членами або СПР з підрядним означальним на прості з відокремленими означеннями).

3. Прийом статистично-математичний – дослідження кількісного боку мовних явищ за допомогою спеціального математичного апарату. Він набув особливого поширення у лексикографії, ним учені послуговуються для створення частотних словників .

4. Прийом експериментальний – проведення експериментів і спостереження за ними або за допомогою відповідних технічних засобів (експериментальна фонетика, що досліджує, які м'язи скорочуються при вимові окремих звуків).

5. Соціологічні прийоми : а) „слів і речей” – вивчення значень слів у тісному зв'язку з реаліями, які вони позначають; б) „тематичних груп” – дослідження слів, що належать до певних груп на підставі якихось ознак; в) „лінгвістичної географії” – виявлення територіального поширення різних мовних явищ.

Порівняльний метод – має 2 різновиди.

Порівняльно-історичний метод – це система дослідницьких прийомів, які використовуються для дослідження споріднених мов для виявлення закономірностей їхнього розвитку. Засновники: Расмус Раск (дат.), Якоб Грімм (нім.), Франциск Бопп (нім.), О. Востоков, Єжи Курилович (польс.), Ю. Шевельов (амер.). Мова не може змінюватися одночасно в усіх своїх елементах, тому за допомогою порівняльно-історичного методу можна відновити картину поступового розвитку та зміни мов з моменту їхнього відділення від певної прамови. Це дозволяють зробити такі прийоми:

1. Прийом встановлення генетичної тотожності – встановлення співвіднесеності між мовними елементами, що мають однакове походження, і розмежування запозичених мовних явищ.

2. Прийом внутрішньої реконструкції – відновлення мовних елементів, які не засвідчені або не повністю засвідчені у писемних пам'ятках.

3. Прийом хронологізації – встановлення абсолютної і відносної часової характеристики.

4. Прийом культурно-історичної інтерпретації – встановлення позамовних причин історичних змін у мові.

Порівняльно-зіставний метод (контрастивний) – це система дослідницьких прийомів, які використовуються для виявлення структурних

особливостей переважно неспоріднених мов. Цей метод переважно спрямований на виявлення відмінностей між зіставляваними мовами. Ідея зіставного методу була обґрунтована І. Бодуеном де Куртене, який вважав, що зіставне вивчення мов може базуватися на виявленні подібностей та відмінностей між мовами незалежно від їхніх історичних та генеалогічних зв'язків.

Структурний метод – дослідження не окремих мовних фактів, а мови як системи структурних одиниць з певними відношеннями. Цей метод з'ясовує, у якому звуковому оточенні може стояти певний звук, як можуть поєднуватись окремі слова, як часто вживаються ті чи інші слова (комплексний підхід – система фонем, морфем, загальні висновки). Почав зароджуватися у 20–30-х рр. ХХ ст. (Копенгагенська школа структуралізму, Американська лінгвістична школа). Започаткував цей метод Ф. де Соссюр – праця „Курс загальної лінгвістики”, в якій диференціював терміни синхронії і діахронії, обґрунтував системний характер мови, розглядав її як систему знаків і як цілісну структуру.

Конструктивний метод – необхідність конструювання, моделювання теоретичних об'єктів (шляхом умовних позначок на комп'ютері можна моделювати різні системи). Виник у 60-х рр. ХХ ст. ((Аврам) Ноам Хомський, США: „З допомогою сукупності граматичних правил і понять люди можуть створити необмежену кількість речень, водночас створюючи речення, які ніхто раніше не висловлював. Здатність таким чином структурувати наші висловлювання є вродженою генетичною програмою людей”. Перекоаний, що людина народжується зі здатністю говорити). За часовою належністю розрізняють 2 підходи до вивчення мови: синхронний – вивчення мови в певний відрізок часу, при цьому історичні зміни у мові не враховуються; діахронний – розгляд мовних явищ із врахуванням їхніх змін у часі.

За шляхом досягнення мети у мовознавчих прийомах (як і в будь-якій іншій науці) виділяють: індукцію, коли від окремих фактів ідуть до загальних висновків. Наприклад, у лінгвістиці так з'ясовують питання: Які ознаки має слово? Як взаємодіють різноманітні лексико-граматичні класи слів?; дедукцію, коли на основі загальних положень виводять певні твердження відносно окремих фактів. Наприклад, у лінгвістиці так з'ясовують питання До якого лексико-граматичного класу відносити певне слово? Чи є певний відрізок мовленнєвого ланцюжка словом?

Індукція і дедукція є спільними вихідними підходами для всіх наук. У мовознавстві частіше використовують індуктивний метод. До дедуктивного вдаються тоді, коли досліджують явища, які безпосередньо не можна спостерігати, механізм сприймання і породження мовлення. Дуже часто в мовознавчих дослідженнях індукцію і дедукцію використовують одночасно, що робить результати дослідження достовірнішими, об'єктивнішими.

Контрольні запитання для самостійної роботи

1. Визначте зміст і завдання курсу загального мовознавства.
2. Чим відрізняється конкретне і загальне, теоретичне і прикладне мовознавство?

3. У чому полягає різниця між курсами загального мовознавства і вступу до мовознавства?

4. Охарактеризуйте зв'язки мовознавства з іншими суспільними і природничими науками.

5. Яка роль курсу загального мовознавства в підготовці лінгвіста?

ЛЕКЦІЯ № 2-3

План лекційного заняття

1. Знакова природа мови.
2. Мова і мислення.
3. Мова і мовлення.
4. Структура мови.

Тема: Теорія мови.

Мета: усвідомити знакову природу мови, структуру мови; сформувати вміння розмежовувати мову та мовлення, аналізувати взаємовідношення мови та мислення; виховувати зацікавленість дисципліною, прагнення отримувати нові знання самостійно; удосконалювати професійну увагу (зосередженість, активність, стійкість).

Методи: розповідь, пояснення, елементи бесіди.

Дидактичні засоби навчання: навчально-методичний комплекс, мультимедійна презентація.

Література

1. Бевзенко С. П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 2006. – 143 с.
2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1996. – 320 с.
3. Герета Н.М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський. – К. : Товариство „Знання”, 2000. – 44 с.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К. – Одеса, 1991. – 280 с.
5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2000. – 368 с.
6. Левицький А.Е. Вступ до мовознавства : навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 88 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
8. Ющук І.П. Лекції зі вступу до мовознавства / І. П. Ющук. – К., 1995. – С. 25–106.

1. *Знак* – матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, який є представником іншого предмета, явища або події і використовується для отримання, зберігання, перетворення і передачі інформації.

Знаки мають подвійну природу. З одного боку, він є матеріальним (тобто має *план вираження*), з іншого — він є носієм нематеріального смислу (*план змісту*). Своє значення знак отримує в певній системі. Поза системою він не є знаком. Так, якщо, зустрічаючи знайомого, англієць на знак ввічливості торкається свого капелюха, це буде знаком ввічливості. Але він сприймається як такий через те, що існують інші знаки ввічливості, передбачені ситуацією зустрічі знайомих. З іншого боку, якщо англієць торкається капелюха, сидячи вдома у телевізора, тобто за межами ситуації, що передбачає залучення знаків ввічливості, такий жест не носитимете комунікативного змісту, не буде знаком ввічливості. Але він може стати іншим знаком, якщо включиться в відповідну знакову систему, тобто буде щось означати: акторську гру, розгубленість тощо.

Різні системи та системні властивості природних та штучних знаків

вивчає *семіотика*.

Мова є однією зі знакових систем. За допомогою мовного знаку можна передати знак будь-якої іншої семіотичної системи. Так, дорожній знак можна передати словами «проїзд дозволено», «обмежити швидкість», кивок головою – словом «згоден» тощо.

Розділ лінгвістики і семіотики, об'єктом якого є мовні знаки, називається *лінгвосеміотикою*. Фундаторами Л. вважаються Ф. де Соссюр у Європі, У. Уітні в Америці, який ще до Соссюра висунув концепцію довільності мовного знаку, і Ч. Пірс, який насамперед вбачав у знаку його здатність до інтерпретації, розробив концепцію загальної семіотики і виокремив 10 типів знаків, серед яких головними є іконічні, індексальні і символічні. Австралійський психолог і лінгвіст К. Бюлер запропонував першу модель комунікативного знаку, яка стала відправним моментом до моделювання комунікативної ситуації, тексту, дискурсу (семіотичні моделі Романа Jakobsona, Юрія Лотмана, Умберто Еко). Згідно з Ч.В.Моррісом, для семіологічного методу притаманне виокремлення трьох рівнів дослідження знакових систем: 1) синтактика вивчає відношення між знаками та їх мовну операбельність, 2) семантика інтерпретує знаки і повідомлення, 3) прагматика вивчає відношення між знаковими системами та їх інтерпретаторами.

Мовний знак – двобічна матеріально-ідеальна одиниця системно організованого мовного коду, яка довільно, символічно і конвенційно фіксує у чуттєвій сприйнятій формі певний зміст і служить засобом збереження, отримання, обробки і передачі інформації.

Уперше поняття М.з. було введено стоїками (II – I ст. до н.е.). З одного боку, стоїки розглядали дві сторони мовного знаку: позначене і позначення, з іншого, відмічали поєднання трьох речей: позначеного, позначення і об'єкту, проте об'єкт не сприймався приналежним до світу дійсності, тобто у визначенні М.з. стоїки оперували діадою мови і думки.

Довільність, символічність, конвенційність мовного знаку

Розпочинаючи з 20-х років 20 ст. загальноприйнятим у лінгвістиці стало положення Ф. де Соссюра про довільність зв'язку поняття та його акустичного образу. Проте зазначене положення не завжди було таким беззаперечним для мовознавства минулих років. Не є воно аксіоматичним і для сучасної лінгвістики.

Так, проблемне лінгвосеміотичне питання стосовно антиномії природного чи конвенційного, довільного зв'язку знаку і позначеного походить ще з часів античності. Існували 2 течії – фісея і тесея. Прибічники фісеї відстоювали природний зв'язок слів і речей, тесеї – довільний. Так, Геракліт (VI—V ст. до н. е.) стверджував, що кожне ім'я нерозривно пов'язане з річчю, назвою якої воно служить. В імені розкривається природа речі. Сократ вважав, що імена – спосіб дослідження і пізнання речі. Протилежної думки дотримувався філософ Демокріт (V—IV ст. до н. е.): імена речам дають люди на свій розсуд. Як доказ своєї правоти він наводив приклади невідповідності між словом і річчю: 1) одне слово може

називати декілька різних речей (багатозначність); 2) одна річ може називатися різними словами (синонімія); 3) різні слова можуть збігатися за формою і звучати однаково (омонімія); 4) значення слів можуть змінюватися; 5) існують поняття без однослівної назви. Суть дискурсії відображено у діалозі Платона «Кратіл». Ще раніше за греків У III ст. до н. є. китайці дійшли висновку, що назва нерозривно пов'язана з позначуванним, і так виникла теорія «виправлення імен», тобто вибору імені, яке б відповідало позначуваному. Наприклад, якщо правління імператора було невдалим, девіз правління оголошували «неправильним» і змінювали. Вважалося, що людина, яка займає певне соціальне становище, повинна поводитись відповідно до назви цього становища.

У 20 столітті дискусія щодо природного зв'язку імені й поняття відроджується в концепції іконічності знаків Ч. Пірса: згідно з класифікацією знаків Ч. Пірса, іконічний знак є знаком структурної і якісної подібності з позначеним – напр., скульптура, живопис, кінохроніка; серед мовних знаків – це звуконаслідування або ідеофони.

Що стосується проблеми довільності або природності мовного знаку, то можна стверджувати, що в мові є й довільні знаки, і вмотивовані. Більшість знаків є довільними, тобто не мотивованими якостями речі, яку вони позначають. Про довільність мовних знаків свідчить той факт, що одні й ті ж поняття в різних мовах передаються різними словами (укр. квітка, рос. цветок, англ. flower) і, навпаки, тотожна звукова форма не означає однаковості значень (пор. польське «склеп» (магазин) і українське «склеп» як приміщення для поховання).

До зовнішньо вмотивованих мовних знаків передусім належать звуконаслідувальні слова типу *бух, ляп, хлоп, хіхикати, грім*, а також слова, що передають емоції: *ойкати, хрипіти, хіхикати*).

Внутрішня вмотивованість має місце не лише на рівні словотвірну, але й на вищих рівнях маніфестації мовних знаків. Так, текст як макрознак вмотивований знаковим простором інших текстів, за законами яких він створюється і інтерпретується; культурним «кодом», культурно-семіотичною моделлю інтерпретації референта (ситуації або положення речей), що визначає спосіб концептуалізації ситуації як автором, так і адресатом. Інституційний (наприклад, політичний текст) вмотивований стереотипним способом позначення певних референтів, що «видається» за реальний стан речей.

Отже, дискусійним питанням залишається сьогодні питання про довільність або випадковість вибору мотиватора знака у мовній системі. Вибір мотиватора детермінований не лише законами мовної системи, але й стереотипами етносвідомості, культурними й дискурсивними чинниками, що впливають на процес номінації.

Специфічною ознакою мовного знаку є непаралельність, асиметрія плану вираження і плану змісту, яка полягає в тому, що:

а) план вираження (експонент, позначувальне) є лінійним і дискретним, а план змісту має кумулятивну властивість, характеризується структурною

глобальністю (саме через це в наведених вище моделях знаків, окрім форми (експонента), визначаються і розрізняються значення / денотат (предметна віднесеність знаку) і смисл / сигніфікат (суб'єктивне уявлення про предмет / об'єкт реальності).

б) асиметрія в синхронії: один експонент (позначувальне) може мати декілька позначуваних, тобто тут існують відношення одне – декілька і декілька – одне (явища полісемії, омонімії, синонімії, синкретизму й аналітизму);

в) асиметрія в діяхронії: позначувальне і позначуване характеризуються автономністю розвитку. з плином часу може змінюватись або зовнішня форма знаку (наприклад, фонетичний вигляд слова: *наостаток* в давньоукр. замість *наостанок*), або значення знаку (наприклад, свастика).

Непаралельність плану вираження і плану змісту отримала в мовознавстві назву асиметричного дуалізму мовного знака (термін С. Карцевського), суть якого полягає в тому, що позначувальне (позначення) прагне мати інші функції, а позначуване (значення) прагне виразитися іншими засобами. Будучи парними, вони перебувають у стані нестійкої рівноваги. Саме завдяки цьому асиметричному дуалізму структури знаків лінгвальна система може еволюціонувати.

Крім аксіоми асиметричного дуалізму, головними аксіомами, що представляють властивості мовних знаків, є: аксіома стійкого зв'язку позначеного і позначення; аксіома структурності знака як його цілісності і не розчленованості.

Класифікація знаків. Існує декілька класифікацій знаків. Найвідоміші серед них — класифікація за типом відношень між матеріальною формою знака і позначуваним об'єктом та класифікація з погляду фізичної природи. За першою класифікацією всі знаки поділяють на знаки-індекси, знаки-копії, знаки-сигнали і знаки-символи.

Знаки-індекси (знаки-прикмети і знаки-симптоми) — згідно з класифікацією знаків Ч. Пірса, є різновидом знаків, зміст яких відповідає формі за суміжністю причини і наслідку. Тобто такі знаки пов'язані з позначуваними предметами як дії зі своїми причинами. Наприклад, дим як знак вогню (без вогню диму не буває), низькі чорні хмари як знак дощу, висока температура у людини як знак хвороби, дзенькіт скла як знак розбитого посуду тощо. Індексальними знаками є жести на позначення певних станів, дій тощо. Серед мовних знаків індексикальними вважаються займенники, хоч між ними і їх антецедентами можна встановити лише умовно суміжний зв'язок причини і наслідку.

Знаки-копії або іконічні знаки — згідно з класифікацією знаків Ч. Пірса, є знаками структурної і якісної подібності з позначеним. До них належать сліди лап тварин, фотографії, зліпки, відбитки тощо; скульптура, живопис, кінохроніка; серед мовних знаків — це звуконаслідування або ідеофони.

Знаки-сигнали — знаки, які потребують певних дій, реакцій. Наприклад, звук сирени як знак повітряної тривоги, ракета як знак атаки,

свисток як знак дозволу ввести м'яч у гру, дзвінок як знак початку чи закінчення заняття тощо. Знаки-сигнали завжди прив'язані до ситуації. Через ситуативну обмеженість сигналів деякі вчені (Е. М. Ахунзянов та ін.) не кваліфікують їх як знаки.

Знаки-символи – знаки, які використовують для передачі (визначення) абстрактного змісту. Згідно з класифікацією знаків за Ч. Пірсом, це знак умовного, довільного зв'язку з позначеним. Символ собору як духовної єдності України, п'ять кілець як символ олімпійських ігор, голуб як символ миру, маска як символ театру. До знаків-символів належить хімічна, географічна та математична символіка. Тут названі символи, що є міжнародними. Мовні знаки переважно є символами, довільними заміниками змісту, який вони закріплюють за певною формою, однак ця довільність не поширюється на певний мотиваційний зв'язок знаків у межах певної кодової системи природної мови.

Знаки-сигнали і знаки-символи — штучні, умовні знаки. Це знаки спілкування. Вони мають відправника та адресата (отримувача) і виконують комунікативно-прагматичну функцію. Знак-індекс і знак-копія можуть стати знаком-сигналом чи знаком-символом, коли відправник і отримувач домовляться про їх значення. Так, звичайно, дим є симптомом, наслідком вогню, але в часи козаччини дим, що йшов від підпаленої на вишках соломи, сигналізував про набіг ворога.

З погляду фізичної природи, або, іншими словами, за способом сприйняття їх людиною знаки поділяють на 5 видів: 1) акустичні (слухові, вокально-інструментальні); 2) оптичні (зорові); 3) дотикові (брайлівський алфавіт для сліпих); 4) нюхові; 5) смакові (існують вони більш теоретично, ніж практично; як приклад можна навести те, що на українському Поліссі подача гостям киселю є сигналом закінчення гостини, через що цю страву тут називають кисіль-розганяй).

Знак у мовній системі

Проблема співвідношення знаків і мовних одиниць існує лише в білатеральній теорії. Для унілатералістів у мові все — знаки. Найменшою мовною одиницею є фонема. Оскільки вона є односторонньою одиницею (має тільки план вираження і не має значення), її не можна вважати знаком. Однак вона слугує для конструювання і розрізнення одиниць вищих рівнів мовної системи – морфем і слів. Це субзнак або, за термінологією Л. Єльмслева, фігура. Морфема є двосторонньою одиницею, тобто має і план вираження, і план змісту. Наприклад, службові морфеми виражають граматичні значення: -ів у слові студентів – значення родового відмінку і множини. Однак ці значення реалізуються не самостійно, а тільки в складі цілого слова. Отже, її слід уважати напівзнаком (термін В. Кодухова). Слово — двостороння одиниця, йому притаманні всі знакові функції, через що є підстави саме слово вважати мовним знаком.

Л. Єльмслев представляв мовний знак як результат семіозису, який відбувається в мовленні, і наголосив на тому, що поряд із знаками-словами, можна говорити про знаки-висловлення і знаки-дискурси. Зараз така точка

зору є загально визнаною в лінгвостеміотиці (див. вище моделі комунікативних знаків), однак при цьому потрібно уточнити, що макрознаком є не дискурс (як сфера спілкування або комунікативна ситуація), а його макрознакові компоненти – висловлення або тексти, що, позначають певну ситуацію або положення речей (дискурс – процес означення, семіозис, текст – результат означення).

Отже, у мові виділяють субзнаковий, знаковий і макрознаковий рівні. Фонема належить до субзнакового рівня, морфеми – напівзнакового, слова — до знакового, висловлення і тексти – до макрознакового.

Паралінгвістика – мовознавча галузь, що вивчає паравербальні засоби комунікації, їхні типи, семіотичну природу, функції, походження, зв'язок з вербальними знаками тощо. Предметом П. є паравербальні знаки (кінеми) – супровідні для вербального мовлення знакові засоби, що відіграють значну роль в процесі спілкування: доповнюють і уточнюють його, надають експресивності тощо. Термін уведений американським лінгвістом А. Хіллом у 40-і р. 20 ст. Становлення П. як самостійної дисципліни – у 50-60-х р. в межах американської антрополінгвістики, хоч окремі дослідження здійснювалися ще у 30-х р.

2. Мова та мислення. Слід розрізнити поняття «свідомість» та «мислення». Свідомість — це весь процес відображення дійсності нервово-мозковою системою людини; це усвідомлене буття, суб'єктивний образ світу. Мислення — це узагальнене відображення дійсності в свідомості у формах понять, суджень й умовиводів (силогізмів). Отже, свідомість не зводиться до мислення, вона охоплює як раціональне, так і чуттєве відображення дійсності, як пізнавальне, так і емоційно-оцінне ставлення людини до світу. Одиниця мислення – поняття, одиниця свідомості – концепт.

Типи: *Абстрактне мислення* — це розумовий процес сходження від конкретного до абстрактного, тобто, пізнаючи конкретний предмет чи явище, суб'єкт пізнання абстрагується від несуттєвого в предметі і виділяє суттєве, яке фіксується засобами мови у формі понять (абстракцій). Головна особливість абстрактного мислення — це оперування абстрактними поняттями і на їх підставі створення нових абстракцій за допомогою логічних методів аналізу, синтезу, узагальнення тощо. Існує в дихотомії із *конкретним мисленням* — це розумовий процес оперування найпростішими, конкретними поняттями, які визначають предмети і явища об'єктивного світу в їх безпосередній данності людині.

Практичне мислення або «мислення в дії» – нерозривно зв'язано з конкретними діями, які здійснює людина в таких видах діяльності як гра, навчання, професійна робота, суспільна праця і виконує функцію обґрунтування діяльності. Практичне мислення спрямоване на вирішення практичних завдань і проблем; на вирішення проблемних ситуацій, які виникають перед людиною або соціальною групою; інтелектуальну підготовку до фізичного перетворення дійсності, що включає постановку мети, складання плану дій, пошук засобів, необхідних для досягнення мети.

В історії філософії поділ мислення людини на практичне і теоретичне вперше був здійснений філософами античності (Платон, Арістотель), в Новий час Кант, Гегель та інші філософи визначали особливості практичного і теоретичного мислення, їх функції.

Дискурсивне — це розсудливе, обґрунтоване попереднім знанням мислення.

Недискурсивне мислення — це інтуїція та уявлення (миттєве осягнення сутності речей, миттєве розуміння чогось, миттєвий умовивід; передбачення оптимального варіанта в пошуку, передчуття проблеми).

Види мислення

Чуттєво-образне мислення властиве всім людям, а особливо представникам творчих професій (письменникам, художникам, артистам, режисерам, балетмейстерам тощо). Існування цього типу мислення переконливо заперечує поширену донедавна думку, що мислення протікає тільки в словесній формі.

Технічне (практично-дійове) мислення також здійснюється без участі мови. Властиве вищим тваринам і людині. Одним з перших на цей тип мислення звернув увагу німецький філософ Г.-В.-Ф. Гегель, який, зокрема, вказав на те, що безпосередня трудова діяльність, скажімо праця каменяра, обов'язково вимагає мислення. Осмисленими є не лише трудові дії людини, алей й елементарні дії вищих тварин. Так, наприклад, якщо високо підвісити банан, то мавпа, щоб його дістати, ставить ящик, бере в передні кінцівки палку, вилазить на ящик і збиває банан. Практично-дійове мислення притаманне всім людям, але найбільшою мірою спеціалістам технічних професій.

Поняттєве мислення – здійснюється за допомогою мови. Абстрактні поняття про справедливість, гуманізм, мову й мислення, науку й культуру осмислити і передати без участі мови неможливо. Однак слід зауважити, що людина і в цьому випадку не завжди мислить вслух, тобто вимовляючи слова. Частіше люди мислять за допомогою внутрішнього мовлення, яке відрізняється від зовнішнього тим, що є згорнутим, зредукованим.

Мова і мислення нерозривно пов'язані між собою. Мова є необхідною умовою виникнення мислення, формою його існування і способом функціонування. Значний внесок у вирішення цієї проблеми зробив Лев Семенович Виготський. Слово, писав він, так само відноситься до мови, як і до мислення. Воно являє собою живу клітинку, що містить у самому простому вигляді основні властивості, притаманні мовному мисленню в цілому. Слово – це не ярлик, наклеєний як індивідуальна назва на окремий предмет. Воно завжди характеризує предмет або явище, що позначається їм, узагальнено і, отже, виступає як акт мислення. Але слово – це також засіб спілкування, тому воно входить до складу мови.

У свою чергу є види мислення, які не пов'язані з мовою, наприклад наочно-дієве, або практичне, мислення у тварин. У маленьких дітей і у вищих тварин виявляються своєрідні засоби комунікації, не пов'язані з мисленням. Це виразні рухи, жести, міміка, що відображають внутрішні стани живої

істоти, але не є знаком чи узагальненням. У філогенезі мислення й мови виразно вимальовується *до мовленнєва фаза в розвитку інтелекту і доінтелектуальна фаза в розвитку мови*. Ця фаза є характерною і для онтогенезу: Л.С.Виготський уважав, що у віці близько 2 років у відношеннях між мисленням і мовленням настає критичний карколомний момент: мовлення починає ставати інтелектуалізованим, а мислення – мовним.

Тобто мова і мислення є взаємопов'язаними, але не є тотожними. Ототожнювали мову і мислення німецькі лінгвісти Вільгельм фон Гумбольдт і Макс Мюллер, а також вчені, які розглядають мову як форму мислення (А. Шлейхер, Е. Бенвеніст), бо форма і зміст завжди стосуються одного й того самого явища. Проте мова не є єдиною формою мислення. Тільки поняттєвий тип мислення протікає в мовних формах.

Поняттєве мислення притаманне тільки людині. Доведено, що вищі тварини користуються всіма відомими звичайній (тобто формальній) логіці методами – дедукцією, індукцією, синтезом, аналізом, експериментом, абстрагуванням тощо – аж до утворення родових понять, тобто всіма тими методами, які використовує людина. Завдяки цьому вищі тварини виявляють здатність до планомірної, навмисної (з передбаченням результатів) діяльності, що й характеризує власне мислення на відміну від суто інстинктивної діяльності нижчих тварин. У розумовій діяльності людини всі три типи мислення переплітаються.

Про те, що єдність мови і мислення не означає їх тотожності, свідчать і такі факти: 1) мислення характеризується певною самостійністю: воно може створювати поняття і втілювати їх в образи, які не мають відповідних конкретних предметів і явищ у дійсності;

2) мова — матеріально-ідеальне явище, тоді як мислення — ідеальне;

3) мова — явище національне, мислення – інтернаціональне;

4) будова і закони розвитку думки і мови неоднакові.

Зовнішнє, внутрішнє, егоцентричне мовлення. Вивчення ролі мовлення в становленні й розвитку мислення вимагає широкого розуміння мовних процесів: це не тільки процедури оперування знаками, але й процеси спілкування людини з іншими людьми, пізнання, осмислення об'єктивної реальності. У мовленні виділяють дві сторони – зовнішню, що виражає мовні форми і їх сполучення, і внутрішню, семантичну. Психологічною одиницею аналізу мовного мислення є внутрішня, значеннєва сторона слова, його значення. У значенні слова відбита функціональна єдність мислення й мови.

Зовнішнє мовлення – це основний засіб комунікації в спільній діяльності, що дозволяє використовувати мову для вказівки зовнішніх предметів (індикативна функція мови), їх позначення (сигніфікативна функція), називання (номінативна функція), пізнання їх істотних сторін й відношень (гностична функція). Зовнішнє мовлення може здійснюватися в різних формах: усній і письмовій, діалогічній і монологічній. Завжди орієнтовано на співрозмовника.

Внутрішнє мовлення – це мова «для себе». Якщо за допомогою зовнішнього мовлення можна впливати на інших людей, то внутрішнє

мовлення – засіб організації й керування власною життєдіяльністю. Особливістю семантики внутрішньої мови є аглютинація, тобто своєрідне злиття слів в одне з їх істотним скороченням. Основною синтаксичною характеристикою внутрішнього мовлення є предикативність. Її приклади виявляються в діалогах людей, які добре знають одне одного, «без слів» розуміють, про що йдеться в їх «розмові». Таким людям немає, наприклад, ніякої необхідності іноді обмінюватися словами взагалі, називати предмет розмови, він їм в більшості випадків і так добре відомий. Крім аглютинативності і предикативності внутрішньому мовленню притаманні: образність, схематичність, редукованість.

Егоцентрична мова. Проміжне положення між зовнішньою і внутрішньою займає егоцентрична мова. Це мова, спрямована не на партнера по спілкуванню, а на себе, не розрахована на зворотню реакцію з боку іншої людини. Особливо помітна у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, коли вони грають і як би розмовляють самі з собою в процесі гри.

Елементи цієї мови можна зустріти і в дорослого, який, вирішуючи складну інтелектуальну завдання, розмірковуючи вголос, вимовляє в процесі роботи якісь фрази, зрозумілі тільки йому самому, мабуть, звернені до іншого, але не передбачають обов'язковою відповіді з його боку. Егоцентрична мова – це мова-роздум, що обслуговує не стільки спілкування, скільки саме мислення.

3. Мова і мовлення

Проблему мови і мовлення вважають однією з найважливіших і найскладніших у сучасному теоретичному мовознавстві. Дихотомія «мова — мовлення» є чи не найважливішим досягненням лінгвістики ХХ ст.

Проблема мови і мовлення порушена вже В. фон Гумбольдтом та багатьма іншими мовознавцями дососюрівського періоду. Так, зокрема, Гумбольдт уважав, що «мова завжди розвивається тільки в суспільстві, і людина розуміє себе настільки, наскільки досвідом установлено, що її слова зрозумілі й іншим

Основоположник психологізму Гейман Штейнталь розрізняв мовлення (говоріння), здатність говорити і мовний матеріал. Мова, за його уявленням, – це сукупність мовного матеріалу одного народу.

Спроби попередників Ф. де Соссюра розмежувати поняття «мова» і «мовлення» довго залишалися непоміченими. Вони привернули увагу лише в світлі вчення Ф. де Соссюра, який взяв дихотомію «мова — мовлення» за основу всієї своєї загальнолінгвістичної теорії.

Основні положення швейцарського вченого, викладені в «Курсі загальної лінгвістики», такі:

- 1) слід розрізняти три поняття: лінгвальну діяльність, мову і мовлення;
- 2) лінгвальна діяльність, яка охоплює все, що пов'язане зі спілкуванням людей (усю сукупність мисленнєвих і мовленнєвих дій, яка здійснюється за допомогою мови), поділяється на дві частини: основну (мова) і другорядну (мовлення);
- 3) мова — це щось соціальне за суттю і незалежне від індивіда;

мовлення включає індивідуальний аспект лінгвальної діяльності;

4) мова — форма, а не субстанція. Субстанція, тобто звуки і значення, належать до мовлення;

5) мова і мовлення тісно між собою пов'язані і передбачають одне одного: мова необхідна для того, щоб мовлення було зрозумілим і тим самим було ефективним, а мовлення у свою чергу необхідне для того, щоб усталилася мова; історично факт мовлення завжди передує мові.

Оскільки існує два об'єкти, то, природно, їх повинні вивчати дві різні науки — лінгвістика мови і лінгвістика мовлення.

Послідовники Ф. де Соссюра внесли істотні зміни в теорію швейцарського лінгвіста, неоднаково трактуючи зміст і значення дихотомії «мова і мовлення». Більшість із них (Женевська, Празька школи) приймають соссюрівську дихотомію «мова — мовлення», але й вони не цілком погоджуються з позицією Соссюра. Так, замість термінів *мова і мовлення* Л. Єльмслев вживає *схема й узус*, Н. Хомський — *компетенція і виконання*. Е. Бюйссанс замість двох понять протиставляє три: *мова, дискурс, мовлення*. Протиставляє три поняття і Л. В. Щерба: 1) *мовленнева діяльність*, що охоплює процеси говоріння і розуміння; 2) *мовний матеріал* тобто сукупність усього сказаного і написаного; 3) *мовна система* (словники і граматики мов). Він зауважує, що це якоюсь мірою штучне розмежування, оскільки мовна система і мовний матеріал — це лише різні аспекти єдиної даної в досвіді мовленнєвої діяльності». На відміну від Ф. де Соссюра Щерба стверджує, що мова — це не конкретна, а абстрактна сутність, яка конструється шляхом розумових операцій учених.

Деяко відмінну схему запропонував румунський мовознавець Еуджен Косеріу, який виділяє три рівні: рівень індивідуального мовлення, рівень норми і структурний рівень. Під *рівнем індивідуального мовлення* він розуміє реальний акт мовлення, що включає мовця і слухача з їх індивідуальними особливостями вимови і розуміння, та акустичні процеси, тобто акт, який сприймається органами чуттів. *Рівень норми* є більш абстрактним. Норма охоплює лише ті явища індивідуального мовлення, які є повторенням прийнятих у певному людському колективі зразків. Так, до поняття норми не належать тембр голосу, жести, хрипла чи шепелява вимова звуків, але належить, наприклад, для української мови тверда вимова шиплячого [ч] перед голосними, крім [і], наголошування слів, їх сполучуваність тощо. Норма має два аспекти — матеріальний (певні мовні явища, які вимовляються і сприймаються на слух, вважаються такими, що відповідають нормі) та ідеальний (нормативність встановлюється традиційно й умовно, і саме поняття правильності є відносним). *Структурний рівень* є найбільш абстрактним. Він охоплює лише ті явища рівня норми, які впливають на розуміння.

Сучасні лінгвісти для розмежування мови і мовлення використовують переважно ті ознаки, які запропонував Ф. де Соссюр, але якщо в основі дихотомії, за Ф. де Соссюром, лежить сукупність декількох ознак, то у його послідовників помітна тенденція звести їх до однієї чи двох. У теперішньому

мовознавстві все менше уваги приділяється таким протиставленням, як: 1) мова — психічне явище, а мовлення — психофізичне; 2) мова — соціальне явище, а мовлення — індивідуальне; 3) мова — системне явище, а мовлення — асистемне.

Ці ознаки багато вчених вважають нерелевантними через те, що нині помітна тенденція до заперечення психічної природи мови і соціальним явищем визнається не тільки мова, а й мовлення, яке також вважається системним.

Після Ф. де Соссюра для розмежування мови і мовлення були запропоновані ще такі ознаки: 1) мова — щось загальне, мовлення — конкретне (М. С. Трубецької); 2) мова — постійна, довговічна, мовлення — перемінне, нестійке, недовговічне (М. С. Трубецької, Л. Єльмслев).

Для правильного пояснення співвідношення мови і мовлення потрібно враховувати всі три можливих підходи до досліджуваного явища: гносеологічний (філософський), онтологічний (власне лінгвістичний) і прагматичний (цільовий).

У *гносеологічному* (філософському) аспекті мову і мовлення потрібно розглядати як явища різного ступеня абстракції. мова — це загальне, абстрактне, а мовлення — окреме, конкретне. Знаходячись у діалектичному зв'язку, мова і мовлення є відносно незалежними явищами, про що свідчить факт неоднакового ступеня їх зміни, деякої асиметричності їх розвитку. Оскільки структура мови — явище абстрактне, то вона окремо не спостерігається. Досліднику доступне тільки мовлення, в якому реалізується мовна система. Якщо ж мовна система в мовленні не реалізується, вона існує потенційно.

У плані *онтологічному* мова належить до психічних явищ, а мовлення до психофізичних (психофізіологічних), доступних сприйманню. Певною мірою мова відноситься до мовлення як ідеальне до матеріального.

З *прагматичного* (цільового, функціонального) погляду мова являє собою щось стабільне і загальноприйняте, тоді як мовлення є оказіональним (випадковим, унікальним), рухливим.

Мову і мовлення протиставляють і за іншими ознаками. Так, зокрема, мовлення розгортається в часі і реалізується в просторі, тоді як мова не має цих параметрів. Мовлення безконечне, система мови кінцева. Мовлення лінійне, синтагматичне; мова має парадигматичну і рівневу організацію. Мовлення є послідовністю мовних елементів; мові притаманна ієрархічна організація її елементів. Мовлення контекстно і ситуативно зумовлене; мова не залежить від обставин спілкування. Мовлення співвіднесене з об'єктивною дійсністю і може характеризуватися з погляду істинності або хибності; до мови такий підхід неможливий.

Мовлення характеризується також деякими ознаками, які не протиставляються безпосередньо окремо взятим рисам мови. Мовлення може мати дві форми — діалогічну й монологічну, характеризуватися темпом, тембровими особливостями, тривалістю, гучністю, артикуляційною чіткістю, акцентом тощо. У мовленні відображається психологічний стан мовця, через

що мовлення можна кваліфікувати як емоційне, схвильоване, спокійне та ін. Узагалі будь-яке мовлення можна оцінити зі змістового, етичного й естетичного погляду (змістовне, пусте, правильне, неправильне, зразкове, образне, художнє, добірне, витончене, вишукане тощо).

З історичного погляду мова вторинна, а мовлення первинне (мова склалася з фактів мовлення). Із синхронної (сучасної) точки зору мова первинна, а мовлення вторинне: будь-який мовленнєвий витвір будується з уже наявних у мові елементів.

4. Структура мови.

Мова не є простим нагромадженням її одиниць — фонем, морфем, лексем, конструкцій. Це складний, багатоплановий механізм, який має свою внутрішню організацію — структуру. Поняття структури мови введено в науку вченими Празької лінгвістичної школи. Згодом воно отримало своєрідну інтерпретацію в глосематиці, де зв'язки і відношення всередині мови абстрагувалися від її елементів. У сучасному мовознавстві в термін *структура мови* нерідко вкладають різний зміст. Інколи його вживають як синонім терміна *система мови*, хоча більшість мовознавців ці терміни диференціюють.

Системний характер мови

Уведення поняття системи щодо мови пов'язують з іменем Ф. де Соссюра, хоча пріоритет у цьому належить І. О. Бодуену де Куртене. Особливу роль в обґрунтуванні системного підходу до мови відіграли праці українського мовознавця О. О. Потебні.

Ф. де Соссюр називав мову системою знаків, які виражають ідеї. Усі частини мовної системи, за Соссюром, можливо і необхідно розглядати в їх синхронічному зв'язку. Що ж стосується діахронії, то Соссюр заперечував її системність.

Поняття системи мови базується на взаємозалежності її елементів. Системні відношення не є чимось зовнішнім для окремих компонентів системи, а входять у ті елементи, утворюючи якісну їх характеристику. Нерідко відмінність системних відношень є єдиною основою розрізнення й самих елементів.

Мова — це система систем, які взаємозумовлені й пов'язані в одне ціле: зміна в будь-якій із цих систем викликає зміни в інших системах. Так, зокрема, фонетичний закон відкритого складу, який діяв ще в слов'янській мові доісторичного періоду, призвів до інтеграції відмін іменників.

Матеріальні системи складаються з елементів, які мають матеріальну субстанцію. Розрізняють первинні і вторинні матеріальні системи. *Первинні матеріальні системи* — це системи, елементи яких значеннєві самі собою, тобто представляють у системі самих себе. Матеріальні системи, в яких матеріальні елементи мають значення для системи не стільки завдяки своїм субстанціональним властивостям, скільки завдяки приписаним їм властивостям, називаються *вторинними матеріальними системами*.

Ідеальні системи — це системи, елементами яких є ідеальні об'єкти — поняття або ідеї, пов'язані з певними взаємовідношеннями. Так, наприклад,

якщо взяти систему понять будь-якої науки, то там зафіксовані ідеальні об'єкти, а не власне субстанція. На відміну від матеріальних ідеальні системи завжди виникають тільки завдяки мисленнєвій діяльності людей. Вони не існують поза якоюсь матеріальною субстанцією, вони породжуються нею. Ідеальні системи становлять собою системи певних видів інформації.

Закритою є система, яка складається зі строго визначеної кількості одиниць, і цей кількісний склад є незмінним. *Відкритою* є система з непостійним, змінним числом елементів. Мова є відкритою системою, оскільки вона поповнюється новими елементами, що забезпечує їй здатність завжди бути комунікативно придатною в різні періоди історичного й економічного розвитку народу — носія мови. Мова не існує ізольовано від суспільства, а розвивається водночас із суспільством і мисленням. Цим мовна система відрізняється від біологічних, кібернетичних та ін. Вона відкрита для мислення. З відкритістю пов'язана така властивість мовної системи, як *динамічність*, яка виражається в постійній зміні, постійному розвитку мови, пристосуванні до умов існування. У динамізмі й відкритості мовної системи виявляється її потенційність, яка полягає не тільки в тому, що в мові є, але й у тім, що в ній можливе. Якщо б мова вичерпала всі свої можливості, вона перестала б задовольняти суспільство, не могла б виразити нові явища, перестала б бути засобом спілкування. Дехто з мовознавців навіть вважає, що мова має здатність до саморегулювання. *Гетерогенність* мови полягає в тому, що вона складається з неоднорідних одиниць, які розпадаються на підсистеми й утворюють структуру.

Отже, мова є відкритою динамічною гетерогенною матеріальною функціональною системою.

Як будь-яка система, мовна система базується на відношеннях. Відношення між мовними одиницями бувають парадигматичні, синтагматичні й ієрархічні.

Парадигматичні відношення – відношення вибору, асоціації, що ґрунтуються на подібності й відмінності позначувальних і позначуваних одиниць мови.

Так, парадигматичними у фонетиці є відношення між дзвінками і глухими, м'якими і твердими звуками; в граматиці — між відмінковими формами слів.

Синтагматичні відношення — відношення одиниць, розташованих лінійно; це здатність мовних елементів поєднуватися.

Синтагматичними зв'язками спричинені такі фонетичні явища, як асиміляція, дисиміляція, сингармонізм, акомодация, гаплогогія тощо. У словотворі синтагматичні відношення виявляються в тому, що існує певна

Ієрархічні відношення — відношення структурно простіших одиниць до складніших: фонема до морфеми, морфеми до лексеми, лексеми до речення.

Якщо парадигматичні й синтагматичні відношення охоплюють мовні одиниці однакового ступеня складності (одного рівня) — фонема + фонема, морфема + морфема, слово + слово тощо, то ієрархічні відношення об'єднують одиниці різних ступенів складності.

У науковій літературі немає чіткої диференціації термінів *система* і *структура*. Так, наприклад, В. І. Кодухов ці два терміни вживає як синоніми. Вперше розмежував ці терміни О. О. Реформатський, який запропонував термін *система* використовувати для позначення системних відношень між одиницями одного рівня мови, а термін *структура* для визначення системних відношень між різними рівнями. Таким чином, за О. О. Реформатським, *система* — це зв'язок і взаємозалежність по горизонталі, а *структура* — це вертикальний аспект; *система* — єдність однорідних елементів, *структура* — єдність різнорідних елементів. Уся мова — *система* через *структуру*.

Загальноприйнятою стала інтерпретація понять «*система*» і «*структура*» О. С. Мельничука. О. С. Мельничук термінологічне значення виводить із загальноживаних значень цих слів. Так, наприклад, можна сказати *система міністерства* і *структура міністерства*, але не можна сказати замість *система важелів* — *структура важелів*, замість *структура ґрунту* — *система ґрунту*. Під *структурою ґрунту* тут розуміють його склад. Звідси О. С. Мельничук доходить висновку, що *система* — це сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, а *структура* — це склад і внутрішня організація єдиного цілого.

Мовна система не є однорідною, тобто вона має складну структуру, оскільки складається з часткових систем, які називаються рівнями, або ярусами.

Ідея рівневої організації мови набула поширення в середині ХХ ст. в американській дескриптивній лінгвістиці. Вона була підготовлена традиційним виокремленням у мовознавстві фонетики, морфології, лексикології, синтаксису, які, правда, розглядались як явища одного порядку, а не як ієрархічно організовані.

Рівні мови — деякі «ділянки» мови, підсистеми мовної системи, кожен з яких характеризують сукупність відносно однорідних одиниць і набір правил, які регулюють їх використання і групування в різні класи і підкласи.

Для розрізнення рівнів мови використовують такі принципи:

1) кожен рівень повинен мати свою одиницю; одиниці одного рівня повинні бути однорідними;

2) одиниці будь-якого рівня виділяються шляхом сегментації складніших утворень;

3) одиниці нижчого рівня входять до одиниць вищого рівня, тобто між ними існують ієрархічні відношення.

Розрізняють основні й проміжні рівні. До *основних рівнів* належать фонологічний, морфологічний, лексико-семантичний і синтаксичний. Кожен із рівнів має свою основну одиницю: фонологічний — фонему, морфологічний — морфему, лексико-семантичний — лексему, синтаксичний — конструкцію (синтаксему).

За роллю в структурі мови виділяють нижчі та вищі рівні. Так, фонологічний рівень належить до нижчого, оскільки фонема — одностороння одиниця (не має плану змісту), яка використовується для

побудови одиниць вищого рівня — морфем і лексем. Найвищий рівень синтаксичний, бо він обслуговує комунікативні потреби і підпорядковує собі одиниці всіх інших рівнів.

Мовні рівні не існують ізольовано. Вони взаємопов'язані: саме на стику рівнів виникають *проміжні рівні*. Їх одиниці мають подвійний характер: вони утворюються в одному рівні, а функціонують як одиниці іншого рівня. До проміжних рівнів належать морфонологічний, словотвірний, фразеологічний.

Морфонологічний рівень виникає на стику фонем і морфем. Предметом морфонології, вважає її основоположник М. С. Трубецькой, є дослідження морфологічного використання фонологічних засобів мови. Морфонологія вивчає чергування голосних та приголосних, наголос і сполучення фонем у складі морфеми і слова.

Словотвірний рівень є проміжним між морфологічним і лексико-семантичним. Предметом словотвору є творення слів на основі морфем, твірних основ, словотвірних моделей.

Фразеологічний рівень як проміжний виникає на стику лексико-семантичного і синтаксичного. Предметом фразеології є вивчення утворення номінативних одиниць на основі поєднання двох чи декількох слів.

Теорію ізоморфізму запропонував польський мовознавець Єжи Курилович. Згідно з цією теорією в мові існує структурний паралелізм між рівнями. Так, зокрема, структурну подібність можна побачити у складі й реченні (структурна тотожність голосного в складі і предиката в реченні). Теорія ізоморфізму має важливе практичне значення. Для прихильників цієї теорії обґрунтованим є запозичення методів та понять, які використовуються при вивченні одного рівня, для дослідження іншого, наприклад запозичення методів і понять фонології у дослідженні лексики або граматики.

Не всі вчені приймають теорію ізоморфізму. Так, зокрема, російський мовознавець В. І. Кодухов вважає, що ідея ізоморфізму не пояснює всієї складності мовної структури, а зводить її до найпростіших структур з площинною будовою.

Іншу оригінальну теорію щодо структури мови — *теорію ієрархії рівнів* — сформулював у 1962 р. французький мовознавець Еміль Бенвеніст. Суть цієї теорії полягає в тому, що мовні одиниці планом вираження спираються на нижчий рівень, а планом змісту належать до вищого рівня.

Система мови, на думку деяких мовознавців, — це не тільки те, що реально існує в мові, а й усе те, що може бути в ній створене.

Запитання та завдання

1. Розкрийте основні етапи в дослідженні питання про співвідношення мови і мовлення.
2. Які принципові відмінності в інтерпретації цієї проблеми характерні для концепції Ф. де Соссюра, Л. В. Щерби і Е. Косеріу?
3. Як трактується проблема співвідношення мови і мовлення в сучасному мовознавстві?
4. Яке теоретичне і практичне значення має дихотомія «мова — мовлення»?
5. Доведіть, що мова має системний характер.

- 6.** Які типи систем розрізняє сучасна наука? До якого типу систем належить мова? Обґрунтуйте відповідь.
- 7.** На чому ґрунтується системність мови? Які відношення існують між мовними одиницями?
- 8.** Чому проблема співвідношення мови і мислення належить до однієї з найскладніших проблем мовознавства?
- 9.** Які тенденції щодо питання про співвідношення мови і мислення існують у мовознавстві?
- 10.** Які є підстави вважати, що мислення може здійснюватися без допомоги мови? За яких обставин це буває?
- 11.** Доведіть, що єдність мови і мислення не означає їх тотожності.
- 12.** Сформулюйте визначення знака. Назвіть його основні властивості.
- 13.** Як називається наука, що вивчає структуру та функціонування різних знакових систем?

ЛЕКЦІЯ № 4.

План лекційного заняття

1. Мовознавство в Давній Індії.
2. Давньокитайське мовознавство.
3. Мовознавство в Давній Греції та Римі.
4. Давнє арабське мовознавство.
5. Мовознавство в Японії.

Тема: Філологія класичної давнини.

Мета: оволодіти знаннями передумови виникнення мовознавства в Давній Індії, Давньому Китаї, Давній Греції та Римі; сформувати вміння аналізувати спільне і відмінне в лінгвістичних традиціях Давньої Індії, Давнього Китаю і Давньої Греції; виховувати зацікавленість дисципліною, прагнення отримувати нові знання самостійно; удосконалювати професійну увагу (зосередженість, активність, стійкість).

Методи: розповідь, пояснення, елементи бесіди.

Дидактичні засоби навчання: навчально-методичний комплекс, мультимедійна презентація.

Література

1. Амирова Т.А. История языкознания: учебное пособие / Т.А.Амирова, Б.А. Ольховиков, Ю.В. Рождественский – М. : ВЦ «Академия», 2006. – 672 с.
2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: навчальний посібник / А.О. Білецький. – К. : «АртЕК», 1997. – 224 с.
3. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: Навч. посібник / С.І.Дорошенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 288 с.
4. Зеленько А. С. З історії лінгвістичних вчень. – Луганськ : Альма-матер, 2002. – 297 с.
5. Зубкова Л.Г. Общая теория языка в развитии: учебное пособие / Л.Г. Зубкова – М. : Изд-во РУДН, 2003. – 472 с.
6. Ковалик І.І. Загальне мовознавство: історія лінгвістичної думки / І.І. Ковалик, С.П. Самійленко. – К., 1985. – 373 с.
7. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник / М.П. Кочерган. – К. : ВЦ «Академія», 2003. – 464 с.
8. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавства: навчальний посібник у 2-х ч. / Г.С. Кириченко, С.В. Кириченко, А.П. Супрун. – К. : ВЦ «ІнЮре», 2008.
9. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: підручник / С.В. Семчинський. – К. : АТ «ОКО», 1996. – 416 с.
10. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень / Г. М. Удовиченко – К. : Вища школа, 1980. – 305 с.

У давньому мовознавстві виділяють чотири наукові традиції: давньоіндійську, давньокитайську, класичну, арабську.

1. Мовознавство в Давній Індії

Найдавнішою науковою традицією є давньоіндійська. Вона налічує 3000 років. Виникнення давньоіндійського мовознавства зумовлене суто практичними потребами. Із покоління до покоління віками передавалися

усним шляхом священні гімни (Веди). Згодом вони були зафіксовані писемно й увійшли до чотирьох збірників — Рігведа, Самаведа, Яджурведа й Атхарваведа. Давні індуси вважали, що ці священні гімни є божественними і тому їх необхідно оберігати від псування. Якщо ж не буде збережена смислова і формальна, тобто орфоепічна, точність, то це перешкоджатиме спілкуванню з Богом. Прагнучи зберегти точність Вед і забезпечити їх розуміння (не всі старі тексти Вед для індусів того часу були незрозумілими), а також намагаючись уберегти їх мову від впливу розмовних варіантів давньоіндійської мови (пракритів) і здійснюючи нормалізацію санскриту — літературної мови, яка функціонувала як жива мова до V ст. до н. е., а далі використовувалася тільки в релігійній сфері, давні індуси детально вивчали мовні явища і створили оригінальну й добре розвинуту лінгвістичну науку. Уже в самих Ведах розглядаються деякі мовознавчі питання, зокрема питання фонетики, орфографії, граматики і лексики.

Давньоіндійське мовознавство першої половини IV — другої половини III ст. до н. е. досягло такого високого рівня, що вплинуло на розвиток порівняльно-історичного мовознавства в XIX ст.

Найвідомішим давньоіндійським мовознавцем є *Паніні* (V—IV ст. до н. е.) — один із основоположників мовознавства, автор першої граматики санскриту. Вважають, що його граматика створена в усній формі й розрахована на усне передавання. Для легкого запам'ятовування вона подана у вигляді 3996 віршованих правил (сутр). Через декілька століть її було записано.

Паніні трактує мову як систему, що складається з фонетичного, морфологічного, словотвірного і синтаксичного рівнів. Саме розуміння мови як системи зумовило введення ним понять фонем та нульової морфеми, до чого європейське мовознавство прийшло лише наприкінці XIX ст.

Вихідною (початковою) одиницею мови Паніні вважав корінь, з якого з допомогою афіксів за правилами внутрішніх сандхі (поєднання морфем) утворюються слова, а відтак за правилами зовнішніх сандхі (поєднання слів) — речення і тексти. Орієнтація на синтез зумовила розгляд мовних одиниць від нижчих до вищих. Цим, очевидно, зумовлена його зацікавленість коренями і закінченнями. З часом це було перенесено і в лексикографію. Отже, його граматика нагадує ідеальну формалізовану схему і є породжувальною за своїм характером (у норму входило те, що могло породжуватися на основі правил Паніні). Породжувальний характер правил також пов'язаний з уявленням про мову як систему (в Європі про це заговорили не раніше XIX ст.).

Паніні вважають і родоначальником індійської діалектології (у своїй граматиці він звертає увагу на діалектні особливості Східної Індії), а також першим мовознавцем, який застосував зіставний метод (у багатьох випадках зіставляє санскрит із ведичною мовою). Граматика Паніні впродовж двох тисячоліть була зразком опису класичного санскриту.

Інші давньоіндійські граматисти *Яска* (V ст. до н. е.), *Вараручі* (III або II ст. до н. е.), *Катьяяна* (III ст. до н. е.), *Патанджалі* (II ст. до н. е.),

Бхартріхарі (V—VI ст. н. є.) розвивають учення Паніні. Зокрема, вони виділяють чотири частини мови — ім'я, дієслово, прийменник і частку. Слово ділять на основу і закінчення. В іменниках визначають сім відмінків: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий і аблативуз, але називають їх за порядком розташування: перший, другий, третій і т. д. Детально описують звуки, класифікуючи їх за фізіологічним принципом. Слова ділять на склади. Складотворчим вважають голосний звук.

Давньоіндійські вчені започаткували ідею історичного розвитку мов і їх порівняльно-історичного вивчення. Так, Вараручі вивчав пракрити й дійшов висновку, що вони постанали з однієї мови — санскриту. Отже, він застосував порівняльно-історичний метод задовго до того, як його стали використовувати в Європі.

Мовознавці Давньої Індії також укладали словники. Ще в V ст. до н. є. Яска склав коментарі до Вед — пояснення незрозумілих слів. Однак найвідомішим словником є словник Амари — «Амаракоша» (V ст. н. є.). Цей словник укладений за кореневим принципом, тобто в ньому наведено тільки корінь слова.

Давньоіндійські вчені не тільки описували мову, а й досліджували її філософські проблеми. Бхартріхарі вивчав співвідношення речення і судження (обчислював трансформації одного судження, за яких будь-яке судження еквівалентне іншому з погляду логічного змісту), роль слова у мові (виділив слово як абстрактний інваріант, особливу духовну сутність, тобто як одиницю мови, і слово як конкретну одиницю мовлення).

Датський мовознавець Вільгельм-Людвіг Томсен зазначав, що «висота, якої досягло мовознавство індусів, цілком виняткова, і до цієї висоти наука про мову в Європі не могла піднятися аж до XIX ст., та й то навчившись багато чого в індійців».

2. Давньокитайське мовознавство

Перші мовознавчі праці в Китаї належать до I тисячоліття до н. є. Так, у V ст. до н. є. з'явилися тлумачення незрозумілих слів у давніх текстах, а також праці про зв'язок між словом і властивостями позначуваного ним предмета чи явища. У III ст. до н. є. китайці дійшли висновку, що назва нерозривно пов'язана з позначуванним, і так виникла теорія «виправлення імен», тобто вибору імені, яке б відповідало позначуваному. Наприклад, якщо правління імператора було невдалим, девіз правління оголошували «неправильним» і змінювали. Вважалося, що людина, яка займає певне соціальне становище, повинна поводитись відповідно до назви цього становища.

У II ст. до н. є. було укладено перший ієрогліфічний словник. Далі словникова робота стала провідною в китайському мовознавстві.

Першим класиком китайського мовознавства вважають *Сю Шеня* (I ст. н. є.). Він здійснив класифікацію ієрогліфів і виділив їх складові частини (цим користуються до наших днів).

Специфіка китайського мовознавства в тому, що до II—III ст. н. є. китайські вчені досліджували тільки значення й написання ієрогліфів, а не

вимову слів. Опрацьований Сю Шенем аналіз ієрогліфів з'явився раніше, ніж перші праці з фонетики. Це пояснюється складністю структури китайських ієрогліфів, які вимагають уміння членувати їх на частини і складати їх із частин. Створення таких словників зумовлене також великою кількістю ієрогліфів, запам'ятовування яких перевищує потенції людської пам'яті.

На китайську лінгвістичну традицію вплинув складовий характер китайської мови. Основною одиницею китайської фонетики вважають *цзи* — склад у цілому, який водночас відповідає писемному знакові та лексичній одиниці й розглядається як основна одиниця і лексики, і граматики. Спочатку *цзи* інтерпретували як неподільну одиницю, пізніше з розвитком фонетики як розділу мовознавства *цзи* почали членувати: відділили тон як особливу характеристику складу, а те, що залишилося після відрахування тону, ділили на дві частини, які в нашому мовознавстві прийнято називати ініціаллю і фіналлю. *Ініціаль* – приголосний, з якого починається склад, а *фіналь* – усе інше (голосний + приголосні). Фіналь утворює риму. З XI ст. китайські мовознавці складають таблиці, в яких склади впорядковуються за ініціалами і фіналями. Звуків (фонем) у китайському мовознавстві не виділяли аж до ознайомлення з європейською традицією та її прийняття. Такий підхід пов'язаний із жорсткою структурою китайського складу.

З III ст. н. е. з'являються перші словники омофонів і рифм. На початку XVIII ст. укладено великий словник, який містить 47 035 ієрогліфів і 1995 їх варіантів.

Граматиці в китайській лінгвістиці приділяли незначну увагу. Це зумовлено тим, що не було необхідності виділяти граматику в окрему дисципліну, бо в китайській мові немає словозміни й граматичної афіксації (правда, є службові слова, але їх описували в лексикографії). Класифікації за частинами мови також не було, за винятком виділення «повних» і «пустих» слів, що так само пов'язано з особливостями будови китайської мови (немає словозміни, а синтаксично більшість слів може виступати в найрізноманітніших позиціях). Хоча синтаксис є дуже важливим для китайської мови, він не став об'єктом вивчення. Граматична наука в Китаї почала формуватися лише наприкінці XVIII — на початку XIX ст. Перша граматика китайської мови з'явилася 1898 р. і то під впливом європейської традиції.

Досліджували китайські мовознавці й питання діалектології та етимології. Так, ще на початку нашої ери Ян Сюн написав працю про народні слова, що ввійшли до літературної мови, вказавши на місце, звідки кожне з цих слів походить. У II ст. Лю Си уклав словник «Шимін» («Тлумачення імен»), у якому дано етимологію китайських імен.

Китайське мовознавство аж до кінця XIX ст. розвивалося самостійно без будь-яких впливів інших лінгвістичних традицій. У XIX ст. китайці ознайомилися з європейським мовознавством, і китайська традиція, на відміну від індійської, швидко піддалася впливу європейської. Нині в чистому вигляді вона вже не існує, хоча деякі її ідеї та методи, особливо ті, що стосуються ієрогліфіки, збереглися.

Китайська лінгвістична традиція справила істотний вплив на японське мовознавство.

3. Мовознавство в Давній Греції та Римі

У Давній Греції мовознавство розвивалось дещо в іншому напрямі, ніж у Давній Індії і Китаї. Початок античному мовознавству поклали філософи, тому розрізняють два періоди: філософський (V—III ст. до н. е.) і александрійський (III ст. до н. е. — IV ст. н. е.).

Філософський період. У цей період предметом наукових дискусій було питання про природу слова і відношення слова до речі. Філософів цікавило, отримує кожна річ назву відповідно до своєї природи чи зв'язок між назвою і річчю є довільним, встановлюється людьми за умовною згодою, свідомо. Так, *Геракліт* (VI—V ст. до н. е.) стверджував, що кожне ім'я нерозривно пов'язане з річчю, назвою якої воно служить. В імені розкривається природа речі. Протилежну думку висловив філософ *Демокріт* (V—IV ст. до н. е.): імена речам дають люди на свій розсуд. Як доказ своєї правоти він наводив приклади невідповідності між словом і річчю:

- 1) одне слово може називати декілька різних речей (багатозначність);
- 2) одна річ може називатися різними словами (синонімія);
- 3) різні слова можуть збігатися за формою і звучати однаково (омонімія);
- 4) значення слів можуть змінюватися;
- 5) існують поняття без однослівної назви.

Суперечки давньогрецьких учених відображені у творі філософа *Платона* «Кратіл, або про правильність імен» у формі діалогу між Кратілом, який обстоює тезу про природний характер назв, і Гермогеном, який наполягає на тому, що назви встановлюються законом. Сам Платон не підтримує жодної з цих точок зору, а лише резюмує: важливим є не протиставлення, а визнання, що в мові панує глибока внутрішня цілеспрямованість, а не невмотивована, свавільна примха. Платонові ж належить і перша спроба виділення частин мови: він розрізняє ім'я і дієслово.

Повнішу й точнішу картину частин мови окреслює *Аристотель* (384—322 рр. до н. е.) у своїх творах «Поетика» і «Риторика». Він виділяє імена, дієслова і допоміжні слова (сполучники та зв'язку). Щоправда, Аристотель не розмежовує частини мови і члени речення, тому імена ототожнює з суб'єктами, а дієслова з предикатами. Це є свідченням того, що Аристотеля, як і Платона, не цікавили частини мови як мовні категорії. Він їх виділяв у зв'язку з філософськими пошуками у сфері проблем мислення, тому ототожнював ці категорії з категоріями логіки чи, правильніше, підпорядковував логічним категоріям. Його якоюсь мірою можна вважати основоположником логічного напрямку в мовознавстві.

Аристотелю мовознавство завдячує також введенням поняття початкової форми (для імен — форма називного відмінка, для дієслів — форма 1-ої особи) і граматичного роду (розрізняє чоловічий, жіночий і середній рід). Важливим є й те, що він перший наблизився до розуміння знакової природи мови.

Подальша робота з уточнення мовних категорій пов'язана з філософською *школою стоїків* – однією з головних течій елліністичної й римської філософії кінця IV ст. н. е., яка розробляла основи морального життя і вбачала їх у подоланні пристрастей, в «силі духа», що виявляється в підкоренні розумові та долі. Стоїки уточнили й розширили класифікацію частин мови (встановили п'ять частин мови: дієслово, сполучник, член, власні імена й загальні назви), уперше ввели поняття відмінка в систему відмінків і виділили прямий і непрямий відмінки. Вступивши в суперечку про «природний» чи умовний характер назв і вважаючи, що слова спочатку були «правильними, істинними», вони стимулювали розвиток етимології. Однак, не маючи наукових принципів етимологізування, вони довільно тлумачили «правильні» значення слів, чим завдали шкоди етимології.

Стоїки торкнулися питання аналогії та аномалії в мові, тобто наявності чи відсутності закономірностей у самій мові. Щодо розуміння цього питання виокремились *аналогісти*, які інтерпретували мову як систему чітких правил, що не мають винятків, і *аномалісти*, які доводили, що мова допускає відхилення від закономірностей. Ця дискусія мала важливе значення для створення нормативної граматики, де поряд із граматичними правилами («аналогіями») стали наводити винятки з правила («аномалії»). Суперечка між аналогістами й аномалістами була настільки популярною, що привернула увагу до проблеми і далеких від філософії та мовознавства людей. Є свідчення, що навіть Юлій Цезар написав працю про аналогію.

Александрійський період. Бурхливого розвитку класична традиція у мовознавстві зазнала в Александрійській державі Птолемеїв (III ст. до н. е. — V ст. н. е.) – Єгипті. Саме тут граматика відокремилася від філософії, стала самостійною наукою. Це було зумовлено виданням класичних літературних творів (Гомера, Есхіла, Софокла та ін.), необхідністю філологічної інтерпретації цих творів, нормуванням спільної єдиної літературної мови всієї Греції — так званого койне.

Найвідомішими мовознавцями александрійської школи є Арістарх Самофракійський (217—145 рр. до н. е.), Діонісій Фракійський (170—90 рр. до н. е.) і Аполлоній Діскол (II ст. н. е.). *Арістарх Самофракійський* видав і прокоментував твори Гомера, Гесіода, Архілоха, Піндара, Есхіла й Аристофана. Коментарі зводились до розбору текстів і виправлення помилок. Найбільшою заслугою Арістарха Самофракійського є створення повної класифікації частин мови. Він виділив вісім частин мови: ім'я, дієслово, дієприкметник, займенник, прислівник, сполучник, прийменник, член (артикль), і класифікація набула завершеного вигляду.

Учень Арістарха Самофракійського *Діонісій Фракійський* створив підручник граматики. У цьому підручнику він уперше трактує частини мови в суто морфологічному (не синтаксичному) аспекті й уводить поняття акциденцій, тобто граматичних категорій. Так, у дієслові він виділяє категорії часу (теперішній, минулий і майбутній), стану (активний, пасивний і середній) та особи (перша, друга і третя).

Аполлоній Діскол – основоположник грецького синтаксису, який він

визначає як учення про словосполучення. У словосполученні, на його думку, головну роль відіграють дієслово та ім'я. Синтаксичну теорію Аполлонія Діскола, викладену в його основній праці «Синтаксис», взято за основу багатьох пізніших шкільних граматик.

Крім граматики александрійські мовознавці глибоко опрацювали фонетику. Вони чітко розрізняли звуки й букви. Звуки класифікували на голосні та приголосні. У букві розрізняли два елементи – зображення і назву.

Мовознавство Давнього Риму не залишило оригінальних праць. Римські мовознавці переповідали погляди давньогрецьких учених. Заслуговують уваги праця «Про латинську мову» *Марка-Теренція Варрона* (116— 27 рр. до н. е.), де описано граматичну систему латинської мови за давньогрецькими зразками, та підручник латинської мови *Квінтна-Реммія Палемона* (I ст. до н. е.), де вперше подано впорядковану латинську граматичну термінологію, яка стала основою термінології сучасного мовознавства. Пізніше з'являються два варіанти (поширений і скорочений) граматики латинської мови *Елія Доната* (350 р. н. е.) і найповніша граматика латинської мови *Прісціана* (526–527 рр. н. е.). Обидва підручники майстерно написані й служили 1000 років (аж до середньовіччя) в Європі як зразкові граматики латинської мови. За їх взірцем створювали граматики живих європейських мов.

Внесок римських мовознавців у граматичну теорію полягає в тому, що вони вивели з частин мови член (артикль), якого немає в латинській мові, ввели вигук, відкрили новий відмінок — аблятив і числівники поділили на кількісні та порядкові. Вивчаючи ораторське мистецтво, вони глибоко досліджували і стилістику на всіх мовних рівнях (фонетичному, морфологічному, лексико-семантичному, синтаксичному, а також на рівні тексту). Прикладом є підручник із красномовства «Ораторські настанови» *Марка-Фабія Квінтіліана* (35 — 96 рр. н. е.).

4. Давнє арабське мовознавство

Арабське мовознавство досягло великих успіхів в епоху халіфату (VII—XII ст.). Халіфат був багатонаціональною державою, в якій проживали перси, сирійці, греки, євреї та інші народи. Його територія охоплювала Аравію, Передню Азію, Північну Африку та Піренейський півострів. Державна політика була спрямована на арабізацію всіх народів, що населяли країну. Цьому сприяла підтримувана державою релігія – магометанство (іслам).

Стимулом розвитку арабського мовознавства було тлумачення Корану (релігійного вчення, писаного чи укладеного Магометом у першій половині VII ст.) і боротьба проти засмічення літературної мови.

Арабські вчені були ознайомлені з багатьма досягненнями індійських і грецьких філологів. Спираючись на ті досягнення, вони досліджували арабську мову і створили детальний опис її фонетики, морфології та лексики.

В арабському мовознавстві розрізняють п'ять шкіл: басрійську з центром у м. Басра (Месопотамія), куфійську з центром у м. Куф (Месопотамія), багдадську з центром у м. Багдад, андалузську (в Іспанії) і

египетсько-сирійську. Найвідомішими є басрійська і куфійська школи.

Серед мовознавчих праць виділяється трактат «Аль-Кітаб» (у перекладі «книга») басрійського граматиста *Сібавейхі* (753 — 796 рр.). Це повна грамика класичної арабської мови, в якій детально описано словозміну імені та дієслова, словотвір, фонетичні процеси, що відбуваються при творенні різних граматичних форм, а також проаналізовано артикуляцію звуків та їх позиційні варіанти.

Арабські мовознавці розрізняли звук і букву, виявляли факти невідповідності між звучанням і написанням. Услід за Аристотелем вони виділяли три частини мови: ім'я, дієслово, службові слова. Виявили специфічне для семіто-хамітських мов явище – внутрішню флексію. На початку X ст. в арабському мовознавстві остаточно сформувався мовознавчий поняттєвий апарат. Термінологія і граматичне вчення були приведені в систему. Вивчали арабські мовознавці й загальнотеоретичні питання, зокрема проблему походження мови.

Однак найбільших успіхів досягли араби в лексикографії. Вони уклали чимало багатотомних словників, серед яких вирізняється двадцятитомний словник Сагані (1181-1252) і стотомний (за іншими джерелами, шістдесятитомний) словник аль Фірузабаді (1329-1414) «Камус», що в перекладі означає «океан». Він був настільки популярним, що словом *камус* стали називати словник узагалі. Аналіз арабських словників засвідчує надзвичайне захоплення їхніх творців словом, лексичним багатством арабської мови. Так, до слів на позначення *лева* і *меча* наведено п'ятсот синонімів, *верблюда* — тисяча.

Арабська лінгвістична традиція вплинула на середньовічного тюрколога *Махмуда аль Каушарі* (XI ст.), відомого в мовознавстві своєю оригінальною працею «Диван тюркських мов» (написана в 1073-1074 рр., опублікована у Стамбулі в 1912-1915 рр.), що є своєрідною енциклопедією тюркських мов (тут слово *диван* означає «зібрання»). У цій праці вперше застосовано порівняльний метод як науковий принцип дослідження.

Японська лінгвістична традиція

Японське мовознавство в значній мірі розвивалося своїм шляхом і мало свої особливості, хоч і під впливом індійського та китайського мовознавства, а потім і європейського. До середини XIX століття воно не являло собою самостійної науки і входило складовою частиною у філологію й поетику.

Ранні писемні пам'ятки японської мови відносяться до VIII – X століть, коли складалася японська писемність. У цей період в Японію проникають ідеї китайського та індійського мовознавства. В цей же період у Японію проникає буддизм, вивчається санскрит і індійська культура. За зразком стародавніх пам'яток відбувалася нормалізація літературної мови, що відрізнялась від розмовної. Вивчення мови часто пов'язувалося з поетичними і риторичними дослідженнями. Створювались посібники з віршування в різних поетичних жанрах. З X століття посилено коментуються давньояпонські тексти, тлумачиться смисл невідомих слів. Кожне слово, вважали вчені, має свій первинний смисл, даний людям богами. Цей смисл

може забути і завдання етимолога – відшукати цей первинний смисл у найдавніших пам'ятках. Таке етимологізування довго трималось, та інколи ще й у наш час зустрічається в японському мовознавстві. Одночасно в давню епоху вивчалась також історична лексикологія, історичні в ній зміни, що розглядалися тоді як псування мови. Перші словники в Японії з'явилися ще в IX столітті за зразком китайських ієрогліфічних.

У кінці 16 – на початку 17 століть японське мовознавство вступило в новий етап свого розвитку, пов'язаний з іменем буддистського монаха Кейтю, що вивчав японську національну культуру, історичну орфографію, етимологію. Японці познайомилися з європейським мовознавством. В Японію приїздили португальські місіонери, що володіли грамотою дослідження мови. З'явилася перша граматики японської мови, автором якої був місіонер Ж.Родрігіс. Місіонери зробили і перший запис алфавітним (латинським) письмом японської мови. Особливо інтенсивно розвинулося японське мовознавство до середини XIX століття. Сформувалась як самостійна дисципліна стилістика, що раніше входила в поезику. Дається класифікація стилів (стародавній, середній, новий), класифікація лексики, різних поетичних жанрів, виділяються архаїзми і неологізми, літературна мова, діалекти і просторіччя (Араи Хекусеки, Мотоорі Нарінага та ін.). Ще в XIII ст. з'явилися перші спроби зіставлення японської мови з іншими (японська – корейська). Велась лексикографічна робота. Найбільшим словником того часу був 93-томний тлумачний словник "Вакункан" Танігава Котосуга (1777 р.). Останні 18 томів, що вийшли в світ уже в XIX ст., відображали розмовну і діалектну лексику японської мови. Велась і граматичні дослідження. Нагромаджено великий матеріал. Виділяються 4 частини мови., досліджується дієвідмінювання в японській мові (Фудзітані Наріактр, Мотоорі Норнага). В 5-томній праці (1773 р.) Фудзітані Наріактра дає першу спробу в історії японського мовознавства класифікацію частин мови, відділяє дієслова від прикметників. Гімон дає схему дієвідмінювання. У 1833 році з'явилася праця Цурумине – перша загальна граматики японської мови, укладена вперше японцем, хоч і написана за зразком шкільних грамастик голандської мови. В другій половині XIX ст. з'явилися і інші подібні граматики, але уже за зразком граматики англійської. Інтенсивно розвивалась семасіологія, історична фонетика. Значний внесок у вивчення фонетики давньоапонської мови належить видатному японському вченому Мотоорі Нарінага (XVIII ст.). У цілому японське мовознавство детально розробило питання історичного правопису, на основі якого почала складатися її історична фонетика. Дослідження Кейтю і Мотоорі Нарінага надовго визначили рівень розвитку фонетики японської мови, аж до розвитку фонології в XX столітті.

На початку XIX ст. в Японії з'явилася перша теорія походження мови. Видатний японський вчений Судзукі Акіра вважав, що мова – результат звуконаслідування людиною голосу тварин, людей, наслідування звукам природи, зображення дій і станів. І хоч ця теорія була уже відома європейському мовознавству, все ж вона на фоні тодішньої віри в надлюдське

походження мови була необхідною й історично виправданою.

Запитання та завдання

1. Чим зумовлене виникнення мовознавства в Давній Індії, Давньому Китаї, Давній Греції та Римі?
2. Назвіть спільне і відмінне в лінгвістичних традиціях Давньої Індії, Давнього Китаю і Давньої Греції.
3. Які питання мовознавства досліджували давньоіндійські, давньокитайські й давньогрецькі вчені? Які з порушених ними проблем є актуальними й нині?
4. У чому полягає специфіка давнього арабського мовознавства?

Лекція 5

План лекційного заняття

1. Мовознавство епохи Середньовіччя і Відродження.
2. Зародження порівняльно-історичного мовознавства.
3. Зародження типологічного мовознавства.
4. Розквіт порівняльно-історичного мовознавства.
5. Натуралізм і психологізм у мовознавстві.
6. Соціологізм у мовознавстві.
7. Мовознавство другої половини 20 – початку 21 ст.

Тема: Історіографія мовознавства (XIV-XXI століття)

Мета: оволодіти знаннями про специфіку розвитку мовознавчої думки у XIV-XXI століттях; виховувати зацікавленість дисципліною, прагнення отримувати нові знання самостійно; удосконалювати професійну увагу (зосередженість, активність, стійкість).

Методи: розповідь, пояснення, елементи бесіди.

Дидактичні засоби навчання: навчально-методичний комплекс, мультимедійна презентація.

Література

1. Бевзенко С. П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 2006. – 143 с.
2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1996. – 320 с.
3. Герета Н.М. Вступ до мовознавства / Н. М. Герета, М. М. Торчинський. – К. : Товариство „Знання”, 2000. – 44 с.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства / Ю. О. Карпенко. – К. – Одеса, 1991. – 280 с.
5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2000. – 368 с.
6. Левицький А.Е. Вступ до мовознавства : навчальний посібник / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 88 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / вид. 2-ге, випр. і доп. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
8. Ющук І.П. Лекції зі вступу до мовознавства / І. П. Ющук. – К., 1995. – С. 25–106.

1. Мовознавство епохи Середньовіччя і Відродження

В часи Відродження вчених особливо цікавили проблеми *походження мови*. Ще на початку XIV ст. італійський письменник Данте Аліг'єрі (1265-1321) у трактаті «Про народне красномовство» (1307-1308) писав про спільне походження італійської, провансальської та французької мов. У XVI ст. з'являється праця французького вченого Гівельма Постеллуса (1538) «Про спорідненість мов», де вчений вирізняє 12 мов, довівши їх походження від давньоєвропейської. Про подібність мов йдеться й у «Розповіді про європейські мови» Йосифа Юстуса *Скалігера* (1559): всі європейські мови поділяються на 11 основних мов, серед них виділяються 4 великі мови з багатьма діалектами. Вперше вживається термін «споріднені мови» (мови, що походять від однієї мови-матері) поняття «материнська мова». Це — перша, найдосконаліша, як на той час, класифікація європейських мов.

У 1666 р. хорват Юрій Крижанич опублікував «Грамматичні дослідження про російську мову», де навів фонетичні відповідники між слов'янськими мовами і на цій основі здійснив першу класифікацію

слов'янських мов.

Універсальна граматика

Цікавою спробою встановити принципи, спільні всім мовам, і причини головних відмінностей, що в них зустрічаються, є видана в Парижі у 1660 р. «Граматика загальна і раціональна...», авторами якої були вчені-ченці з монастиря Пор-Рояль (що під Парижем) Антуан Арно і Клод Лансло. Через це праця отримала назву граматики Пор-Рояля. Хоча граматику й називалася «загальною», поставлені у ній завдання здійснювалися на фактичному матеріалі тільки французької, латинської, грецької і частково давньоєврейської мов. Автори граматики Пор-Рояля виходили з того, що мова – вираження мислення, категорії мови – втілення категорій мислення; граматику, що вивчає мову, має спиратися на логіку; і оскільки мислення і логіка у всіх людей єдині, єдиною має бути і граматику; Отже, єдина граматику не може бути граматикою окремої мови, вона може бути тільки загальною, універсальною і раціональною, тобто логічною.

Звідси ототожнення речення з логічним судженням, членів речення з логічними категоріями суб'єкта, предиката і т. п. Автори стверджують, що існують єдині фундаментальні правила функціонування граматичної структури. При цьому вони чітко розрізняють *формальну* і *семантичну* структуру речення (чого не розуміли лінгвісти ХІХ і навіть першої половини ХХ ст.). Більше того, вони дійшли до розуміння глибинних і поверхневих структур — положення, яке лише в наш час стало ефективно застосовуватися в синтаксичних дослідженнях. Відштовхуючись від поверхневих явищ, автори перейшли до опису глибинної семантики, яка не має прямих формальних відповідників.

Універсальна мова

Готфрід-Вільгельм Лейбніц у 1704 р. висунув завдання порівняння всіх мов світу між собою і виступив з ідеєю створення універсальної символічної мови, близької до логіко-філософських та математичних побудов. За основу цієї концепції взято тезу: всі складні ідеї є комбінаціями простих. Ця мова, як проста система символів для вираження будь-якого знання, буде, на його думку, міжнародною допоміжною мовою і служитиме знаряддям відкриття нових істин з уже відомих за певними формальними правилами.

2. Зародження порівняльно-історичного мовознавства.

Справжнім поштовхом для зародження порівняльно-історичного мовознавства, яке передбачає *синтез порівняльного та історичного дослідження мов*, стало ознайомлення із санскритом. Досліджуючи велику кількість слів з санскриту, вчені дійшли висновку про вражаючу подібність у мовах, яка могла бути поясненою лише наявністю певної прамови. Італійський мандрівник *Ф. Сассеті*, вперше висловив припущення про спорідненість санскриту з італійською мовою, тобто вперше залучив санскрит до порівняння з європейськими мовами. Однак детальне ознайомлення із санскритом почалось наприкінці ХVІІІ ст. завдяки працям англійця *Уільяма Джонса* (1746-1794), який багато років прожив у Індії і вивчав індійську культуру. У 1786 р. він виступив у Королівському

азіатському товаристві (Інститут східних культур) у Калькутті з доповіддю, в якій звернув увагу на регулярний збіг між дієслівними коренями і граматичними формами санскриту і латинської, грецької, кельтської, готської та перської мов. На його думку, така велика кількість збігів не може бути випадковістю і є свідченням походження цих мов від одного спільного предка (прамови). Оскільки санскрит серед названих мов -- найстаріша мова, то, за твердженням Джоунза, він і є цією прамовою

З огляду на це, у 1786 році У. Джонсом була започаткована порівняльно-історична граматики індоєвропейських мов. Отже, зародження порівняльно-історичного мовознавства як наукової дисципліни мало місце наприкінці 18 – початку 19 ст.

Знамените відкриття Джонсона підтвердив німецький учений *Фрідріх фон Шлегель* (1772-1829) у розвідці «*Про мову і мудрість індіанців*» 1808 р. Він довів близькість санскриту до латинської, грецької, німецької та перської мов як за лексичним складом, так і за граматичною структурою. Як і Джонсон, він вважав санскрит найдавнішою мовою, що нібито є прамовою розглянутих у його праці мов. В порядку зменшення близькості він пов'язує з давньоіндійською латину, грецьку, германську, перську, вірменську, слов'янську і кельтську мови. Основною ідеєю цієї праці є думка про *необхідність порівняльного дослідження мов*. Уперше в мовознавстві тут вжито термін *порівняльна граматики*.

3. Зародження типологічного мовознавства

З ім'ям Фр. Шлегеля пов'язаний перший досвід типологічної класифікації мов. Він впроваджує поняття флективних мов (на матеріалі санскриту, грецької та латинської), що протистоять мовам, які відмінні від них за своєю граматичною організацією та займають нижчу ступінь в ієрархії типів мов (як китайська). Вченим висловлювалася думка про первинну відмінність флективних (*Флективні* – граматичні значення виражаються здебільшого системою флексій, корінь може виступати в кількох варіантах; одне значення може виражатися різними афіксами) і нефлективних (афіксальних) мов. Флективні мови були оголошені естетично досконалими. Мови типу давньоіндійської характеризувалися як такі, що здатні виражати (у силу внутрішнього осяяння) найскладніші і разом з тим надзвичайно ясні поняття і думки. Фр. Шлегель закликав до створення порівняльного словника і порівняльної граматики слов'янських мов з метою усвідомити їх місце в спорідненій ієрархії щодо давньоіндійської і «старшинства» однієї із слов'янських мов по відношенню до інших. Він формулює поняття «історичного родовідного древа», що відображає справжню історію виникнення тієї чи іншої мови. Старшим братом Фр. Шлегеля, Августом Вільгельмом фон Шлегелем (1767-1845), було введено розрізнення мов, позбавлених граматичної структури (в пізнішій термінології аморфних або ізольюючих), мов афіксальних і мов флективних. Була дана докладна і точна характеристика флективних мов; впроваджено терміни синтетизм і аналітизм, із зазначенням руху європейських мов від синтетичного типу до аналітичного, особливо в умовах взаємодії різних мов. Ще в 1803 р., раніше

свого брата, він говорив про збереження давньоіндійською мовою найбільшою ступеня рис промови, про «досконалість» і «ясність» давньоіндійської, про походження з неї перського, грецької, латинської, германської і втрати ними в процесі розвитку певних якостей.

4. Розквіт порівняльно-історичного мовознавства

Початок 19 ст. відзначений справжньою революцією в порівняльно-історичному мовознавстві, пов'язаною з прізвищами основоположників цієї галузі німецьких учених *Ф. Боппа*, *Я. Грімма*, датчанина *Р. Раска* і росіянина *О. Х. Востокова*.

Основи систематичного порівняльно-історичного вивчення мов заклав і *Франц Бопп* (1791-1867). Він видав у 1816 першу спеціальну роботу з порівняльної граматики індоєвропейських мов, яка послужила програмою подальшої його наукової діяльності – «Про системі дієвідміни санскриту в порівнянні зі дієвідміною грецької, латинської, перської і німецької мов». Ним було складено першу в Німеччині граматику санскриту (1822-1827). Активно розроблялася теорія кореню. Розробляється перша в історії компаративістики схема морфологічних відповідностей в індоєвропейських мовах (на основі порівняння закінчень дієслів). Учений вважав, що на основі порівняння фактів живих і мертвих мов можна встановити їх первісний стан. Виводячи праформи, він пояснював явища однієї мови за допомогою фактів іншої. Це було новим у методології лінгвістичних досліджень. Свій метод Бопп апробував на матеріалі 45 залучених до дослідження мов. Він увів у лінгвістичний обіг поняття звукового закону і термін «індоєвропейські мови» (його попередники вживали термін індогерманські мови).

У 1818 р. вийшла праця датського мовознавця *Расмуса Раска* (1787--1832) «Дослідження в галузі давньопівнічної мови, або Походження ісландської мови». У ній Раск доводить наявність споріднених зв'язків між ісландською, грецькою, латинською і балтослов'янськими мовами та відсутність будь-яких ознак спорідненості між ісландською і такими мовами, як гренландська, баскська, фінська. Раск знав величезну кількість не тільки мертвих, але і живих мов, нерідко вивчав їх заради можливості порівнювати різні мови і встановлювати між ними відносини подібності та відмінності. Він написав граматику низки мов. Раск розумів мову як явище природи, як організм, який повинен вивчатися за допомогою природничо-наукових методів. У його роботах містяться намітки розмежування синхронії і діахронії в дослідженні мов. Мови поділяються на мови і види мов. Фактично вперше саме Р.К. Раск дав вихідний перелік мов, що входять до індоєвропейську спільність (але без використання цієї назви). Йому належить думка про циклічний розвиток мов (не по колу, а по спіралі) – від кореневоізолюючого (аналітичного) типу через афіксальні типи і знову до кореневоізолюючого типу.

Першу порівняльно-історичну граматику однієї з груп (а саме германської) всередині індоєвропейських мов створив *Якоб Грімм* (1785-1863). Видає «Німецьку граматику» (4 т.) – фактично історичну граматику германських мов (1819-1837). Праці Я. Грімма – це перший досвід поєднання

компаративної та історичної методики дослідження мов. Під впливом Р. Раска, з яким Я. Грімм перебував у листуванні, він створює теорію умлаута (регресивної асиміляції голосних). Я. Грімм переконаний у важливості для доказу спорідненості мов регулярних звукових переходів. Ним установлюються регулярні відповідності в області консонантизму між індоєвропейськими мовами в цілому і німецькою, зокрема.

Другий етап розвитку компаративістики відзначений лінгвістичними розвідками *В. фон Гумбольдта* – засновника концепції загального мовознавства. Першою лінгвістичною розвідкою Гумбольдта була доповідь «Про порівняльне вивчення мов стосовно різних епох їх розвитку», виголошена в 1820 р. в Берлінській академії. У цій доповіді викладені ідеї стадіальної концепції мови. Гумбольдт прагне виявити загальні закономірності історичного розвитку мов світу. У своїй типологічній класифікації спирався на розробку мовної типології братів Шлегелів. Вона ґрунтується на загальних принципах граматикизації мов світу (на базових ознаках: понятті слова і морфемі, їх співвідношення, способу вираження граматичного значення, характеру морфем, об'єднаних у слові, способу їх об'єднання та позиції словотвірної або словозмінної морфемі відносно кореневої). Усі мови світу поділяє на чотири морфологічних типи: 1) мови аморфні (кореневі, ізолюючі); 2) аглютинативні; 3) інкорпоруючі (полісинтетичні); 4) флективні (фузійні) (перший, другий і четвертий типи було виділено до нього А. Шлегелем, а інкорпоруючий уперше виокремив Гумбольдт). *Ізольовані* мови – це безафіксні мови чистих коренів, не мають словозміни, складаються з корневих морфем, граматичне значення виражається переважно за допомогою порядку слів, службових слів і зв'язку смислового прилягання. В чистому вигляді трапляються рідко, близька до них в'єтнамська. *Аглютинативні* мови передають граматичне значення регулярними однозначними словозмінними афіксами, що приєднуються до кореня або основи за характером звучання кореня і сполучаються з ним аглютинацією. Словозмінні афікси є тут єдиними виразниками граматичного значення. *Флективні* – граматичні значення виражаються здебільшого системою флексій, корінь може виступати в кількох варіантах; одне значення може виражатися різними афіксами (усі слов'янські, германські, балтійські та інші індоєвропейські мови, мови афразійської родини). *Інкорпоруючі* мови характеризуються поєднанням у висловленні аморфних основ-коренів у складні комплекси із використанням певних службових елементів. Такі утворення є водночас і словами, і реченнями, компоненти яких передають зміст головних і другорядних членів речення (частина палеоазіатських мов та індіанські мови Америки).

Ці типи мов учений розглядає як відображення хронологічно послідовних етапів світового мовотворчого процесу, як перехід від нижчої до вищої, досконалішої форми (стадіальна концепція мов). За ступенем розвитку мов можна судити про ступінь інтелектуального розвитку народу: народ, який більше від інших обдарований природою і який перебуває у сприятливіших умовах, порівняно з іншими, повинен отримати й

найдосконалішу мову. І хоч нині положення Гумбольдта про *перехід кореневих мов у аглютинативні, а далі аглютинативних у флективні як найдосконаліші* вважають помилковим, сама ідея структурного зіставлення мов стала основою нової мовознавчої дисципліни, яка успішно розвивається, – лінгвістичної типології.

Найціннішою є тритомна праця «Про мову каві на острові Ява», яку вчений не встиг завершити. Її було опубліковано посмертно в 1836-1840 рр. У теоретичному вступі до неї «Про різноманітність будови людської мови та її вплив на духовний розвиток людства» Гумбольдт виклав свою теоретичну концепцію, свою філософію мови.

Отже, в першій половині 19 ст. здійснюються спроби показати різні структурні типи мов як стадії єдиного процесу розвитку мов – з менш досконалих до більш досконалих.

5. Натуралізм і психологізм у мовознавстві

Наступний третій етап розвитку лінгвістичного компаративізму (початок 50-х – друга половина 70-х рр. 19 ст.) ознаменувався спробами реконструювати гіпотетичну індоєвропейську прамову, відмовою від логічного підходу, який передбачав орієнтацію на незмінну і універсальну структуру мови і не давав пояснення її історичної мінливості і різноманітності її форм. Мовознавці звертаються до тих наук, які досліджують природу змінних явищ, а саме до природознавства (біології), що займається матеріальними явищами, або до наук про духовну (психічну) діяльність людини. Це теорії *натуралізму і психологізму в мовознавстві*. Видатним представником натуралізму як етапу розвитку лінгвістичного компаративізму був дослідник-систематизатор *Август Шлейхер / Шлайхер* (1821 – 1868). Він вважав, що природничо-науковий принцип передбачає наступні постулати: 1) «мови – це природні організми, які виникли без участі людської волі, вирости і розвинулися за певними законами і в свою чергу старіють і відмирають»; 2) «життя мови», як і життя природи, є розвитком, а не історією; справжнє життя мови проявляється в діалектах, а літературно-письмові форми є штучними утвореннями; історичний період характеризується розпадом форм, старінням і відмиранням форм мови та самих мов (так як розкладаються організми в природі); 3) лінгвістика повинна бути заснована на точному спостереженні організмів і законів їх буття, на повному підпорядкуванні дослідника об'єкту дослідження. Основні роботи Августа Шлейхера: «Морфологія церковнослов'янської мови» (1852), «Про морфологію мови» (1859), «Теорія Дарвіна в застосуванні до науки про мову» (1863) та ін..

У праці «Компендіум порівняльної граматики індоєвропейських мов» (1861) викладається принципово нова концепція порівняльної граматики індоєвропейських мов, що відрізняється від граматики Ф. Боппа. Шлейхер створює *теорію родовідного древа індоєвропейських мов*. На його думку, індоєвропейська прामова в доісторичний період розпалася на дві групи прамов – проміжних мов, мов-основ): 1) північноєвропейську (слов'яно-германську); 2) південноєвропейську (арно-греко-італо-кельтську). В

історичний період найближчою до індоєвропейської виявилася давньоіндійська мова, найвіддаленішою – німецька і балтослав'янська прамови.

Враховуючи все різноманіття мов світу, Шлейхер стверджував, що «неможливо встановити загальну прамову для всіх мов, швидше за все існувало безліч прамов». Висунута Шлейхером теорія родовідного дерева отримала в історії лінгвістики назву «парадигма Шлейхера».

Робиться спроба *реконструкції індоєвропейської прамови*, яка більше не ототожнюється з санскритом, тобто не є історичною реальністю, а уявленням про звукову систему і систему форм слова, отже, ідеалізованою моделлю, яка необхідна для динамічного розгляду різноманітного матеріалу індоєвропейських мов.

А. Шлейхер першим здійснив спроби реконструкції індоєвропейської прамови. Епохальне значення має його байка, написана на гіпотетичній прамові.

Праці Шлейхера зробили величезний внесок у *розробку лінгвістичної типології*.

Психологічний напрям – сукупність течій, шкіл, концепцій, які розглядають мову як феномен психологічного стану і діяльності людини чи народу. У цьому напрямі одразу виокремилися дві концепції — індивідуального психологізму і колективного психологізму. Обидві концепції спираються на ідеї Гумбольдта, який, з одного боку, пропагував індивідуально-психологічний підхід до тлумачення мовних явищ із врахуванням фактору людської особистості, індивідуальної психіки, а з іншого, говорячи про загальнолюдський розум, мислення духа, стверджував, що об'єднувальна функція свідомості виробляється колективно у процесі спільної життєдіяльності, в якій мова відіграє вирішальну роль.

Представники індивідуального психологізму досліджували *психологію мовлення*, тобто психічні процеси, пов'язані з мовленнєвими актами, а представники колективного психологізму — *психологію мови*, тобто психологічні закономірності, що виявляються в системі мови і в її історичному розвитку. Основоположником психологізму в науці про мову вважають *Геймана Штейнтала* (1823-1899) – професора Берлінського університету, послідовника ідей В. Гумбольдта і психолога Й.-Ф. Гербарта. Видатними представниками напряму вважаються також *О. О. Потебня* і *В. Вундта*.

Концепція Г. Штейнтала базується на асоціативній психології Гербарта, відповідно до якої утворення уявлень абсолютно механічним чином управляється психічними законами асиміляції (поєднання і закріплення тотожних або близьких уявлень), апперцепції (залежність нового сприйняття від маси попередніх уявлень у свідомості індивіда) й асоціації (встановлення зв'язків між уявленнями за подібністю, контрастом, суміжністю тощо). На основі цих законів Г. Штейнталь намагається пояснити як походження мови, так і процеси її розвитку. При цьому він категорично відкидає участь мислення у становленні мови («Категорії мови і логіки

несумісні і так само мало можуть співвідноситися одна з одною, як поняття кола і червоного»). Вся увага дослідника зосереджується, таким чином, на індивідуальному акті мовлення, розглянутому як явище психічне. '

Через вивчення явищ індивідуальної психології Г. Штейнталь прагне досягнути «закони духовного життя» в різного роду колективах – в націях, у політичних, соціальних і релігійних спільнотах – і встановити зв'язки типів мови з типами мислення й духовної культури народів (етнопсихологія). Виконання цього завдання є можливим тому, що внутрішня форма мови (яка і обумовлює національний тип мови) безпосередньо доступна спостереженню тільки через його зовнішню форму, звукову сторону мови.

Свою психологічну концепцію мови Штейнталь виклав у працях: «Граматика, логіка і психологія, їх принципи і взаємовідношення» (1855), «Вступ до психології та мовознавства» (1871), «Філософія мови» (1858), «Філософія, історія і психологія та їх взаємовідношення» (1863).

О.О. Потебня (1835-1891) – «найбільший лінгвіст нашої країни і один з найбільш видатних філологів слов'янства» (Л. А. Булаховський). Все життя Потебні пов'язана з Харківським університетом, де він вчився і де пізніше протікала вся його наукова і викладацька робота в якості професора кафедри російської словесності. На відміну від Г. Штейнтала, О. О. Потебня не відриває мову від мислення, але разом із тим підкреслює специфічність логічних і мовних категорій.

Молодограматизм був течією німецької лінгвістичної думки. Центральними фігурами цього напрямку є Карл Бругман (1849-1919), Бертольд Дельбрюк (1842- 1922), Герман Пауль (1846-1921) та ін. Програмні ідеї напрямку викладені у передмові до першого тому «Морфологічних досліджень» Г. Остхофа і К. Бругмана (1878), що став свого роду маніфестом нової школи, і в книзі Г. Пауля «Принципи історії мови» (1880). Молодограматики відмовилися від багатьох ідей першої половини 19 ст. (перехід мов від початкового аморфного (кореневого) стану через аглютинацію до флективного строю; ідеї В. фон Гумбольдта про внутрішню форму мови, обумовлену національним «духом» народу; вчення А. Шлайхера про мову як природний організм і про два періоди в житті мови – творчий доісторичний, коли відбувалося становлення форм мови, і історичний, коли відбувалося руйнування цих форм). Молодограматики звернулися до вивчення людини-мовця, до трактування мови як індивідуального психофізіологічного явища, що забезпечує спілкування і розуміння завдяки однаковим умовам життя мовця і слухача, спільності їх уявлень. Вони стали визначати мову не як природне, а як суспільне явище, яке не існує саме для себе. Мовознавство було віднесено до культурознавчих наук, що базуються на психології індивіда. Поряд з психологією враховувалася і фізіологія, що призводило до дуалізму у трактуванні мовних явищ. Найбільші досягнення – в області порівняльно-історичної фонетики і морфології: створили досить цілісну картину індоєвропейського вокалізму і звукових чергувань, заклали основи індоєвропейської морфонології; уточнили поняття кореня, встановили його історичну мінливість. Вимагали суворого підходу до етимологічного

аналізу. Ними була досягнута висока ступінь достовірності в лінгвістичній реконструкції, отримані досить точні знання про звуковий склад та морфологічну структуру індоєвропейської прамови і про закономірності змін мов в історичну епоху. Проте у працях молодогограматиків надавалася перевага вивченню живих мов, а не реконструкції індоєвропейської прамови. У центр уваги була поставлена індивідуальна жива мова, фізіологічні і акустичні аспекти звуків мови, що стало стимулом для виділення фонетики в самостійну мовознавчу дисципліну. Була вичленована семантика як самостійна лінгвістична дисципліна. Завдяки інтересу до живої народної мови і життя діалектів виникла діалектографія, яка фіксує на географічних картах поширення звукових явищ

6. Соціологізм у мовознавстві.

Антуан Мейє шукав причини мовних змін в соціальних чинниках і бачив у прамові лише гіпотетичну систему відповідностей між спорідненими мовами. Його праці фокусуються на проблемі етногенезу, дослідження територіальних діалектів як свідоств історичного розвитку суспільства та соціальних діалектів як відображення класового та професійного розшарування суспільства, на взаємозв'язках діалектів з національною мовою.

Ім'я А. Мейє зазвичай пов'язують з французькою соціологічною школою в мовознавстві, яка висуває на перший план комунікативну функцію мови поряд з визнанням її системності і знакової природи її одиниць. Звернення до соціологізму, який оформляється на рубежі 19-20 ст., було реакцією на натуралізм А. Шлайхера, індивідуалістичний психологізм молодогограматиків. Соціологізм в мовознавстві сприяв розвитку діалектології і лінгвістичної географії. У його руслі ведуться дослідження історії мов і діалектів, співвідношення мови і культури, мовних і соціальних структур. Він пов'язаний із становленням в той же історичний період структурної антропології, вивчає співвідношення соціальних і мовних структур у процесі розвитку мислення на різних щаблях етногенезу (Клод Леві-Строс).

Мейє показав зв'язок між розвитком цивілізації і змінами у складі словника, між інтелектуальним прогресом і переосмисленням або виникненням нових граматичних форм і категорій, прикладом чого може служити розвиток семантики граматичного роду або редукція флексій і спрощення морфологічної структури слова в історії західноєвропейських мов. У наш час ці положення звучать вже як аксіоми, але в перші десятиліття ХХ століття вони стали одкровенням для багатьох вчених.

7. Мовознавство другої половини 20 – початку 21 ст.

Цілком природною реакцією на крайнощі структуралізму є бурхлива експансія в 60-70-ті роки *семантики*, а в 80-ті роки формування *функціоналізму*, переходу від внутрішньо системного аналізу до вивчення мови у зв'язку з її носіями і середовищем функціонування. Функціоналізм забезпечує вивчення мови як діяльнісного, цілеспрямованого, живого організму, представленого численними мовленнєвими продуктами у відповідних актах комунікації.

Отже, поряд із двома виявами мови, виділеними Ф. де Сосюром – мовою і мовленням, виділяється третій – комунікація, яка має свої одиниці і категорії: дискурс, мовленнєвий жанр і мовленнєвий акт. Основними ознаками мовознавчих студій другої половини 20 – початку 21 ст. є фокусування на динамізації мови як об'єкту дослідження й антропоцентричне її сприйняття і визначення. У 60-70-х роках вчені звернулись до прагматичних (соціально-психологічних, контекстних та ситуативних) чинників уживання мови. Водночас в ракурсі антропоцентричного підходу на початку 80-х років 20 ст. народжується ідея поєднання вивчення механізмів живої природної мови із когнітивними аспектами людини-мовця, носія конкретних мовних картин світу.

Всередині 90-х років 20 ст. починає домінувати комунікативна (дискурсивна) парадигма, що репрезентує методологічний поворот від класичної парадигми філософії свідомості до посткласичної парадигми філософії комунікації. Із середини 80-х років спостерігається посилення впливу функціонально-комунікативного підходу на теоретичні засади лінгвокогнітивізму. Із виникненням когнітивної теорії дискурсу (моделі контексту, ситуаційні моделі, макропропозиції, пропозиції тощо) у світовому мовознавстві відбувається «друга когнітивна революція».

Інтерпретативний аналіз дискурсу розглядає соціальні чинники комунікації як організованої діяльності, взаємодії, враховує когнітивні чинники установок, пам'яті, емоцій, знань, вірувань, оцінок.

Контрольні запитання для самостійної роботи

1. Розкрийте значення в історії мовознавства граматики Пор-Рояля. Чому її називають універсальною і раціональною?
2. Сформулюйте основні передумови виникнення порівняльно-історичного мовознавства.
3. Назвіть основоположників порівняльно-історичного мовознавства і розкрийте їх внесок у порівняльно-історичне мовознавство.
4. Які основні положення лінгвістичної концепції В. Гумбольдта? Чому його вважають основоположником загального мовознавства?
5. Чим зумовлене виникнення натуралістичного напрямку в мовознавстві?
6. Які основні ідеї натуралістичної теорії А. Шлейхера? Оцініть їх із позиції сучасного мовознавства.
7. Сформулюйте основні теоретичні положення психологізму. Визначте їх сильні й слабкі сторони.
8. У чому полягають заслуги молодограматизму? Чим зумовлені слабкі сторони молодограматичного напрямку?
9. Охарактеризуйте мовознавчі напрями, які з'явилися наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.

**Комплекс контрольних робіт (ККР) для визначення залишкових
знань з дисципліни
I курс**

Базовий рівень

1. Фонетика – це розділ мовознавства, що вивчає:
фонетичні зміни
артикуляційні характеристики звуків
звукову будову мови
акустичні характеристики звуків
2. До позиційних змін належать:
кількісна редукція
протеза
акомодація
якісна редукція
3. Фонема виконує функцію:
комунікативну
дистинктивну
мислетворчу
емотивну
4. Основна функція слова:
комунікативна
номінативна
дистинктивна
мислетворчу
5. Ослаблення артикуляції ненаголошених звуків і зміна їхнього звучання:
акомодація
асиміляція
дисиміляція
редукція
6. Віднесеність слова до предмета називають:
денотативним значенням
сигніфікативним значенням
структурним значенням
конотативним значенням
7. Процеси найменування вивчає:
ономастика
ономасіологія
семасіологія
етимологія
8. Звукову систему мови на певному етапі її розвитку вивчає:
загальна фонетика
конкретна фонетика
зіставна фонетика
описова фонетика

9. Визначається частотою коливань така акустична характеристика звуків:

тембр

довгота

висота

сила

10. Речення виконує функцію

дистинктивну

номінативну

комунікативну

акумулятивну

11. Основна одиниця морфологічного рівня мови

речення

морфема

словоформа

фонема

12. До двопланових одиниць мови відносяться

синтаксема

фонема

словосполучення

лексема

13. Тип синтаксичного зв'язку, в якому граматичні значення стрижневого слова повторюються в залежному слові, називається

узгодження

координація

керування

прилягання

14. Мовознавство – це наука про...

історію народу

про психічний стан людини

про мову

про мовлення

15. Українську мову вивчає...

загальне мовознавство

конкретне мовознавство

прикладне мовознавство

зіставне мовознавство

16. Мовознавство – це наука...

природнича

гуманітарна

технічна

соціальна

17. Номінативну функцію виконують

звуки;

лексеми;

речення

морфеми

18. Білінгвізм – це ...

наука про мову

двомовність

багатомовність

мовні помилки

19. Літературна мова – це ...

унормована загальнонародна мова

мова літератури

загальнонародна мова

позадіалектна мова

20. Індоевропейська мова – це...

прамова

нова мова

стара мова

похідна мова

21. Мовлення – це явище...

загальне;

абстрактне;

індивідуальне

колективне

22. Скільки мов тепер існує в світі?

25 тис. мов

10 тис. мов

20 тис. мов

точно визначити кількість мов неможливо

23. Що в мові є знаком?

звук

слово

морфема

всі мовні одиниці

24. Генеалогічна класифікація мов створена на основі...

структурного методу

зіставного методу

описового методу

порівняльно-історичного методу

25. Засіб спілкування людей – це ..

емотивна функція мови

когнітивна функція мови

комунікативна функція мови

мислетворча функція мови

26. Історію мови досліджує...

синхронічне мовознавство

діахронічне мовознавство

часткове мовознавство

прикладне мовознавство

27. Лексикографія – розділ мовознавства, про ..

лексичний склад мови

про правила написання слів

про укладання словників

про граматичну будову мови

28. Дериватологія – це наука про...

морфеми

утворення нових слів

будову слів

значення слів

29. Орфоепія – розділ мовознавства про...

систему вимовних норм

про правила написання слів

про звуковий склад мови

морфеми

30. Пам'ятки писемності постачають мовознавству:

соціологія;

археологія;

етнографія

географія.

Середній рівень (15 тестових із однією правильною)

1. У формі слова **вона** виражені граматичні значення

роду, відмінка, числа

часу, роду, числа

відмінка, роду, числа, особи

способу, особи, числа, роду

2. У формі слова **напишу** виражені граматичні значення

роду, відмінка, числа

способу, роду, числа

часу, способу, числа, особи

способу, особи, числа

3. У формі слова **ходив би виражені граматичні значення**

роду, відмінка, числа

часу, способу, особи

способу, роду, числа

способу, особи, числа

4. Позначте рядок, у якому фразеологізм є синонімом до слова **близько**.

дістати рукою

аж ребра світяться

без царя в голові
виводити на суше

5. Позначте рядок, у якому всі слова належать до емоційно забарвленої лексики.

нездоланний, жоден, вітрище, дідуган
роботяга, благословенний, квіточка, лісостеп
писака, чарівний, презентація, дощ
зіронька, бабище, дурисвіт, гарнесенький

6. Знайдіть правильну комбінацію із запропонованих тлумачень і фразеологізмів.

говорити про щось незначне, марнуючи час – теревені правити; нічого не вартий – гріш ціна в базарний день

перехитрити, ошукати кого-небудь – наріжний камінь; короткий термін – спіймати на вудочку

з'ясується в майбутньому – покаже час; основа чого-небудь – провідна зірка

підсвідомо здогадуватися чи дізнатися про що-небудь – дешево відбутися; триматися від когось неподалік – ходити по ниточці

7. Яким членом речення виступає виділене слово? Від такої **дивовижної** згадки про лелеку Марко добряче веселіє, знову кидає посмішку в підморожену роками підківку вусів... (М.Стельмах)

підмет

присудок

означення

обставина

8. Знайдіть ряд із зайвим словом за родовою ознакою:

вікно, село, батько, фото

таксі, дріжджі, парі, хобі

зілля, знання, вміння, підпілля

мати, дівчина, калина, крижина

9. Яким членом речення виступає виділене слово? Від такої дивовижної згадки про лелеку **Марко** добряче веселіє, знову кидає посмішку в підморожену роками підківку вусів... (М.Стельмах)

підмет

присудок

означення

обставина

10. Латинь, старослов'янська мова, кашубська мова, прусська мова, полабська мова, санскрит, галльська мова – це...

мови однієї сім'ї

мертві мови

старослов'янські мови

слов'янські мови

11. Вкажіть, у якому рядку можливе чергування приголосних при словозміні і словотворенні

берегти

рахувати

повзти

малювати

12. Вкажіть, у якому рядку можливе чергування голосних при словозміні і словотворенні

рік

син

вовк

рот

13 Слово **ООН** утворено способом:

суфіксальним

безафіксним

абрєвіацією

словоскладанням

14. Слово **лісок** утворено способом:

суфіксальним

безафіксним

постфіксальним

словоскладанням

15. Визначте, формами якого відмінка є такі слова: **друже, викладачу, секретарю, хлопче, Ольго, Володимире, Олександрє, колего, добродію.**

давального

орудного

родового

кличного

Середній рівень (тестовий із 2-3 правильними)

1. Які слова не є синонімами до підкресленого слова. Іменники називають предмети.

позначають

пояснюють

розподіляють

характеризують.

номінують

2. До асиміляційних комбінаторних змін належать:

асиміляція

сингармонізм

акомодація

епентеза

дієреза

3. До дисиміляційних комбінаторних змін належать:

сингармонізм

акомодація

субституція

дисиміляція

гаплогісія

4. До синтетичних граматичних способів належать:

артиклі

афіксація

наголос

чергування

порядок слів

5. Ознаки речення:

номінативність

комунікативність

модальність

предикативність

відтворюваність

6. До південної підгрупи входять мови:

польська

болгарська

македонська

словенська

чеська

Середній рівень (6 питань відкритого типу)

1. Слова адресат – адресант є (паронімами).
2. До якої гілки мов належить польська? (західнослов'янська)
3. До якої мовної сім'ї належать індійська, іранська, грецька, вірменська, італійська, романська мови? (індоєвропейська)
4. Слова, що мають однаковий звуковий склад тільки в певній граматичній формі (омоформи)
5. Найменша звукова одиниця мови, яка здатна розрізняти слова і морфем (фонема)
6. Єдиною мовою, що вивчалася в середні віки була (латинська).

Високий рівень (9 питань відкритого типу)

1. Метод синхронного аналізу мовних явищ лише на основі зв'язків і відношень між мовними елементами, методиками якого є дистрибутивний аналіз, трансформаційний аналіз, компонентний аналіз, методика безпосередніх складників (структурний).
2. Розділ мовознавства, який за допомогою методів лінгвістичної географії досліджує просторове поширення мовних явищ у процесі міжмовної взаємодії (ареальна лінгвістика).
3. Історичний розвиток мови, спостереження за часовими змінами окремих компонентів мовної структури або мови загалом (діахронія).
4. Мимовільне перенесення, накладання ознак однієї мови на іншу в практиці двомовної людини (інтерференція).
5. Розділ мовознавства, який вивчає міжнародні мови як засіб міжмовного спілкування (інтерлінгвістика).

6. Історично закріплена в свідомості народу (колективу) співвіднесеність слова з певним явищем (семантика).
7. Ознака предмета, покладена в основу його назви (внутрішня форма слова).
8. Хто висунув трудову теорію або теорію трудових вигуків (Л.Нуаре).
9. Творення в мовах граматичних форм і похідних слів приєднанням до кореня або основи слова афіксів, що мають одне граматичне значення (аглютинація).

Високий рівень (6 питань, есе)

1. Чи є мова єдиним засобом спілкування?
2. Проаналізуйте етапи розвитку письма.
3. Фонема – це ідеальна чи матеріальна одиниця мови?
4. Чому мова – це гетерогенна (неоднорідна) система?
5. Чому мовна система є системою систем?
6. Чому мову не можна уподібнити живому організму?

Високий рівень (9 питань, 2-3 правильні)

1. Фонетично не зумовленими змінами звуків є:

морфологічне чергування

редукція

протеза

метатеза

гіперизми

2. Графічними засобами спілкування є:

дорожні знаки

азбука Морзе

азбука Брайля

ручна азбука для глухонімих

телефонна азбука

3. Морфологічно-синтаксичний словотвір включає:

словоскладання

конверсію

лексикалізацію множини іменників

афіксацію

абревіацію

4. Основними типами мотивованості слів є:

граматична

морфологічна

фонетична

семантична

стилістична

5. За способом подолання перепони розрізняють приголосні:

дорсальні
апикальні
зімкнені
щілинні
африкати

6. До нарисного письма уналежнююють:

пiктографiю
вузликове письмо
iдеографiю
складове письмо
камiнцевi письмо

7. До соціальних теорій походження мови відносять:

вигукову
магічну
марксистську
теорію жестів
теорію соціального договору

8. Які основні функціонально-структурні компоненти складають мову:

графіка та орфографія
стилістика
фонетика
лексика
граматика

9. Опис мови здійснюється за допомогою таких описових видів аналізу:

компонентний
контекстний
порівняльний
трансформаційний
дистрибутивний

Варіант – 1

1. Назвіть найвидатнішого мовознавця Стародавньої Індії:

а) Вараручі Катьяна	б) Патанджолі	в) Панніні	г) Бхатріхарі
---------------------	---------------	------------	---------------

2. Зі скількох збірок складаються «Веди»?

а) 12	б) 3	в) 7	г) 4
-------	------	------	------

3. Хто з давньоримських мовознавців вперше звертається до звуконаслідувальної теорії мови?

а) М. Т. Варрон	б) Е. Стилон	в) Прісціане	г) Г. Ю. Цезар
-----------------	--------------	--------------	----------------

4. Який чинник зумовив труднощі в створенні граматики арабської мови?

а) відсутність учених	б) флективний характер арабської мови	в) складність мови	г) протистояння лінгвістичних шкіл
-----------------------	---------------------------------------	--------------------	------------------------------------

5. Арабська граMATика кваліфікує звуки в процесі:

а) аналізу співу, метрики й ритміки	б) метрики	в) ритміки	г) вимови
-------------------------------------	------------	------------	-----------

6. Як інтерпретували мову аналогісти Давньої Греції?

а) як систему чітких правил, що не мають винятків	б) мова допускає відхилення від закономірностей	в) як систему, що складається з фонетичного, морфологічного та словотвірного рівнів	г) як розгалужену систему
---	---	---	---------------------------

7. Хто вперше ввів до української графіки літеру г?

а) Лаврентій Зизаній	б) Мелетій Смотрицький	в) Леонід Булаховській	г) Памва Беринда
----------------------	------------------------	------------------------	------------------

8. Чим в арабському мовознавстві пояснювалося питання походження мови?

а) об'єднанням людей в плем'я	б) біблійними міфами	в) потребою людей висловлювати свої думки	г) політикою
-------------------------------	----------------------	---	--------------

9. Якою мовою розмовляли Адам і Єва:

а) санскрит	б) іврит	в) давньоарамейська	г) давньогрецька
-------------	----------	---------------------	------------------

10. У якому місті (за Біблією) люди будували вежу, що стала причиною появи різних мов:

а) Ольвія	б) Вавилон	в) Парнас	г) Рим
-----------	------------	-----------	--------

11. Як формуються перші паростки наукових знань про мову:

а) шляхом збору мовного матеріалу	б) шляхом реєстрації мовних актів	в) шляхом спілкування	г) шляхом спостереження за процесом спілкування
-----------------------------------	-----------------------------------	-----------------------	---

12. У давньому мовознавстві виділяють чотири наукові традиції:

а) давньоіндійську, давньокитайську, давньогрецьку, давньоримську	б) давньоіндійську, давньокитайську, класичну, європейську	в) давньоіндійську, класичну, європейську, філософську	г) давньоіндійську, давньокитайську, класичну, арабську
---	--	--	---

13. Яка наукова традиція у давньому мовознавстві називається класичною?

а) давньоіндійська	б) давньокитайська	в) арабська	г) давньогрецька, римська
--------------------	--------------------	-------------	---------------------------

14. Яка з наукових традицій найдавніша:

а) давньокитайська	б) давньоіндійська	в) класична	г) арабська
--------------------	--------------------	-------------	-------------

15. Що таке веди:

а) збірник мовознавчих праць індійських лінгвістів	б) збірка псалмів	в) збірка поетичних творів	г) збірка поетично-релігійних гімнів і ритуалів
--	-------------------	----------------------------	---

16. Що стало основною причиною формування мовознавчої науки у Стародавній Індії:

а) прагнення зберегти точність вед і забезпечити їх розуміння	б) потреба вести державний облік земель	в) філософська думка того часу	г) виникнення першого письма
---	---	--------------------------------	------------------------------

17. Скільки років налічує давньоіндійська мовна традиція:

а) 3000	б) 2000	в) 4000	г) 3500
---------	---------	---------	---------

18. Що є найдавнішою пам'яткою староіндійської літератури:

а) веди	б) Біблія	в) праця Паніні	г) перша граматики пракритів
---------	-----------	-----------------	------------------------------

19. Яка зі збірок вед вважається найважливішою і частково найдавнішою:

а) Рігведа	б) Самаведа	в) Яджурведа	г) Атхарведа
------------	-------------	--------------	--------------

20. Хто із мовознавців Стародавньої Індії став автором першої граматики санскриту:

а) Бхатріхарі	б) Паніні	в) Вараручі Катьяна	г) Патанджалі
---------------	-----------	---------------------	---------------

21. Чим характеризується період середньовіччя в Європі:

а) розквітом мовознавства	б) розквітом усіх наук	в) інтелектуальним занепадом у галузі всіх наук	г) занепадом мовознавства
---------------------------	------------------------	---	---------------------------

22. Що стало поштовхом до розвитку мовознавства періоду середньовіччя у Європі:

а) запровадження християнства	б) збереження мови	в) бажання зберегти легенди для наступних поколінь	г) перекладання священних книг
-------------------------------	--------------------	--	--------------------------------

23. Першими проповідниками православної християнської релігії у слов'ян були:

а) Вульфїла	б) Фома Аквінський	в) брати Кирило і Мефодій	г) Щек та Хорив
-------------	--------------------	---------------------------	-----------------

24. Якою мовою написані перші слов'янські пам'ятки:

а) глаголицею	б) кирилицею	в) латиною	г) глаголицею і кирилицею
---------------	--------------	------------	---------------------------

25. Практичне володіння якою мовою відкривало шлях до отримання духовної і світської освіти в епоху середньовіччя:

а) старослов'янською	б) грецькою	в) латинською	г) китайською
----------------------	-------------	---------------	---------------

26. Єдиною мовою, що вивчалася в середні віки, була:

а) латинська	б) готська	в) старослов'янська	г) давньогрецька
--------------	------------	---------------------	------------------

27. На що зверталася увага у процесі засвоєння латинської мови в XVI ст.:

а) звуки	б) синтаксис	в) букви	г) морфеми
----------	--------------	----------	------------

28. Середньовічне розуміння граматики:

а) мистецтво декламування віршів	б) мистецтво правильно говорити і писати	в) мистецтво виразного читання	г) мистецтво креслення
----------------------------------	--	--------------------------------	------------------------

29. У VIII ст. в епоху середньовіччя виникає такий напрям релігійної філософії, як:

а) католицизм	б) православ'я	в) протестантизм	г) схоластика
30. Головними течіями в середньовічній схоластиці були:
а) реалізм і номіналізм	б) романтизм і реалізм	в) сюрреалізм і модернізм	г) імпресіонізм і номіналізм
31. Хто був автором першого словника-каталога, який охоплював 272 мови:
а) Петро Паллас	б) Лоренцо Пандуро	в) Йоган Фатер	г) Йоган Аделунг
32. Словник німецького вченого Й.К.Аделунга називався:
а) «Загальне мовознавство»	б) «Мітрідат, або загальне мовознавство»	в) «Лінгвістичні дослідження»	г) «Особливості загального мовознавства»
33. З якою метою вчені-мовознавці почали створювати загальну раціональну граматику:
а) щоб зникла необхідність вивчати кілька мов для порозуміння	б) для полегшення підкорення однієї держави іншою	в) щоб спростити походження усіх мови	г) щоб полегшити обмін науковою інформацією
34. Хто виступив з ідеєю створення універсальної символічної мови, мови близької до математичних побудов:
а) А.Арно	б) К.Лансло	в) Р.Декарт	г) Г.Лейбніц
35. Теорію вигукowego походження мови у XVIII ст. відроджує і розгортає у трактаті «Про походження мови»
а) А.Сміт	б) Й.Гердер	в) Ж.-Ж.Руссо	г) Дж. Локк
36. Звуконаслідувальну теорію походження мови найповніше розкрив:
а) Й.Гердер	б) А.Сміт	в) Т.Гоббс	г) Дж. Локк
37. Першим поставив питання про об'єктивну закономірність історичного розвитку суспільства, спробував обґрунтувати поняття розвитку мови, окреслив його історичні етапи:
а) Ж.-Ж.Руссо	б) Й.Гердер	в) Р.Декарт	г) Д.Віко
38. Хто став першопрохідцем у християнстві, переклавши Євангеліє:
а) Геракліт	б) Мефодій	в) Кирило	г) Вульфїла
39. Якою мовою був здійснений перший переклад Євангелія:
а) старослов'янською	б) готською	в) латинською	г) вірменською
40. З якою метою у середні віки вивчалась латина:
а) практичною	б) науково-пізнавальною	в) практично-пізнавальною	г) усі відповіді правильні

Варіант – 2

1. Яку славнозвісну працю створив Паніні:

а) «Пракрита-пракаша»	б) «Вак'япадія»	в) «Вопадава»	г) «Аштадг'яї»
-----------------------	-----------------	---------------	----------------

2. Літературна мова стародавньої Індії, що є подальшим розвитком мови вед, але характеризується чіткішими нормами вимови, граматичної будови:

а) деванагарі	б) латинь	в) санскрит	г) пракрит
---------------	-----------	-------------	------------

3. Староіндійські граматики виокремлювали чотири частини мови:

а) ім'я, займенник, прикметник, дієслово	б) вигук, дієслово, частку, прикметник	в) займенник, числівник, ім'я, дієслово	г) ім'я, дієслово, прийменник, частку
--	--	---	---------------------------------------

4. Хто, за давньогрецькими переказами, запровадив різні наріччя:

а) Зевс	б) Гермес	в) Гефест	г) Аполлон
---------	-----------	-----------	------------

5. Назвіть періоди античного мовознавства:

а) філософський, період діяльності стоїків	б) доісторичний, історичний	в) давньогрецький, середньогрецький, новогрецький	г) філософський, александрійський
--	-----------------------------	---	-----------------------------------

6. У який період грецького мовознавства граматика стала окремою наукою:

а) філософський	б) граматичний	в) середньовічний	г) немає правильної відповіді
-----------------	----------------	-------------------	-------------------------------

7. Назвіть ученого, якому належить перша спроба виокремлення частин мови:

а) Аристотель	б) Платон	в) Демокрит	г) Геракліт
---------------	-----------	-------------	-------------

8. Хто із давньогрецьких філософів стверджував, що кожне ім'я нерозривно пов'язане з річчю, назвою якої воно є:

а) Геракліт	б) Демокрит	в) Протагор	г) Геракліт
-------------	-------------	-------------	-------------

9. Кому належить вислів «Імена речам дають люди на свій розсуд»:

а) Демокриту	б) Аристотелю	в) Геракліту	г) Платону
--------------	---------------	--------------	------------

10. Які частини мови розрізняє Платон:

а) ім'я, займенник	б) ім'я, дієслово	в) дієслово, числівник	г) ім'я, службові слова
--------------------	-------------------	------------------------	-------------------------

11. Хто належить до стоїків:

а) Зенон, Востоков, Грімм	б) Зенон, Клеант, Діоген Вавилонський, Хрісіпп	в) Клеант, Бопп, Шлейхер	г) Хрісіпп, Грімм, Зенон
---------------------------	--	--------------------------	--------------------------

12. Скільки частин мови виокремили стоїки:

а) 5	б) 2	в) 6	г) 9
------	------	------	------

13. Стоїки сприяли створенню нової мовознавчої дисципліни:

а) семасіології	б) етимології	в) ономасіології	г) фразеології
-----------------	---------------	------------------	----------------

14. Погляди яких учених перповідали римські мовознавці:

а) давньоіндійських	б) давньоарабських	в) давньогрецьких	г) китайських та індійських
---------------------	--------------------	-------------------	-----------------------------

15. Яке мовознавство до XIX століття розвивалося самостійно:

а) арабське	б) римське	в) індійське	г) китайське
-------------	------------	--------------	--------------

16. Схоліастика – це:

а) наука, що тлумачила давні слова шляхом пояснення їх	б) наука, що вивчала структуру та етимологію	в) наука, що з'ясовувала відмінності між звуками	г) розділ мовознавства у Стародавній Індії
--	--	--	--

значень	ієрогліфів		
17. Який принцип діє у китайській ієрогліфічній писемності:			
а) один ієрогліф відповідає одній морфемі	б) один ієрогліф відповідає одному словосполученню	в) один ієрогліф відповідає одному слову	г) один ієрогліф відповідає одній фонемі
18. Коли відбулося становлення сучасної системи писемності у Китаї:			
а) III-IV ст.	б) II-III ст.	в) I-II ст.	г) III ст.
19. На думку китайських мовознавців, основною одиницею фонетики є:			
а) склад (цзи)	б) фонема	в) звук	г) знак
20. У якому столітті було укладено перший ієрогліфічний словник:			
а) I ст.	б) II ст. до н. е.	в) I ст. до н. е.	г) III ст. до н. е.
21. Яка дискусія відбулася в епоху пізнього середньовіччя:			
а) про існування мови термінів	б) частини мови	в) природу назв	г) доцільність вивчення національних мов
22. Епоха Відродження припадає на:			
а) XVII – XVIII ст.	б) XIII – XIV ст.	в) XIV – XVI ст.	г) XVI – XVIII ст.
23. В епоху Відродження вивчали латину:			
а) XVII – XVIII ст.	б) XIII – XIV ст.	в) XIV – XVI ст.	г) XVI – XVIII ст.
24. Великі заслуги у виданні та філологічному коментуванні літературних творів античності в епоху Відродження мають:			
а) Й.Скалігер, Й. Рейхлін	б) Ю.Скалігер, Р.Стефанус, Г.Стефанус	в) Д.Скот, В.Оккам	г) Е.Донат, Прісціан
25. Першу спробу групування всіх європейських мов зробив:			
а) Й.Скалігер	б) Й. Рейхлін	в) Р.Стефанус	г) Ю.Скалігер
26. Мови, що походили від однієї «мови-матері» Й.Скалігер називав:			
а) рідними	б) спорідненими	в) сполученими	г) двоюрідними
27. За Й.Скалігером, мови-матері розгалужуються на:			
а) наріччя	б) діалекти	в) дочірні мови	г) не розгалужуться
28. Книгодрукування в Європі було винайдено у:			
а) 1438	б) 1506	в) 1596	г) 1579
29. Хто вперше в історії культури поставив питання про народну і літературну мови і виступив на захист національних літературних мов:			
а) Й.Гутенберг	б) М.Грек	в) Д.Аліг'єрі	г) Л.Зизаній
30. Данте Аліг'єрі поділяв мови на дві групи:			
а) книжно-літературні та граматичні	б) вульгарні та граматичні	в) вульгарні та народні	г) високі та низькі
31. Посібниками для засвоєння латинської мови були граматики:			
а) Ю.Скалігера	б) Й.Скалігера	в) Й.Рейліха	г) Е.Доната
32. Коли були створені перші методики вивчення мови:			
а) в античні часи	б) в епоху відродження	в) в епоху просвітництва	г) в епоху романтизму
33. Компіляція – це:			
а) твір, що будується на основі власних	б) твір, скомпонований шляхом запозичень	в) щоденники видатних лінгвістів	г) підручники із загального мовознавства

спостережень	чужих матеріалів		
34. У перекладі з латинської термін «схоластика» означає:
а) всевітній	б) сумний	в) шкільний, учений	г) практичний
35. Представниками течії реалізму у середньовічній схоластиці були:
а) А.Кентерберійський, Ф.Аквінський	б) І.Росцеллін, Р.Бекон, Д.Скот	в) Е.Донат, Прісціан	г) Й.Скалігер, Й.Рейхлін
36. І.Росцеллін, Р.Бекон, Д.Скот, В.Оккам стали представниками:
а) імпресіонізму	б) романтизму	в) реалізму	г) номіналізму
37. П.Абеляр був керівником:
а) реалістів	б) номіналістів	в) поміркованих номіналістів	г) не належав до жодної групи
38. Реалістичні погляди XI – XII ст. про походження мови:
а) мова виникла з комунікативних потреб людини	б) мова – функція людського мозку	в) мову створив Бог, а окремі назви – люди	г) мова – дар богів
39. Головні досягнення середніх віків:
а) блискучий розвиток мовознавчої науки	б) накопичення матеріалу	в) удосконалення теорій	г) виникнення шкіл і створення перших методик вивчення мови
40. Й.Рейхлін у своїй давньоєврейській граматиці 1506 р. уперше ужив мовознавчий термін:
а) корінь	б) афікс	в) фонема	г) сема

Варіант – 3

1. Кого вважають першим класиком китайського мовознавства:
а) Лю Си	б) Ван Лі	в) Сю Шеня	г) Сюнь Куана
2. Які школи арабського мовознавства найвідоміші:
а) багдадська	б) андалузська	в) єгипетсько-сирійська	г) басрійська і куфійська
3. Основоположником арабського мовознавства став автор першого арабського словника «Книга айна»:
а) Сібавейхі	б) аль-Халіль ібн Ахмед	в) Махмуд аль-Кашгарі	г) Мухамед ібн Малік
4. Найбільших успіхів араби досягли в:
а) лексикографії	б) лексикології	в) стилістиці	г) граматиці
5. Арабські словники відрізнялися великою кількістю:
а) синонімів	б) антонімів	в) омонімів	г) фразеологізмів
6. «Камус» у перекладі означає:
а) мова	б) світ	в) книга	г) океан
7. «Аль-кітаб» у перекладі означає:
а) камус	б) мовознавство	в) книга	г) вічне

8. Який метод дослідження вперше застосовано у праці «Диван тюркських мов» Махмуда аль-Кашгарі:

а) порівняльний	б) зіставний	в) описовий	г) структурний
-----------------	--------------	-------------	----------------

9. Що означає слово «диван» («Диван тюркських мов»):

а) спільнота	б) зібрання	в) група	г) об'єднання
--------------	-------------	----------	---------------

10. Паніні трактував мову як:

а) систему, що складається з фонетичного, морфологічного, словотвірного і синтаксичного рівнів	б) сукупність значень та понять	в) дар богів або винахід видатних людей	г) безкінечну розмаїтість предметів та явищ
--	---------------------------------	---	---

11. Що, на думку Паніні, є вихідною (початковою) одиницею мови:

а) корінь	б) слово	в) звук	г) фонема
-----------	----------	---------	-----------

12. Кому належала перша граматики праkritів:

а) Паніні	б) Патанджалі	в) Бхатріхарі	г) Вараручі
-----------	---------------	---------------	-------------

13. Мовою санскриту слово «veda» означає:

а) мово	б) знання	в) слово	г) спілкування
---------	-----------	----------	----------------

14. Основною одиницею мови староіндійські мовознавці вважали:

а) текст	б) слово	в) словосполучення	г) речення
----------	----------	--------------------	------------

15. Хто із давньогрецьких мовознавців першим наблизився до розуміння знакової природи мови:

а) Демокріт	б) Платон	в) Аристотель	г) Геракліт
-------------	-----------	---------------	-------------

16. Повна класифікація частин мови у грецькому мовознавстві була зроблена:

а) Платоном	б) Аполлонієм Дісколом	в) Діонісієм Фракійським	г) Аристархом Самофракійським
-------------	------------------------	--------------------------	-------------------------------

17. Аполлоній Діскол:

а) автор підручника з граматики	б) основоположник грецького синтаксису	в) автор поняття «акциденція»	г) засновник школи стоїків
---------------------------------	--	-------------------------------	----------------------------

18. Головне досягнення стоїків – це:

а) розробка морального життя	б) уточнення й розширення класифікації частин мови	в) вивчення речень	г) їхнє авторство щодо багатьох із сучасних граматики
------------------------------	--	--------------------	---

19. Уперше ввели поняття відмінка і виокремили прямий і непрямий відмінки:

а) китайці	б) індуси	в) стоїки	г) слов'яни
------------	-----------	-----------	-------------

20. Основоположником логічного напрямку у мовознавстві став:

а) Геракліт	б) Аристотель	в) Платон	г) Демокрит
-------------	---------------	-----------	-------------

21. Якою мовою написана «Божественна комедія» Данте:

а) італійською	б) латинською	в) давньогрецькою	г) санскритом
----------------	---------------	-------------------	---------------

22. Що дало початок накопичуванню мовних матеріалів:

а) географічні відкриття	б) винайдення книгодрукування	в) інтерес до санскриту	г) усі правильні відповіді
--------------------------	-------------------------------	-------------------------	----------------------------

23. Вивчення живих народних мов, укладання їх граматики і словників розпочалося в:

а) епоху середньовіччя	б) XVII – XVIII ст.	в) епоху відродження	г) епоху класицизму
------------------------	---------------------	----------------------	---------------------

24. Перші праці, присвячені живим народним мовам в епоху Відродження, написано:

а) латинською мовою	б) іспанською мовою	в) староруською мовою	г) санскритом
---------------------	---------------------	-----------------------	---------------

25. Назвіть першу друковану слов'янську граматику:

а) граMATика Лаврентія Зизанія	б) граMATика Максима Грека	в) граMATика Мелетія Смотрицького	г) граMATика Івана Ужєвича
--------------------------------	----------------------------	-----------------------------------	----------------------------

26. Першим в Україні друкованим словником став:

а) «Роздуми...» Лаврентія Зизанія	б) «Словарь» Йоганна Рейхліна	в) «Санскрит» Філіппо Сассеті	г) «Лексис...» Лаврентія Зизанія (Тустановського)
-----------------------------------	-------------------------------	-------------------------------	---

27. Перша в Україні друкарня була заснована:

а) Юрієм Дрогобичем	б) Лаврентієм Зизанієм	в) Іваном Федоровим	г) Петром Сагайдачним
---------------------	------------------------	---------------------	-----------------------

28. Де і коли засновано першу в Україні друкарню:

а) 1438 р. у Києві	б) 1574 р. у Львові	в) 1548 р. у Харкові	г) 1637 р. у Вінниці
--------------------	---------------------	----------------------	----------------------

29. Епоху Відродження з погляду мовознавства називають:

а) добою накопичування великого фактичного мовного матеріалу	б) добою занедбання накопичених лінгвістичних знань	в) добою філології	г) добою релігії та схоластики
--	---	--------------------	--------------------------------

30. Мовознавство XVII – XVIII ст. – це доба:

а) накопичування відомостей про словниковий граMATичну багатюх мов	б) напруженої боротьби проти феодалної ідеології	в) інтелектуальног о занепаду у галузі всіх наук	г) відродження інтересу до мовознавчих проблем
--	--	--	--

31. Як називалась праця Й.Ю.Скалігера, у якій він згрупував європейські мови:

а) «Роздуми про групування мов»	б) «Роздуми про мови та їх класифікацію»	в) «Роздуми про мови європейських народів»	г) «Роздуми про мови африканських народів»
---------------------------------	--	--	--

32. Скільки основних мов-матерів виділив Й.Ю.Скалігера:

а) 5	б) 15	в) 10	г) 11
------	-------	-------	-------

33. На чому ґрунтувалась перша класифікація європейських мов Й.Ю.Скалігера:

а) на відмінностях у вимові та написанні слів	б) різниці між граMATичними категоріями мов	в) тотожності слів	г) географічному розташуванні носіїв мов
---	---	--------------------	--

34. Перші відомості про санскрит з'явилися у листах з Індії італійського мандрівника:

а) Р.Стефануса	б) Й.Гутенберга	в) Ф.Сассеті	г) Й.Скалігера
----------------	-----------------	--------------	----------------

35. У якому трактаті Данте поділяє мову на вульгарну і граMATичну:

а) «Про італійську мову»	б) «Про мови світу»	в) «Про народну мову»	г) «Про літературну мову»
--------------------------	---------------------	-----------------------	---------------------------

36. Коли з'явилися перші відомості про санскрит:

а) 60-ті рр. XVI	б) 70-ті рр.	в) 80-ті рр. XVI	г) 90-ті рр. XVI ст.
------------------	--------------	------------------	----------------------

ст.	XVI ст.	ст.	
37. У якому році побачила світ перша друкована слов'янська граматика:			
а) 1586	б) 1589	в) 1591	г) 1595
38. Де вийшов перший в Україні друкований словник:			
а) у Києві	б) у Вільні	в) у Львові	г) у Єв'ї (поблизу Вільна)
39. У якій праці «Отче наш» подано 500 мовами:			
а) граматичі Пор-Рояля	б) «Мітрідат, або загальне мовознавство»	в) «Про мову і мудрість індійців»	г) «Дослідження походження мови»
40. Хто подав у своїх працях найбільше відомостей про американські мови і написав 40 граматик американських мов:			
а) В.Вундт	б) Г.Штейнталь	в) В.Гумбольдт	г) Лоренцо Ервас – і – Пандуро

Ключі 1: 1 – в, 2 – г, 3 – а, 4 – б, 5 – а, 6 – а, 7 – б, 8 – в, 9 – б, 10 – б, 11 – б, 12 – г, 13 – г, 14 – б, 15 – г, 16 – а, 17 – а, 18 – а, 19 – а, 20 – б, 21 – в, 22 – а, 23 – в, 24 – г, 25 – в, 26 – а, 27 – в, 28 – б, 29 – в, 30 – а, 31 – а, 32 – б, 33 – г, 34 – г, 35 – в, 36 – а, 37 – г, 38 – г, 39 – в, 40 – а

Ключі 2: 1 – г, 2 – в, 3 – г, 4 – б, 5 – г, 6 – б, 7 – б, 8 – а, 9 – а, 10 – б, 11 – б, 12 – а, 13 – б, 14 – в, 15 – г, 16 – а, 17 – а, 18 – в, 19 – а, 20 – б, 21 – в, 22 – в, 23 – а, 24 – б, 25 – а, 26 – б, 27 – б, 28 – а, 29 – в, 30 – б, 31 – г, 32 – б, 33 – б, 34 – в, 35 – а, 36 – г, 37 – в, 38 – в, 39 – г, 40 – б

Ключі 3: 1 – в, 2 – г, 3 – б, 4 – а, 5 – а, 6 – г, 7 – в, 8 – а, 9 – б, 10 – б, 11 – а, 12 – г, 13 – б, 14 – г, 15 – в, 16 – г, 17 – б, 18 – г, 19 – в, 20 – б, 21 – а, 22 – а, 23 – в, 24 – а, 25 – б, 26 – г, 27 – в, 28 – б, 29 – а, 30 – а, 31 – в, 32 – г, 33 – в, 34 – в, 35 – в, 36 – в, 37 – а, 38 – б, 39 – б, 40 – г

Інструктивно-методичні матеріали до практичних занять із курсу «Загальне мовознавство»

Практичне заняття №1

Предмет, завдання, основні поняття і методи науки про мову.

Природа і сутність мови

1. Предмет і завдання курсу. Мовознавство загальне і часткове. Теоретичне та прикладне мовознавство.
2. Методи мовознавства. Зв'язок мовознавства з іншими науками.
3. Природа і сутність мови. Функції мови.
4. Мова і мовлення. Мова і мислення.
5. Інші засоби спілкування. Розуміння мови як системи знаків.

Студенти повинні **знати**: предмет і завдання дисципліни; сутність загального і часткового, теоретичного та прикладного мовознавства; загальнонаукові та специфічні методи вивчення мовних явищ; зв'язок мовознавства з іншими науками; функції мови у суспільстві; дихотомію мови та мовлення, мови та мислення; різні системи знаків.

Студенти повинні **вміти**: розрізняти види мовознавства; користуватися різноманітними методами вивчення мовних явищ; пояснювати дихотомію мови та мовлення, мови та мислення; розуміти мову як систему знаків.

Література

1. Головин Б. Н. Введение в языкознание. – М., 1963.
2. Дорошенко СІ., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. – К.Д 1974.-.
3. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства. – К., 2001.
4. Кодухов В. И. Введение в языкознание. – М., 1987.
5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. – К., 2000.
6. Маслов Ю. С. Введение в языкознание. – М., 1987.
7. Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. I : Мова, її будова та функції в суспільстві.–2008.– С.5-37.
8. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М., 1967.
9. Семчинський С В. Загальне мовознавство. – К., 1996.
10. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. – К, 2000.

Завдання

1. Проілюструйте прикладами суспільний характер мови.
2. Укладіть порівняльні таблиці: «Мова – Мовлення» та «Мова – Мислення».
3. Напишіть письмову роботу на одну із тем:
  - Функції рідної та іноземної мови в мовленні індивіда (автора).
  - Роль штучних комунікативних знакових систем у сфері людського спілкування.
  - Мова і мовлення: єдність протилежностей.

Практичне заняття № 2-3
Фонетика. Фонологія. Аспекти вивчення звуків мови. Членування мовленнєвого потоку

План

1. Фонетика як розділ мовознавства. Розділи фонетики.
2. Акустичний аспект вивчення звуків.
3. Анатомо-фізіологічний аспект вивчення звуків. Структура мовленнєвого апарату. Артикуляційна база мови.
4. Класифікація звуків мови.
5. Фонетичне членування мовленнєвого потоку. Інтонація. Наголос.
6. Фонетична транскрипція.
7. Поняття про фонему.

Література

1. Головин Б. Н. Введение в языкознание. – М., 1963.
2. Дорошенко СІ., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. – К.Д 1974.
3. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства. – К., 2001.
4. Кодухов В. И. Введение в языкознание. – М., 1987.
5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. – К., 2000.
6. Маслов Ю. С. Введение в языкознание. – М., 1987.
7. Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. I : Мова, її будова та функції в суспільстві.–2008.– С.87-94.
8. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М., 1967.
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – 2006. – 716 с.
10. Семчинський С В. Загальне мовознавство. – К., 1996.
11. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. – К, 2000.

Завдання

1. До поданих слів доберіть такі, щоб можна було одержати звукову кореляцію за:
  - твердістю – м'якістю: дат, рис, лак, син, лин, рад, стан, лан, лук;
  - за глухістю – дзвінкістю: там, сам, рас, тіло, сірка, шар, пар, кава, пас.
2. Запишіть подані слова фонетичною транскрипцією. Визначте кількість звуків.
Пісня, вітчизняний, безмовність, велелюддя, дзеркальність, щастя, втілюється, возз'єднання, безжурний.
3. Охарактеризуйте звуки в словах: *величний, обирати, будинок, земля, come, condition, decide.*
4. Поставте наголос у словах: *бавовняний, балувати, бесіда, білизна, близький, болотистий, бридкий, верба, весняний.*
5. Укласти словник термінів: *артикуляція, глухий звук, голосні звуки, дзвінкий звук, дифтонг, інтонація, лабіалізація, наголос, орфоєпія,*

піднесення, приголосні звуки, проривний звук, синтагма, сонорний, фонема, фонетика, фонологія, шумний (за навчальним посібником Монжалей Т. К. Вступ до мовознавства. – Суми: Університетська книга, 2011. – С. 28-31 або за будь-яким іншим лінгвістичним словником). Терміни вивчити.

Практичне заняття № 4-5

Лексико-семантична підсистема.

1. Характер лексико-семантичної підсистеми мови і її одиниць.
2. Епідигматичний аспект взаємозв'язку лексико-семантичних варіантів (метафора, метонімія, синекдоха, омоніми).
3. Парадигматичні відношення лексем (синоніми, антоніми, пароніми).
4. Системна організація лексичних шарів (груп):
  - групи лексики за походженням;
  - групи лексики за сферою вживання;
  - групи лексики за емоційно-стилістичною ознакою;
  - історичні групи лексики.
5. Фразеологізми як лексикалізовані одиниці.
6. Лексикографія. Типи словників.

Література

1. Бевзенко С.П. Вступ до мовознавства. – К., 2006.
2. Головин Б. Н. Введение в языкознание. – М., 1963.
3. Дорошенко СІ., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. – К.Д., 1974.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства. – К., 2001.
5. Кодухов В. И. Введение в языкознание. – М., 1987.
6. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. – К., 2000.
7. Маслов Ю. С. Введение в языкознание. – М., 1987.
8. Монжалеї Т. К. Вступ до мовознавства. – Суми: Університетська книга, 2011. – 182 с.
9. Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. I : Мова, її будова та функції в суспільстві.–2008.– С.97-99.
10. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М., 1967.
11. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – 2006. – 716 с.
12. Семчинський С В. Загальне мовознавство. – К., 1996.
13. Юшук І. П. Вступ до мовознавства. – К, 2000.

Завдання

1. Випишіть зі словника 5 однозначних і 5 багатозначних слів.
2. Визначте типи омонімів.
Лютий, мати, моторний, наліт, наряд, ніж, нота, пара.
3. Визначте типи синонімів.
Розшук – слідство; ртуть – живе срібло; лаяти – сварити – ганити; орфографія – правопис; струмок – ручай; рило – пика – морда.
4. Підберіть антоніми до різних значень слів.
Старий, зрілий, короткий, кривда.
5. Підберіть українські синоніми до запозичених слів.
Дефект, дефіс, джунглі, динаміка, директива, дискусія, дистанція, далект.
6. Із творів П.Тичини, І.Драча, О.Гончара та ін. випишіть приклади

авторських неологізмів (у контексті).

7. Назвіть словники, якими Ви користувалися при виконанні вправ. Визначте їх типи.

8. Вкажіть види переносних значень слів: *живити надію, жменя соняшників, загострити увагу, закрити питання, замести сліди, запалити інтерес, западати в пам'ять.*

9. Написати низку фразеологізмів зі словами: *риба, сім (семеро), серце, слово, голова, очі.*

Практичне заняття № 6

Морфемний рівень мовної системи. Дериватологія.

1. Морфема. Класифікація морфем.
2. Об'єкт і завдання словотвору.
3. Словотвірне гніздо.
4. Афіксальне словотворення залежно від характеру та способу використання словотворчого афікса:
  - суфіксальний спосіб;
  - префіксальний спосіб;
  - постфіксальний спосіб;
  - префіксально-суфіксальний спосіб;
  - суфіксально-постфіксальний спосіб;
  - префіксально-постфіксальний спосіб;
  - префіксально-суфіксально-постфіксальний спосіб.
5. Морфолого-синтаксичний спосіб творення слів: субстантивація та адвербіалізація. Лексико-морфологічний спосіб словотворення.
6. Морфемний аналіз. Словотвірний аналіз. Етимологічний аналіз. Слово- і формотворення

Література

1. Бевзенко С.П. Вступ до мовознавства. – К., 2006.
2. Головин Б. Н. Введение в языкознание. – М., 1963.
3. Городенська К.Г. Семантичні функції дериваційних морфем // Мовознавство. – 1987. – №1 – С 20-30.
4. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. - К.; Вища шк., 1999. - С.82 -112.
5. Дорошенко СІ., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. – К.Д 1974.
6. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства. – К., 2001. – С 291-309.
7. Кодухов В. И. Введение в языкознание. – М., 1987
8. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. – К., 2000.
9. Маслов Ю. С. Введение в языкознание. – М., 1987.
10. Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. I : Мова, її будова та функції в суспільстві.–2008.
11. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М., 1967.
12. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – 2006. – 716 с.
13. Семчинський С В. Загальне мовознавство. – К., 1996.
14. Тараненко О.О. Сміслова основа процесів словотворення // Мовознавство. –1982.-№5. -С. 19-27.
15. Юшук І. П. Вступ до мовознавства. – К, 2000.
16. Мацько Л.І., Мацько О.М., Сидоренко О.М. Українська мова: Навч. посібник. К.: Либідь, 1998. –с.130-139.

ЗАВДАННЯ:

1. Виділіть у словах морфемі: *крокувати, навесні, кругосвітній, ледве, лікарняний, худорлявий, людяність, найсильніша.*
2. Зробіть етимологічний аналіз слів, використовуючи етимологічний словник: *зубр, лукавий, татунок, внутрішній, байка, галопом, знак, вельможа, грудень, корито, зграбний, злидні, калина, закон, ковбана,*

коровай, сіромаха, красоля, кучма, кульбаба.

3. Укладіть із наведених слів словотвірне гніздо: *безмежжя, межа, межувати, безмежно, безмежність, відмежуватися, розмежування, розмежуватися, розмежувати, відмежувати.*

4. Від поданих слів утворіть іменники, поясніть, яким способом вони утворені.

Юний, блакитний, синій, зелений, бігти, рости, гомоніти, оглядати, написати, переходити, нападати.

5. Визначте спосіб творення наведених слів. Вставте пропущені букви, поясніть правопис.

...фотографований, не...численний, ро...писати, ро...пис, ро...писка, бе...славний, пр...чудовий, пр...клеїти, ро...чистити, не...кінчений, ...шивати, ...чесати, небе...пека, бе..ро..судно.

6. Установіть, який різновид афіксального словотворення бере участь у творенні поданих слів. Визначте твірну основу, її частиномовну належність та словотворчий формат: *прамова, премудрий, київський, вольт, донжуан, веселитися, черговий, взаємодопомога, лісостеп.*

7. Укласти словник термінів: *інтерфікс, інфікс, конфікс, морф, морфема, морфеміка, постфікс, префікс, словотвір, трасфікс, флексія, фузія* (за навчальним посібником Монжалеї Т. К. Вступ до мовознавства. – Суми: Університетська книга, 2011. – С. 51-55 або за будь-яким іншим лінгвістичним словником). Терміни вивчити.

Практичне заняття № 7-8
Грамати́ка як учення про грамати́чну будову мови.
Грамати́чна будова мови.

План

1. Предмет та розділи граматики. Основні одиниці й елементи грамати́чної будови мови.
2. Грамати́чне значення, грамати́чна категорія, грамати́чна форма.
3. Поняття частин мови та критерії їх виділення.
4. Суть основних частин мови.

Студенти повинні **знати**: розділи граматики, основні одиниці й елементи грамати́чної будови, питання про грамати́чне значення, грамати́чну категорію і грамати́чну форму та способи вираження грамати́чних значень, історичні зміни у морфемній будові слова, критерії виділення частин мови та їх суть.

Студенти повинні **вміти**: визначати способи та засоби вираження грамати́чних значень у тексті, визначати історичні зміни у морфемній будові слова, визначати частини мови у поданих текстах за їх критеріями.

Література

1. Бевзенко С.П. Вступ до мовознавства. – К., 2006.
2. Головин Б. Н. Введение в языкознание. – М., 1963.
3. Дорошенко СІ., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. – К.Д. 1974.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства. – К., 2001.
5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. – К., 2000.
6. Маслов Ю. С. Введение в языкознание. – М., 1987.
7. Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. I : Мова, її будова та функції в суспільстві.–2008. – С.120-139.
8. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М., 1967.
9. Русанівський В.М. Структура лексичної і грамати́чної семантики. – К., 1988.
10. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 750 с.
11. Семчинський С В. Загальне мовознавство. – К., 1996.
12. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. – К, 2000.

Питання для самоконтролю та практичні завдання:

1. Дайте визначення граматики та її розділів.
2. Визначте основні одиниці грамати́чної будови, дайте їх визначення.
3. Як пов'язані між собою поняття «грамати́чне значення», «грамати́чна форма» і «грамати́чна категорія»?
4. Визначити належність слів до частин мови: *пролуна́ти, промени́стий, проми́словець, промі́нь, просто́, просторо́, проти́, проте́, проти́діючий, проце́нт, пу́стоці, п'ятирі́чка, на́ш, рекла́ма, аби́що, even, fifteen, our, green, exotic, first, enter, family, we, then, and.*
5. Виконати морфологічний аналіз слів: *четверти́й, університе́т, липневи́й, виходи́в, себе́, повільні́ше.*
6. Проілюструвати явища перехідності таких слів: *невстигаю́чий, незнайо́мий, один, ура, навколо.*

7. Укласти словник термінів: *вид, відмінок, грамати́ка, грамати́чна категорія, грамати́чна форма, грамати́чне значення, морфологія, спосіб, стан, ступінь порівняння, час, частина мови, число.* (за навчальним посібником Монжалей Т. К. Вступ до мовознавства. – Суми: Університетська книга, 2011. – С. 51-55 або за будь-яким іншим лінгвістичним словником). Терміни вивчити.

Практичне заняття № 9
Основні способи і засоби вираження граматичних значень слів
ПЛАН

1. Морфологічний спосіб вираження граматичного значення.
  - а) синтетичний різновид вираження граматичного значення та його засоби;
  - б) аналітичний різновид вираження граматичного значення та його засоби.
2. Синтаксичний спосіб вираження граматичного значення.

Студенти повинні знати: основні способи і засоби вираження граматичного значення.

Студенти повинні вміти: визначати у тексті засоби вираження граматичного значення.

Література

1. Бевзенко С.П. Вступ до мовознавства. – К., 2006.
2. Головин Б. Н. Введение в языкознание. – М., 1963.
3. Дорошенко СІ., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. – К.Д. 1974.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства. – К., 2001.
5. Кодухов В. И. Введение в языкознание. – М., 1987
6. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. – К., 2000.
7. Маслов Ю. С. Введение в языкознание. – М., 1987.
8. Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. I : Мова, її будова та функції в суспільстві.–2008. – С.120-139.
9. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М., 1967.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – 2006. – 716 с.
11. Семчинський С В. Загальне мовознавство. – К., 1996.
12. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. – К, 2000.

Питання для самоконтролю та завдання:

1. Охарактеризуйте всі способи та засоби вираження граматичного значення: *племінь – пломенем, плуг за плугом, побажати – побажаю, побачення – на побачення, побороти – поборов, говорити – сказати, побудувати – побудував би, поважний – більш поважний, повертати – повертатися, повідомити – повідомте, кафе – у кафе, подарунок – подарунки, поет – поетеса.*

2. Визначте, які слова мають тільки граматичне значення, а які – і граматичне, і лексичне.

Слово – найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити і оживити, поранити й вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину.

(В.Сухомлинський)

3. Укласти словник термінів: *аналітична форма, внутрішня флексія, ізафет, синтетична форма, словоформа, суплетивізм, керування, прилягання, узгодження, предикативність, речення, словосполучення* (за навчальним посібником Монжалей Т. К. Вступ до мовознавства. – Суми: Університетська книга, 2011. – С. 51-55 або за будь-яким іншим лінгвістичним словником). Терміни вивчити.

Практичне заняття № 10

Синтаксис. Основні синтаксичні одиниці

1. Синтаксис як учення про словосполучення і речення.
2. Сурядний типу синтаксичного зв'язку.
3. Підрядний тип синтаксичного зв'язку.
4. Предикативний зв'язок.
5. Словосполучення, їх поділ за смислово-граматичними відношеннями між компонентами та за будовою.
6. Узгодження, керування, прилягання.
7. Речення та судження. Основні риси речення. Класифікація речень за метою висловлення.

Література

1. Бевзенко С.П. Вступ до мовознавства. – К., 2006.
2. Головин Б. Н. Введение в языкознание. – М., 1963.
3. Дорошенко СІ., Дудик П.С. Вступ до мовознавства. – К.Д 1974.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства. – К., 2001.
5. Кодухов В. И. Введение в языкознание. – М., 1987
6. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. – К., 2000.
7. Маслов Ю. С. Введение в языкознание. – М., 1987.
8. Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. I : Мова, її будова та функції в суспільстві.–2008. – С.120-139.
9. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М., 1967.
10. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К., 1988.
11. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 750 с.
12. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – 2006. – 716 с.
13. Семчинський С В. Загальне мовознавство. – К., 1996.
14. Ющук І. П. Вступ до мовознавства. – К, 2000.

Завдання:

Завдання 1. Визначте тип граматичного зв'язку між компонентами синтаксичних одиниць.

Виростила діточок. Діточок дрібненьких. Пішли світ за очі.

Завдання 2. Визначте тип речень. Підкресліть усі члени речення.

А наступного дня шквал пронесло, і втишене море засвітилося сонцем. Курсанти, що після цього сатанинського поединку зі стихіями прийшли провідати Ягничу, застали його знеможеним, але мовби й просвітлілими.

Рейс тим часом тривав, вітрильник, лежши на курс, прямував до рідних берегів. Незабаром ще довелось їм підбирати з плота греків-рибалок, котрі й після того, як були взяті на палубу, нагородвані й перевдягнені в спортивні костюми курсантів, все ще могли прийти до тями, неспроможні були пояснити, яким чином пощастило їм після загибелі судна зачепитися на своєму жалюгідному плотуку, зачепитися і втриматися, доки їх підібрав «Оріон».

Завдання 3. Випишіть у колонки словосполучення іменникові,

прикметникові, числівникові, дієслівні, займенникові, прислівникові:

Вся у червоному, дев'ятий вал, сонячні кларнети, веселий на вдачу, дехто з нас, писав листа, спів соловейка, відро з водою, солонина на смак, газон у саду, яблуні у цвіту, заборонено палити, вірний у коханні, старий адмірал, горе від розуму, чужий усім, дуже добре, рано вранці.

Завдання 4. Визначте у поданих реченнях різновиди підрядних граматичних зв'язків між словами (узгодження, керування, прилягання).

Зате в кутку сніп високого жита, а на підвіконні глечик з сухими польовими квітами. Максим підійшов до них, торкнув квіти рукою, і вони розсипалися прахом, пилюкою.

Завдання 6. Визначте типи складних речень. З'ясуйте будову складних речень, передайте її графічно.

1. Біля присілка білояра пшениця була молода і вища, а горді соняшники стояли, як слов'янські вої, – щитами на схід. 2. Над тихим світом леліла-курулася зоряна імла, за татарським бродом на болотах бродив долинний туманець, і в ньому по груди паслися селянські вироблені коні, що пахли оранкою, туманом і молододю м'ятою. 3. На блясі нестерпно, як постріли, залопотіла перша дріб граду, але скоро він ущух, бо хмара подумала, подумала собі щось та й понесла свої торби стороною, і в них стали вмирати громовиці. 4. У луговій криничці, над якою верба тримає молодий вінець, купаються зорі, а місяць ще не забрів до них. 5. За конюшиною білою повинню стояли гречки, над ними в удовиній самотині сумувала груша дичка, а біля неї перепілка розначливим голосом скликала своїх діток, яких порозгублювала на зжатому полі. Таке життя; то мати розгублює дітей, то діти залишаються без матері. 6. Стояла тиха, ласкава година, коли вже віястий липень поскладав сіно в копиці і думав собі про те, що з неділі треба складати в полукіпки жито.

(М. Стельмах)

Інструктивно-методичні матеріали до практичних занять

Практичне заняття № 1

Філологія класичної давнини

План

1. Історія лінгвістичних учень, її періодизація.
2. Мовознавча проблематика в Біблії та Євангелії.
3. Мовознавство в стародавній Індії.
4. Мовознавство в стародавній Греції.
5. Мовознавство в стародавньому Римі.
6. Арабське мовознавство.
7. Китайське мовознавство.
8. Японське мовознавство.

Література

1. Зеленько А.С. З історії лінгвістичних вчень / А.С.Зеленько. – Луганськ, 2002. – С.5-44.
2. Ковалик І.І. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичної думки / І.І.Ковалик, С.П.Самійленко. – К., 1985. – С.6-34.
3. Кодухов В. И. Общее языкознание.– М.: Просвещение, 1974.– С.4-25, 30-34.
4. Кочерган М.П.Загальне мовознавство: підручник / М.П.Кочерган. – К., 2003. – С.22-32.
5. Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. I : Мова, її будова та функції в суспільстві. –2008.
6. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень: навчальний посібник / Г.М.Удовиченко. – К., 1980. – С.8-14.

Контрольні запитання та завдання

1. Якою мовою розмовляли Адам та Єва?
2. У чому суть легенди про Вавилонську вежу?
3. Яка практична мета розквіту індійської філології?
4. У чому суть полеміки між аналогістами та анімалістами?
5. Що таке схоластика?
6. Законспектувати етапи періодизації мовознавства за Кодуховим В.І.

Практичне заняття № 2

Методи дослідження мови

План

1. Поняття про методологію, методіку і метод.
2. Загальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, спостереження, експеримент, моделювання.
3. Конкретнонаукові (лінгвістичні) методи: загальна характеристика.
4. Порівняльно-історичний метод.
5. Описовий лінгвістичний метод.
6. Метод лінгвістичної географії.

7. Зіставний (типологічний) метод.
8. Структурні методи:
  - дистрибутивний аналіз;
  - методика безпосередніх складників;
  - трансформаційний аналіз;
  - компонентий аналіз.
9. Соціолінгвістичні методи.
10. Психолінгвістичні методи.
11. Математичні методи у мовознавстві.
12. Використання комп'ютера в лінгвістичних дослідженнях.

Література

1. Кодухов В. И. Общее языкознание.– М.: Просвещение, 1974.– С. 202-281.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник / М.П.Кочерган. – К., 2003. – С.355-404.
3. Мельничук О.С. Методологія у мовознавстві / О.С.Мельничук // Українська мова: енциклопедія. – К., 2000. – С. 311-312.
4. Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. I : Мова, її будова та функції в суспільстві. –2008.
5. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень: навчальний посібник / Г.М.Удовиченко. – К., 1980. – С.172-197.

Практичні завдання

Назвіть та охарактеризуйте методи, що використовують або пропонують використовувати мовознавці, фрагменти досліджень яких подано нижче. Аргументуйте свою думку.

1. Ранее мы уже указывали на те существенные выводы, которые обуславливает эта точка зрения, а также и на рамки, ограничивающие новое направление, отмечая различия между ним и традиционной лингвистикой. Как представляется, нам удалось обосновать, что структура языка представляет собой сеть зависимостей, или, говоря более четким, специальным и точным языком, сеть функций. Структура характеризуется иерархией, основанной на своем внутреннем порядке и имеющей одну единственную исходную точку. Эту иерархию можно вскрыть посредством дедуктивной и необратимой процедуры, переходя постепенно от самых абстрактных (общих и простых) явлений ко все более конкретным (частным и сложным). Такой метод, предназначенный для изучения только подобной дедуктивной иерархии, мы называем эмпирическим. Следует оговорить, что такого рода метод не способен привести к какой-либо метафизике. В соответствии с принципом простоты, который желателен в каждой науке, из всех возможных методов надо выбирать такой, который приводит к решению задачи путем наиболее простой процедуры. Эмпирический, или имманентно семиологический, метод, рассматривающий знаковую функцию в качестве

основного предмета изучения лингвистики, и является таким наиболее простым методом. Его достоинство очевидно при сравнении с любым априорным методом, где на семиологические явления накладываются несемиологические; из-за невозможности проверки последних на чисто семиологическом материале неизбежно возникают бесконечные усложнения. Отсюда следует, что эмпирический метод – это метод, построенный на принципе простоты.

Нет надобности говорить о тех выводах, которые вытекают из применения структурального метода в лингвистике. Достаточно указать, что лишь благодаря структуральному методу лингвистика, окончательно отказавшись от субъективизма и неточности, от интуитивных и глубоко личных заключений (в плену у которых она находилась до самого последнего времени), оказывается способной, наконец, стать подлинной наукой. Только структуральный метод в состоянии покончить с тем печальным положением, которое так хорошо охарактеризовал А. Мейе: «Каждый век обладал особой грамматикой философии... Существует столько же лингвистик, сколько лингвистов».

Как только лингвистика станет структуральной, она превратится в объективную науку.

Из того, что структуральная лингвистика есть новое направление в науке о языке, а ее метод, использующий одновременно дедуктивный и эмпирический принципы, еще не нашел своего последовательного применения, вовсе не следует, что она противопоставляет себя всему предшествующему развитию лингвистики. Хотя традиционная лингвистика в основном следовала индуктивным и априорным методам, это не значит, что она не делала попыток применять дедукцию и принцип эмпиризма. Некоторые из семиологических функций не могли остаться незамеченными. Ведь семиологическая функция не новое понятие; новым является лишь структуральный подход, который выносит семиологическую функцию на первый план и рассматривает ее как конституирующее качество языка. В силу этого, приняв структуральную точку зрения со всеми вытекающими отсюда последствиями, следует сохранять преемственную связь с предшествующими этапами развития науки о языке и использовать те достижения традиционной лингвистики, которые доказали свою плодотворность...

Л.Ельмслев

2. У истоков теории языка стоят две не вполне четко различимые нерешенные задачи; первую мы намереваемся лишь кратко рассмотреть в порядке обсуждения, а вторую – разрешить. Первая заключается в выявлении полного содержания и характера специфически лингвистического наблюдения, а вторая – в систематическом выявлении наиболее значимых исследовательских идей, определяющих собственно лингвистические умозаключения и стимулирующих их.

Нет надобности подвергать обсуждению то, что лингвистика вообще зиждется на наблюдении. Ее репутация как хорошо обоснованной науки в

значительной степени зависит от надежности и точности ее методов вывода (Feststellungsmethoden). Там, где отсутствуют письменные памятники или где их свидетельства можно дополнить живыми наблюдениями, исследование незамедлительно обращается к непосредственному и подлинному источнику сведений. В наши дни, например, оно, не колеблясь, предпринимает на местах диалектологический анализ, изучая живые звуки и фиксируя на пластинках редкие и трудно наблюдаемые конкретные явления речи, чтобы затем подвергнуть их вторичному рассмотрению. Конечно, на пластинках можно фиксировать только слышимую часть речевого явления, и уже одно это оказывается весьма существенным для дискуссии о методах. Ведь к полному, а это практически то же, что к «значимому» и «наделенному значением», речевому явлению относится отнюдь не только то, что воспринимается на слух. Каким же образом устанавливаются и делаются доступными точному наблюдению другие компоненты речевого явления? Как бы там ни было, но лингвист-наблюдатель должен совершенно иначе, чем физик, интерпретировать (verstehen) воспринимаемое ушами и глазами (будь это, как говорят, изнутри или извне). И эту интерпретацию следует столь же тщательно подвергнуть методической обработке, как и записи flatus vocis, звуковых волн, звуковых образов.

К. Бюлер

3. Исследователь живых языков должен поступать иначе. Конечно, он тоже должен исходить из так или иначе понятого языкового материала. Но, построив из фактов этого материала некую отвлеченную систему, необходимо проверять ее на новых фактах, т.е. смотреть, отвечают ли выводимые из нее факты действительности. Таким образом, в языковедение вводится принцип эксперимента. Сделав какое-нибудь предположение о смысле того или иного слова, той или иной формы, о том или ином правиле словообразования или формообразования и т. п., следует пробовать, можно ли сказать ряд разнообразных фраз (который можно бесконечно множить), применяя это правило. Утвердительный результат подтверждает правильность постулата и, что любопытно, сопровождается чувством большого удовлетворения, если подвергшийся эксперименту сознательно участвует в нем.

Но особенно поучительны бывают отрицательные результаты: они указывают или на неверность постулированного правила, или на необходимость каких-то его ограничений, и на то, что правила уже больше нет, а есть только факты словаря, и т. п. Полная законность и громадное значение этого метода иллюстрируются тем, что когда ребенок учится говорить (или взрослый человек учится иностранному языку), то исправление окружающими его ошибок («так никто не говорит»), которые являются следствием или невыработанности у него, или нетвердости правил (конечно, бессознательных), играет громадную роль в усвоении языка. Особенно плодотворен метод экспериментирования в синтаксисе и лексикографии и, конечно, в стилистике. Не ожидая того, что какой-то писатель употребит тот или иной оборот, то или иное сочетание, можно

произвольно сочетать слова и, систематически заменяя одно другим, меняя их порядок, интонацию, и т. п., наблюдать получающиеся при этом смысловые различия, что мы постоянно и делаем, когда что-нибудь пишем. Я бы сказал, что без эксперимента почти невозможно заниматься этими отраслями языкознания. Люди, занимающиеся ими на материале мертвых языков, вынуждены для доказательства своих положений прибегать к поразительным ухищрениям, а многого и просто не могут сделать за отсутствием материала (примеры лингвистического эксперимента даны в особом экскурсе в конце статьи).

В возможности применения эксперимента и кроется громадное преимущество – с теоретической точки зрения – изучения живых языков. Только с его помощью мы можем действительно надеяться подойти в будущем к созданию вполне адекватных действительности грамматики и словаря. Ведь надо иметь в виду, что в «текстах» лингвистов обыкновенно отсутствуют неудачные высказывания, между тем как весьма важную составную часть языкового материала образуют именно неудачные высказывания с отметкой «так не говорят», которые я буду называть «отрицательным языковым материалом». Роль этого отрицательного материала громадна и совершенно еще не оценена в языкознании, насколько мне известно.

В сущности то, что я называл раньше «психологическим методом» (или – еще неудачнее – «субъективным»), и было у меня всего методом эксперимента, только недостаточно осознанного. Впервые я стал его осознавать как таковой в эпоху написания моего «Востоchnолужицкого наречия», впервые назвал я его методом эксперимента в моей статье «О частях речи в русском языке». Об эксперименте в языкознании говорит нынче и Пешковский (статья «Принципы и приемы стилистического анализа художественной прозы»), а раньше Тумб, правда – последний в несколько другом аспекте. Впрочем, надо признать, что психологический элемент метода несомненен и заключается в оценочном чувстве правильности или неправильности того или иного речевого высказывания, его возможности или абсолютной невозможности.

Однако чувство это у нормального члена общества социально обосновано, являясь функцией языковой системы (величина социальная), а потому и может служить для исследования этой последней. И именно оно-то и обуславливает преимущество живых языков над мертвыми с исследовательской точки зрения.

В этом – ограничительном – смысле и следует понимать высказывания моих старых работ о важности самонаблюдения в языкознании. Для меня уже давно совершенно очевидно, что путем непосредственного самонаблюдения нельзя констатировать, например, «значений» условной формы глагола в русском языке. Однако, экспериментируя, т.е. создавая разные примеры, ставя исследуемую форму в самые разнообразные условия и наблюдая получающиеся при этом «смыслы», можно сделать несомненные выводы об этих «значениях» и даже об их относительной яркости. При таком

понимании дела отпадают все те упреки в «субъективности» получаемых подобным методом лингвистических данных, которые иногда делались мне с разных сторон: «мало ли что исследователю может показаться при самонаблюдении; другому исследователю это может показаться иначе». Как видно из всего вышеизложенного, в основе моих лингвистических утверждений всегда лежал получаемый при эксперименте языковой материал, т.е. факты языка.

С весьма распространенной боязнью, что при таком методе будет исследоваться «индивидуальная речевая система», а не языковая система, надо покончить раз навсегда. Ведь индивидуальная речевая система является лишь конкретным проявлением языковой системы, а потому исследование первой для познания второй вполне законно и требует лишь поправки в виде сравнительного исследования ряда таких «индивидуальных языковых систем». В конце концов лингвисты, исследующие тексты, не поступают иначе. Готский язык не считается специально языком Ульфилы, ибо справедливо предполагают, что его письменная речевая деятельность была предназначена для понимания широких социальных групп. Говорящий тоже говорит не для себя, а для окружения. Разница, конечно, та, что в первом случае мы имеем дело с литературной речевой деятельностью (с «письменной», по терминологии Виноградова в его работе «О художественной прозе»), имеющей очень широкую базу потребителей и характеризующейся между прочим, сознательным избеганием «неправильных высказываний» (о чем см. ниже), а во втором – с групповой речевой деятельностью диалогического характера.

Здесь надо устранить одно недоразумение: лингвистически изучая сочинения писателя (или устные высказывания любого человека), мы можем исследовать его речевую деятельность как таковую – получится то, что обыкновенно неправильно называют «языком писателя», но что вовсе не является языковой системой; но мы можем также исследовать ее и как языковой материал для выведения индивидуальной речевой системы данного писателя, имея, однако, в виду, в конечном счете, установление языковой системы того языка, на котором он пишет. Конечно, картина будет неполная из-за недостаточности материала, и прежде всего из-за отсутствия отрицательного языкового материала, но многое можно будет установить с достаточной точностью, как показывает многовековой опыт языкознания.

Вообще надо иметь в виду, что то, что часто считается индивидуальными отличиями, на самом деле является групповыми отличиями, т.е. тоже социально обусловленными (семейными, профессиональными, местными и т. п.), и кажется индивидуальными отличиями лишь на фоне «общих языков». Языковые же системы общих языков могут быть весьма различными по своей развитости и полноте, от немного более нуля и до немного менее единицы (считая нуль за отсутствие общего языка, а единицу – за никогда не осуществляемое его полное единство), и дают более или менее широкий простор групповым отличиям.

Строго говоря, мы лишь постулируем индивидуальные отличия

индивидуальных речевых систем внутри примарной социальной группы, ибо такие отличия, как ведущие к взаимонепониманию, должны неминуемо исчезать в порядке социального общения, а потому никто на них никогда не обращал внимания, даже если они и встречались. Этим-то и объясняется всегда практиковавшееся отождествление таких теоретически несоизмеримых понятий, как «индивидуальная речевая система» (= психофизиологическая речевая организация индивида) и «языковая система», которым более или менее грешили все лингвисты до самого последнего времени.

В сущности, можно сказать, что работа каждого неопита данного коллектива, усваивающего себе язык этого коллектива, т.е. создающего у себя речевую систему на основании языкового материала этого коллектива (ибо никаких других источников у него не имеется), совершенно тождественна работе ученого исследователя, выводящего из того же языкового материала данного коллектива его языковую систему, только одна протекает бессознательно, а другая – сознательно.

Возвращаясь к эксперименту в языкознании, скажу еще, что его боязнь является пережитком натуралистического понимания языка. При социологическом воззрении на него эта боязнь должна отпасть: в сфере социальной эксперименты всегда производились, производятся и будут производиться. Каждый новый закон, каждое новое распоряжение, каждое новое правило, каждое новое установление с известной точки зрения и в известной мере являются своего рода экспериментами.

Л.Щерба

4. Для ребенка 3–4 лет операция вывода из одного положения, которое имело бы всеобщий характер, еще невозможна. Наблюдения показывают, что ребенок этого возраста делает основой для вывода не логическое обобщение, а свой собственный практический опыт, тесно связанный с его непосредственным впечатлением. У него еще не сформировались ни операция индукции, т. е. восхождения от частных фактов к закону, обладающему всеобщностью, ни операция дедукции, т. е. выведения частных выводов из общего положения. Место этих операций занимает у него непосредственное заключение по внешнему впечатлению, обозначенное Пиаже как операция трансдукции.

Так, наблюдая, что некоторые вещи тонут, а другие плавают, ребенок не подвергает еще свои впечатления дальнейшему анализу и говорит: «Эта вещь тонет потому, что она красная», «Эта тонет потому, что она большая», «Эта тонет потому, что она железная», «Лодки плавают потому, что они легкие», «Корабли плавают потому, что большие» и т. д. Правило выводится ребенком не из отвлечения и обобщения признака, а из непосредственного впечатления. Именно это и является основой для того синкретического мышления, которое было описано Пиаже и многими другими авторами.

В раннем детском возрасте не сформирована еще и операция вывода из силлогизма.

Как показали наблюдения, две посылки силлогизма воспринимаются

маленькими детьми не как система, вторая часть которой включена в первую, а как два изолированных положения. Ребенок этого возраста еще не может принять такую большую посылку, как утверждение о всеобщности, включить в эту категорию вторую посылку и сделать из нее логический вывод. Вывод ребенка делается только на основании непосредственного опыта.

Иллюстрацией могут быть опыты, проведенные Пиаже. Детям дается силлогизм: «Некоторые из жителей города Н. — бретонцы. Все бретонцы города Н. погибли на войне. Остались ли еще жители в городе Н.?. Обычный ответ ребенка гласит: «Я не знаю, мне об этом никто не говорил».

Все эти факты позволили Пиаже выделить ряд стадий, которые проходит развитие вербально-логических операций в детском возрасте.

А.Лурия

Практичне заняття № 3

Загальнолінгвістичні питання українського мовознавства

План

1. Початки українського мовознавства в Київській Русі та в період феодалної роздробленості XI – XIII ст.
2. Староукраїнська наука про мову XIV – XVIII ст.
3. Українське мовознавство XIX – початку XX ст.
4. П.Г.Житецький – український компаративіст кінця XIX ст.
5. О.О.Потебня – основоположник психологічного напрямку у слов'янському мовознавстві.
6. Українське мовознавство 20-80-х років XX ст.
7. Лінгвістичні погляди Л.А.Булаховського.
8. Питання загального і слов'янського мовознавства в дослідженнях О.С.Мельничука.
9. Українське мовознавство в еміграції.
10. Вклад українського мовознавства у світову лінгвістику.

Література

1. Зеленько А.С. З історії лінгвістичних вчень / А.С.Зеленько. – Луганськ, 2002. – С.128-132.
2. Кобилянський Б.В. Короткий огляд історії мовознавства / Б.В.Кобилянський. – К., 1964. – С.65-71, 136-137, 149-150
3. Ковалик І.І. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичної думки / І.І.Ковалик, С.П.Самійленко. – К., 1985. – С.143-166.
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник / М.П.Кочерган. – К., 2003. – С.136-145, 58-63.
5. Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. I : Мова, її будова та функції в суспільстві. –2008.

Контрольні запитання та завдання

1. Які характерні особливості рукописної книги Київської Русі.
2. Назві та охарактеризуйте періоди в історії українського радянського

мовознавства за М.П.Кочерганом.

3. Уважно ознайомтесь із поданою нижче інформацією. Про кого з українських мовознавців йдеться у цих текстах:

а) Ім'я цього вченого ще й сьогодні мало згадується, або й зовсім замовчується в книгах з історії нашої Академії наук. Мовознавець, педагог, визначний політичний і громадський діяч Буковини., один з керівників національно-культурного відродження Буковини. Противник москвофільства, чимало спричинився до перемоги народовців на Буковині; голова студентського товариства «Союз» в Чернівцях, співзасновник товариств «Народний дім», «Буковинський Боян», «Руська школа», активний діяч «Руської Бесіди». Вже за життя його величали батьком, пробудником, творцем українського національного відродження на Буковині. Він започаткував багато добрих справ, які через десятиліття згадували люди в цих краях. Він написав низку монографій: «Руська правопись», «Руська граматыка», «Буковинська Русь. Культурно-історичний образок», «Шкільна граматыка», «Характеристика наукової діяльності І. Я. Франка», «Ідеї Шевченкової творчости», «Діди, батьки і внуки у Шевченка». Разом з професором Партнером написав «Руську граматыку», вперше побудовану на фонетичному правописі Желехівського, відомого лексикографа з Галичини (так звана «желехівка» містила абетку з 34-х літер). Етапне значення для українського мовознавства мали його праці про походження української мови. Разом з Гартнером він доводив, що українська мова постала безпосередньо з праслов'янської, а ідея прасхіднослов'янської мови позбавлена ґрунту.

б) Український науковець, філолог, мовознавець-україніст, викладач і славіст. Автор близько 350 праць із проблем сучасної української мови і історії, українського, слов'янського і загального мовознавства, історичної граматики, історії української літературної мови, культури мови, правопису, взаємозв'язків української та інших слов'янських мов, автор багатьох досліджень із проблем лексикографії та семантики, методології лінгвістичних досліджень, семасіології, термінології, соціолінгвістики, стилістики. З 1957 р. молодший і з 1961 р. старший науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР (нині НАН України). Кандидатську дисертацію захистив у 1960 р. Об'єктом його дослідження була історія граматики української мови. У 1970 р. на тему «Історія структури українського дієслова» захистив докторську дисертацію. Звання професора йому присвоїли в 1977 р. У 1978 р. обрали член-кореспондентом АН УРСР. У 1982 р. обрали дійсним членом (академіком) АН УРСР. Він – член редколегії, один із редакторів і укладачів «Словника української мови» в 11-ти томах.

в) Знакова постать в українській культурі ХХ ст. – письменник, перекладач, редактор, літературний критик, мовознавець, громадський діяч. Його мовна особистість формувалася в умовах заборони і нищення української мови. У тридцяті роки митець виступає і як журналіст та літературний критик. Бере активну участь у літературній дискусії, розпочатій М.Хвильовим, відстоює самостійність і самобутність української літератури.

Масові репресії творчої інтелігенції зачепили і його. Було заборонено друкувати його твори, зі сторінок періодичних видань на адресу письменника звучали звинувачення у буржуазному націоналізмі. У 1935 р. його було заарештовано і засуджено до 20 років таборів та довічного заслання до Красноярського краю. Автор статті «Краса рідної мови» В умовах національно-мовної уніфікації широкий резонанс мали виступи письменника з проблем функціонування і вивчення української мови. Він неодноразово вказував на те, що відбувається катастрофічне звуження сфер застосування української мови, зменшується кількість тих, хто вважає українську мову рідною, на тотальне штучне обрусіння українського народу. На III Пленумі правління СПУ він висловив свою незгоду з пунктом Закону про освіту, яким встановлювалася добровільність у виборі російської чи української мови навчання, це, на думку письменника, є загрозою для української культури в цілому. Письменник завжди пов'язував національне відродження з розвитком мови. Аналізуючи практику перекладу колег, зокрема переклади, вміщені в журналі «Всесвіт», письменник наголошував, що обов'язковою умовою збереження художньої якості оригіналу є досконале володіння рідною мовою, радив практично засвоїти давню істину: аби вправно перекладати, треба добре знати все багатство тої мови, з якої перекладаєш, і тої, якою перекладаєш. Бо без цього в перекладах і далі вражатимуть читача не тільки «недоліки характеру», як пишуть перекладачі, а й недоліки, чи нестача, тих потрібних слів, без яких важко зберегти художню якість оригіналу. Численні статті його про чистоту і культуру рідної мови друкувалися в журналах «Жовтень», «Дніпро», газеті «Літературна Україна» під започаткованими ним рубриками «Як ми говоримо», «Мова про мову», «Ваговиті дрібниці». У 1970 р. у видавництві «Радянський письменник» побачила світ велика праця «Як ми говоримо», яка була підсумком багаторічних спостережень письменника над закономірностями і тенденціями розвитку української мови. Вчений звертався до таких аспектів мовної культури, як зв'язок культури мови із загальною культурою людини, духовністю суспільства, культура мови художньої літератури, культура мови перекладу, зв'язок культури мови з лексикографією, проблеми новотворів та запозичень. Він відстоював багатство мови як одну з обов'язкових комунікативних якостей української мови, виступав за використання різних засобів і способів вираження того самого змісту, застосування контекстуальних синонімів, рішуче виступав проти «вичищення» з української мови окремих слів на підставі боротьби за чистоту мови чи боротьби проти архаїзації мови.

г) Український мовознавець, педагог. Жертва сталінського терору. Народилася в Гродненській губернії в єврейській сім'ї. Створила підручник української граматики для дітей, що витримав 13 перевидань. У 1918 вийшов складений нею «Російсько-український словничок медичної термінології». Подальша її діяльність в цьому напрямку була пов'язана з роботою термінологічної комісії Українського наукового товариства. Плідний внесок зробила в роботу над словником ботанічної номенклатури, де переглянула

та виправила понад 66000 карток. Окрім роботи в Інституті української наукової мови, була постійною позаштатною співробітницею Фольклорно-етнографічної комісії, членом Комісії краєзнавства та Комісії історичної пісенності ВУАН, дійсним членом Діалектологічної комісії ВУАН.

г) Учений-енциклопедист, фахівець у галузі біології, історії, мовознавства, етнографії, педагог, просвітитель, перший ректор Київського університету. Народжений і вихований в Україні, увібрав у себе основні риси ментальності рідного народу. Він нерідко зазнавав переслідувань за своє неприховане «малоросійство». З 1834 р. учений працює на посаді завідувача кафедри російської словесності й декана історико-філологічного факультету, а в жовтні – став ректором університету св. Володимира. У 1837 р. на урочистому зібранні університету виступив з промовою «Об участии и значении Киева в общей жизни России», що викликала інтерес не лише слухачів, а й міністра народної освіти С.С.Уварова, і «за відмінну службу і працю, засвідчені міністром», ученого нагородили орденом св. Володимира четвертого ступеня. Результатом викладацької діяльності (лекцій і промов в університеті св. Володимира з 1834 до 1845 рр.) були 27 статей і монографій, присвячених філологічним і мовознавчим проблемам, історичному розвитку східнослов'янських мов і літератур: «Песнь о полку Игореве, сложенная в конце XII в. на древнем русском языке» (1837), «История древней русской словесности» (1839), «Русская речь в сравнении с западнославянской» (1845). Слід звернути увагу на особливе ставлення просвітителя до українських пісень. Він віддавав їм перевагу перед усіма іншими джерелами усної народної творчості. Підготував і видав збірки «Малороссийские песни» (1827), «Украинские народные песни» (1834), «Сборник украинских песен» (1849), «Дни и месяцы украинского селянина» (1856).

Практичне заняття № 4

Мовознавство середньовіччя та епохи Відродження.

Мовознавство XVII – XVIII ст.

План

1. Мовознавство в Європі періоду середньовіччя.
2. Мовознавство епохи Відродження.
3. Європейське мовознавство XVII – XVIII ст.

Література

1. Зеленько А.С. З історії лінгвістичних вчень / А.С.Зеленько. – Луганськ, 2002. – С.44-48.
2. Кобилянський Б.В. Короткий огляд історії мовознавства / Б.В.Кобилянський. – К., 1964 – С.17-35.
3. Ковалик І.І. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичної думки / І.І.Ковалик, С.П.Самійленко. – К., 1985. – С.34-53.
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник / М.П.Кочерган. – К., 2003. – С.32-36.

5. Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. I : Мова, її будова та функції в суспільстві. –2008.
6. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень: навчальний посібник / Г.М.Удовиченко. – К., 1980. – С.15-18.

Контрольні запитання та завдання

Охарактеризуйте лінгвістичні погляди:

- Ансельма Кентерберійського;
- Фоми Аквінського;
- Рене Бекона;
- Дунса Скота;
- Вільяма Оккама;
- Йосифа Скалігера;
- Юлія Скалігера;
- П'єра Абеляра;
- Роберта Стефануса;
- Генріха Стефануса;
- Йогана Рейхліна;
- Данте Аліг'єрі;
- Петра Рамуса;
- Якова Ааруса;
- Петра Палласа;
- Рене Декарта;
- Джона Локка;
- Томаса Гоббса;
- Йоганна Гердера;
- Адама Сміта;
- Ж-Ж.Руссо.

Практичне заняття № 5
Розвиток порівняльно-історичного і загального мовознавства в першій
половині XIX століття

План

1. Порівняльно-історичний метод дослідження мов.
2. Германістика.
3. Лінгвістична типологія мов Ф. Боппа.
4. Філософсько-лінгвістична концепція Вільгельма Гумбольдта.

Література

1. Зеленько А.С. З історії лінгвістичних вчень / А.С.Зеленько. – Луганськ, 2002
2. Кобилянський Б.В. Короткий огляд історії мовознавства / Б.В.Кобилянський. – К., 1964
3. Ковалик І.І. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичної думки / І.І.Ковалик, С.П.Самійленко
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник / М.П.Кочерган. – К., 2003.
5. Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. I : Мова, її будова та функції в суспільстві
6. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень: навчальний посібник / Г.М.Удовиченко. – К., 1980
7. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Селіванова Олена Олександрівна. – Полтава: Довкілля-К. – С. 567-570.

Контрольні завдання

Законспектувати матеріал джерела: Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Селіванова Олена Олександрівна. – Полтава: Довкілля-К. – С. 567-570

Практичне заняття №6
Мовознавство у другій половині XIX століття

План

1. Друга генерація представників порівняльно-історичного мовознавства. – (загальна характеристика).
2. Натуралізм у мовознавстві (Август Шлейхер).
3. Теорія хвиль Йоганна Шмідта.
4. Молодограматизм.

Література:

1. Зеленько А.С. З історії лінгвістичних вчень / А.С.Зеленько. – Луганськ, 2002
2. Кобилянський Б.В. Короткий огляд історії мовознавства / Б.В.Кобилянський. – К., 1964
3. Ковалик І.І. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичної думки / І.І.Ковалик, С.П.Самійленко
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник / М.П.Кочерган. – К., 2003.
5. Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. I : Мова, її будова та функції в суспільстві
6. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень: навчальний посібник / Г.М.Удовиченко. – К., 1980

Контрольні завдання

1. Укласти хронологічну таблицю «Друга генерація представників порівняльно-історичного мовознавства»:

№ п/п	ППП представника	Роки життя	Основні праці	Основні ідеї
-------	------------------	------------	---------------	--------------

2. Укласти порівняльну таблицю «Теорія А.Шлейхера та І.Шмідта: спільне та відмінне».

Практичне заняття № 7

Критика молодогограматизму. Школа «слів і речей».
Школа естетичного ідеалізму. Неолінгвістика.

План

1. Період критики молодогограматизму.
2. Школа «слів і речей» Гуго Шухардта.
3. Школа естетичного ідеалізму Карла Фосслера.
4. Неолінгвістика.

Література

1. Зеленько А.С. З історії лінгвістичних вчень / А.С.Зеленько. – Луганськ, 2002. – С.92-105.
2. Кобилянський Б.В. Короткий огляд історії мовознавства / Б.В.Кобилянський. – К., 1964 – С.99-105.

3. Ковалик І.І. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичної думки / І.І.Ковалик, С.П.Самійленко. – К., 1985. – 136-142.
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник / М.П.Кочерган. – К., 2003. – С.70-78.
5. Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. I : Мова, її будова та функції в суспільстві. – 2008.
6. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень: навчальний посібник / Г.М.Удовиченко. – К., 1980. – С.77-130.
7. Чикобава А.С. Проблемы языка как предмета языкознания (на материале зарубежного языкознания) / А.С.Чикобава. – М., 1959. – С.125-139.

Контрольні запитання

1. Хто і чому виступив із критикою молодогограматизму?
2. Яку нову лінгвістичну галузь розвинули представники школи «слів і речей»?
3. Яка роль Школи естетичного ідеалізму в історії розвитку лінгвістичної думки?
4. Що таке «визначення ізоглос»?
5. Хто автор статті «Позиція неолінгвістики»?
6. Назвіть основні недоліки неолінгвістики.

Практичне заняття №8 **Мовознавство ХХ століття**

План

1. Розширення кола досліджуваних мов та розшифровка стародавніх письмен в кінці ХІХ – початку ХХ століття.
2. Проблеми прамови та її діалектного членування.
3. Соціологізм у мовознавстві. Женевська і французька соціологічні школи.
4. Структуралізм в лінгвістиці, його концепції та різновиди. Лінгвістична концепція Ф. де Соссюра.
5. Функціональна лінгвістика. Празький лінгвістичний гурток (ПЛГ).

Література

1. Зеленько А.С. З історії лінгвістичних вчень / А.С.Зеленько. – Луганськ, 2002 .
2. Кобилянський Б.В. Короткий огляд історії мовознавства / Б.В.Кобилянський. – К.
3. Ковалик І.І. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичної думки / І.І.Ковалик, С.П.Самійленко. – К.
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник / М.П.Кочерган. – К., 2003.
5. Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко,

- А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. I : Мова, її будова та функції в суспільстві. –2008.
6. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень: навчальний посібник / Г.М.Удовиченко. – К., 1980.

Контрольні завдання

Укласти хронологічну таблицю «Мовознавство ХХ століття»

№ п/п	Основні мовознавчі школи	Представники	Основні праці	Основні ідеї
-------	--------------------------	--------------	---------------	--------------

Практичне заняття № 9

Загальномовознавчі проблеми славістики

План

1. Короткий огляд історії класичного російського мовознавства.
2. Мовознавча діяльність І.І.Срезневського.
3. О.О.Шахматов як лінгвіст.
4. «Мовне будівництво» в СРСР 20-40-х років ХХ ст.
5. М.Я.Март – творець так званого «нового вчення про мову» («марксизму у мовознавстві»).
6. Л.В.Щерба – теоретик мови, фонетист, лексиколог, лексикограф, грамати́ст і методист.
7. Лінгвістичні погляди Є.Д.Поливанова.
8. Мовознавство в СРСР 50 – 80-х років ХХ ст.
9. Лінгвістична концепція В.В.Виноградова.
10. Місце славістики у світовій лінгвістичній науці.

Література

7. Зеленько А.С. З історії лінгвістичних вчень / А.С.Зеленько. – Луганськ, 2002. – С.138-143.
8. Ковалик І.І. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичної думки / І.І.Ковалик, С.П.Самійленко. – К., 1985. – С.166-214.
9. Кодухов В. И. Общее языкознание.– М.: Просвещение, 1974.– С.4-25, 99-116.
10. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник / М.П.Кочерган. – К., 2003. – С.123-136.
11. Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. I : Мова, її будова та функції в суспільстві. –2008.
12. Кобилянський Б.В. Короткий огляд історії мовознавства / Б.В.Кобилянський. – К., 1964 – С.76-95, 134-150.
13. Березин Ф.М. История лингвистический учений : учебное пособие / Ф.М.Березин. – М., 1975. – С. 267-298.

Контрольні запитання та завдання

1. Який основний доробок М.Грека?
2. Яка роль В.Тредьяковського в розвитку російського мовознавства?
3. Який основний доробок М.Курганова?

4. Який основний доробок А.Барсова?

5. Який основний доробок В.Светова?

6. Що таке яфетидологія?

7. Уважно ознайомтесь із поданою нижче інформацією. Про кого з українських мовознавців йдеться у цих текстах:

а) Російський [філолог](#) і [мистецтвознавець](#), [академік](#) [Петербурзької академії наук](#) з [1860](#). Автор досліджень з [мовознавства](#), в яких намагався встановити зв'язок історії мови з життям народу, його звичаями, [віруваннями](#), [обрядами](#), [переказами](#). Багато зробив для вивчення пам'яток [давньоруської літератури](#) та мистецтва. Йому належать численні дослідження про російський [фольклор](#), літературу і мистецтво. У фольклорних працях виступав спочатку як представник [міфологічної школи](#), пізніше став прибічником запозичення теорії.

б) Російський учений-натураліст, [геохімік](#), [поет](#), заклав основи [російської літературної мови](#), перший російський академічно освічений вчений. Істотно удосконалив літературну, прозову та віршовану мову, вписавши таким чином своє ім'я золотими літерами в історію російської філології. Йому належать важливі роботи з мовознавства: «Письмо о правилах российского стихотворства» (1739); «О пользе книг церковных в российском языке» (1755–1757), граматика російської мови (1755) і перша риторика російською мовою (1748).

в) Вчився на природному та на історико-філологічному факультетах Московського університету, звідки двічі був звільнений за участь у студентських заворушеннях; вивчав також природознавство в Берлінському університеті. Закінчив історико-філологічний факультет Московського університету в 1906 р.; своїми вчителями вважав Ф. Ф. [Фортунова](#) та В. К. Поржезінського. Викладав російську і латинську мову в московських гімназіях; незадоволеність рівнем викладання російської мови змусила його звернутися до наукових досліджень та створити книгу свого життя – монографію «[Російський](#) синтаксис у науковому висвітленні». Написав також ряд статей з російської граматики і кілька робіт, присвячених методиці викладання російської мови в школі, в тому числі посібник «Наша мова» (1922-1927).

г) [Російський славіст-філолог](#), [історик](#), основоположник історичного вивчення [російської мови](#), давньоруського [літописання](#) і [літератури](#), член [Імператорського Православного Палестинського Товариства](#), [академік](#) [Санкт-Петербурзької академії наук](#). До найважливіших публікацій науковця в українському [мовознавстві](#) належить стаття про депалаталізацію [приголосних](#) перед е та і, короткий нарис історії української мови. Брав участь у складанні декларації Петербурзької АН «Про скасування обмежень малоруського друкованого слова» (1905–1906), що жадала волі друку для українців своєю мовою. Найбільше в історії української мови його цікавила проблема її виникнення, до чого він повертався в багатьох своїх головних працях: «К вопросу об образовании русских наречий и народностей» (1894), «К истории звуков русского языка» (1898–1903), «Курс истории русского

языка» (1908–1911), «Очерк древнейшего периода истории русского языка» (1915), «Введение в курс истории русского языка» (1916), «Древнейшие судьбы русского языка» (1917) тощо.

г) Російський [філолог](#), академік [АН СРСР](#) з [1946](#), іноземний член багатьох зарубіжних академій. Директор Інституту мовознавства АН СРСР ([1950](#) – [1954](#)), Інституту російської мови АН СРСР ([1958](#) – [1968](#)). Автор праць з граматики російської мови («Російська мова», [1947](#); [Державна премія СРСР, 1951](#)), історії російської літературної мови («Основні проблеми вивчення утворення і розвитку давньоруської літературної мови», 1958, та ін.). У книзі «Нариси з історії російської мови XVII—XIX ст.» (1934) відобразив, зокрема, питання російсько-українських мовних і літературних зв'язків, дав характеристику української літературної мови досліджуваного періоду, навів зразки її стилів. Значну увагу явищам і процесам розвитку української мови приділив у славістичних працях «Основні питання вивчення сучасних слов'янських літературних мов» (1949) та «Відмінності між закономірностями розвитку слов'янських літературних мов у донаціональну та національну епоху» (1963). Розробляв загальні питання лексикографії, стилістики, поезики, теорії художньої мови. Досліджував мову і стиль [Миколи Гоголя](#), [Олександра Пушкіна](#) та інших письменників. У багатьох працях використовував український матеріал, розробляв проблему взаємодії російської, української та білоруської мов у різні періоди їхнього розвитку («До питання про історичні зв'язки російської, української та білоруської мов», 1947; «Про мову ранньої прози Гоголя», 1951, та ін.). Написав рецензію на «Російсько-український словник» (1948).

Практичне заняття № 10

Провідні лінгвістичні школи і напрями у сучасному мовознавстві

План

1. Загальна характеристика сучасної парадигми лінгвістичних знань.
2. Ареальна лінгвістика. Лінгвогеографія.
3. Етнолінгвістика.
4. Етнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія. Неогумбольдтіанство.
5. Когнітивна лінгвістика.
6. Комп'ютерна лінгвістика.
7. Комунікативна лінгвістика.
8. Контрастивна лінгвістика. Типологія.
9. Лінгвістика тексту.
10. Математична лінгвістика.
11. Менталінгвістика.
12. Ономастика.
13. Психолінгвістика.
14. Соціолінгвістика.
15. Сучасна семасіологія.

Література

1. Зеленько А.С. З історії лінгвістичних вчень / А.С.Зеленько. – Луганськ, 2002. – С.174-219.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник / М.П.Кочерган. – К., 2003. – С.111-122, 146-147.
3. Нариси загального мовознавства : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 ч. / Г. С. Кириченко, С. В. Кириченко, А. П. Супрун ; за ред. А. П. Супрун. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Ч. I : Мова, її будова та функції в суспільстві. – 2008.
4. Березин Ф.М. История лингвистический учений : учебное пособие / Ф.М.Березин. – М., 1975. – С.345-356.
5. Селіванова Олена Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / Селіванова Олена. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
6. Селіванова Олена Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Селіванова Олена – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.

Контрольні запитання

1. Хто автор терміна «просторова/ареальна лінгвістика»?
2. З якої лінгвістичної галузі виокремилася лінгвістична географія?
3. Назвіть типи лінгвістичних атласів.
4. Хто заклав основи вітчизняної етнолінгвістики?
5. Назвіть течії американської школи психолінгвістики.
6. Що таке концепт?
7. Що таке штучний інтелект?
8. Хто основоположник теорії мовленнєвих актів?
9. Що таке універсологія?

- 10 У чому суть концепції модальності З.Я.Тураєвої?
11. Хто засновник ономазіологічної науки?

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати інформаційні матеріали (всі питання) та створити презентацію на одну із тем:

- 1.** Системний характер мови.
- 2.** Парадигматичні, синтагматичні й ієрархічні відношення між мовними одиницями.
- 3.** Основні й проміжні рівні мови.
- 4.** Теорія ізоморфізму й ієрархії рівнів мови.
- 6.** Своєрідність системності мови. Співвідношення системних і несистемних явищ у мові. Система і норма.
- 7.** Характеристика мовознавства в стародавньому Єгипті.
- 8.** Мовознавчі питання у спадщині Аристотеля. Олександрійська граматична школа.
- 9.** Данте Аліг'єрі «Про народну мову» (1305 р.).
- 10.** Загальна оцінка натуралізму. Етимологія і лінгвопалеонтологія.
- 11.** Погляди Карла Бругмана та Бертольда Дельбрюка як представників молодогограматизму.
- 12.** Іван Бодуен де Куртене – засновник Казанської (Петербурзької) школи. Погляди Бодуена де Куртене на знаковий характер мови, принципи класифікації мов, звук як об'єкт мовознавчих досліджень.
- 13.** Вчення Казанської школи про фонему. Погляди Миколи Крушевського та Василя Богородицького як представників Казанської школи на походження людської мови, морфологічну будову слова, виникнення і розвиток письма.
- 14.** Копенгагенський структуралізм (глосематика)
- 15.** Американський структуралізм (дескриптивізм)
- 16.** Генеративізм
- 17.** Типологічна класифікація мов.
- 18.** Санскрит та європейські мови.
- 19.** Історичний розвиток мови й аспекти мовознавства (синхронія та діахронія).
- 20.** Зовнішні причини мовних змін.
- 21.** Внутрішні закони історик змін окремих мовних рівнів та мови загалом.

Контрольні завдання до практичних занять

Тема 1. Предмет, завдання, основні поняття і методи науки про мову.

Природа і сутність мови

1. Проілюструйте прикладами суспільний характер мови.
2. Укладіть порівняльні таблиці: «Мова – Мовлення» та «Мова – Мислення».
3. Напишіть письмову роботу на одну із тем:
  - Функції рідної та іноземної мови в мовленні індивіда (автора).
  - Роль штучних комунікативних знакових систем у сфері людського спілкування.
  - Мова і мовлення: єдність протилежностей.

Тема 2. Фонетика. Фонологія. аспекти вивчення звуків мови.

Членування мовленнєвого потоку

6. До поданих слів доберіть такі, щоб можна було одержати звукову кореляцію за:
  - твердістю – м'якістю: дат, рис, лак, син, лин, рад, стан, лан, лук;
  - за глухістю – дзвінкістю: там, сам, рас, тіло, сірка, шар, пар, кава, пас.
7. Запишіть подані слова фонетичною транскрипцією. Визначте кількість звуків.
Пісня, вітчизняний, безмовність, велелюддя, дзеркальність, щастя, втілюється, воз'єднання, безжурний.
8. Охарактеризуйте звуки в словах: *величний, обирати, будинок, земля, come, condition, decide.*
9. Поставте наголос у словах: *бавовняний, балувати, бесіда, білизна, близький, болотистий, бридкий, верба, весняний.*
10. Укласти словник термінів: *артикуляція, глухий звук, голосні звуки, дзвінкий звук, дифтонг, інтонація, лабіалізація, наголос, орфоепія, піднесення, приголосні звуки, проривний звук, синтагма, сонорний, фонема, фонетика, фонологія, шумний* (за навчальним посібником Монжалеї Т. К. Вступ до мовознавства. – Суми: Університетська книга, 2011. – С. 28-31 або за будь-яким іншим лінгвістичним словником). Терміни вивчити.

Тема 3. Лексико-семантична підсистема

7. Випишіть зі словника 5 однозначних і 5 багатозначних слів.
2. Визначте типи омонімів.
Лютий, мати, моторний, наліт, наряд, ніж, нота, пара.
3. Визначте типи синонімів.
Розшук – слідство; ртуть – живе срібло; лаяти – сварити – ганити; орфографія – правопис; струмок – ручай; рило – пика – морда.
4. Підберіть антоніми до різних значень слів.
Старий, зрілий, короткий, кривда.
5. Підберіть українські синоніми до запозичених слів.

Дефект, дефіс, джунгли, динаміка, директива, дискусія, дистанція, далект.

6. Із творів П.Тичини, І.Драча, О.Гончара та ін. випишіть приклади авторських неологізмів (у контексті).

7. Назвіть словники, якими Ви користувалися при виконанні вправ. Визначте їх типи.

8. Вкажіть види переносних значень слів: *живити надію, жменя соняшників, загострити увагу, закрити питання, замести сліди, запалити інтерес, западати в пам'ять.*

9. Написати низку фразеологізмів зі словами: *риба, сім (семеро), серце, слово, голова, очі.*

Тема 4. Морфемний рівень мовної системи. Дериватологія

3. Виділіть у словах морфеми: *крокувати, навесні, кругосвітній, ледве, лікарняний, худорлявий, людяність, найсильніша.*

4. Зробіть етимологічний аналіз слів, використовуючи етимологічний словник: *зубр, лукавий, татунок, внутрішній, байка, галопом, знак, вельможа, грудень, корито, зграбний, злидні, калина, закон, ковбання, коровай, сіромаха, красоля, кучма, кульбаба.*

3. Укладіть із наведених слів словотвірне гніздо: *безмежжя, межа, межувати, безмежно, безмежність, відмежуватися, розмежування, розмежуватися, розмежувати, відмежувати.*

4. Від поданих слів утворіть іменники, поясніть, яким способом вони утворені.

Юний, блакитний, синій, зелений, бігти, рости, гомоніти, оглядати, написати, переходити, нападати.

5. Визначте спосіб творення наведених слів. Вставте пропущені букви, поясніть правопис.

...фотографований, не...численний, ро...писати, ро...пис, ро...писка, бе...славний, пр...чудовий, пр...клеїти, ро...чистити, не...кінчений, ...шивати, ...чесати, небе...пека, бе..ро..судно.

6. Установіть, який різновид афіксального словотворення бере участь у творенні поданих слів. Визначте твірну основу, її частиномовну належність та словотворчий формат: *прамова, премудрий, київський, вольт, донжуан, веселитися, черговий, взаємодопомога, лісостеп.*

7. Укладіть словник термінів: *інтерфікс, інфікс, конфікс, морф, морфема, морфеміка, постфікс, префікс, словотвір, трасфікс, флексія, фузія* (за навчальним посібником Монжалей Т. К. Вступ до мовознавства. – Суми: Університетська книга, 2011. – С. 51-55 або за будь-яким іншим лінгвістичним словником). Терміни вивчити.

Тема 5. Граматика як учення про граматичну будову мови.

Граматична будова мови. Основні способи і засоби вираження граматичних значень слів

8. Дайте визначення граматики та її розділів.

9. Визначте основні одиниці граматичної будови, дайте їх визначення.

10. Як пов'язані між собою поняття «граматичне значення», «граматична форма» і «граматична категорія»?

11. Визначити належність слів до частин мови: *пролунати, променистий, промисловець, промінь, просто, просторо, проти, проте, протидіючий, процент, пустоці, п'ятирічка, наші, реклама, абищо, even, fifteen, our, green, exotic, first, enter, family, we, then, and.*

12. Виконати морфологічний аналіз слів: *четвертий, університет, липневий, виходив, себе, повільніше.*

13. Проілюструвати явища перехідності таких слів: *невстигаючий, незнайомий, один, ура, навколо.*

14. Укласти словник термінів: *вид, відмінок, граматики, граматична категорія, граматична форма, граматичне значення, морфологія, спосіб, стан, ступінь порівняння, час, частина мови, число, аналітична форма, внутрішня флексія, ізафет, синтетична форма, словоформа, суплетивізм, керування, прилягання, узгодження, предикативність, речення, словосполучення* (за навчальним посібником Монжалеї Т. К. Вступ до мовознавства. – Суми: Університетська книга, 2011. – С. 51-55 або за будь-яким іншим лінгвістичним словником). Терміни вивчити.

15. Охарактеризуйте всі способи та засоби вираження граматичного значення: *племінь – племнем, плуг за плугом, побажати – побажаю, побачення – на побачення, побороти – поборов, говорити – сказати, побудувати – побудував би, поважний – більш поважний, повертати – повертатися, повідомити – повідомте, кафе – у кафе, подарунок – подарунки, поет – поетеса.*

16. Визначте, які слова мають тільки граматичне значення, а які – і граматичне, і лексичне.

Слово – найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити і оживити, поранити й вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину. (В. Сухомлинський)

Тема 6. Синтаксис. Основні синтаксичні одиниці

1. Визначте тип граматичного зв'язку між компонентами синтаксичних одиниць.

Виростила діточок. Діточок дрібненьких. Пішли світ за очі.

2. Визначте тип речень. Підкресліть усі члени речення.

А наступного дня шквал пронесло, і втишене море засвітилося сонцем. Курсанти, що після цього сатанинського поєдинку зі стихіями прийшли провідати Ягничу, застали його знеможеним, але мовби й просвітлілим.

Рейс тим часом тривав, вітрильник, легши на курс, прямував до рідних берегів. Незабаром ще довелось їм підбирати з плоту греків-рибалок, котрі й після того, як були взяті на палубу, нагородовані й перевдягнені в спортивні костюми курсантів, все ще могли прийти до тями, неспроможні були пояснити, яким чином пощастило їм після загибелі судна зачепитися на своєму жалюгідному плоту, зачепитися і втриматися, доки їх підібрав

«Оріон».

3. Випишіть у колонки словосполучення іменникові, прикметникові, числівникові, дієслівні, займенникові, прислівникові:

Вся у червоному, дев'ятий вал, сонячні кларнети, веселий на вдачу, дехто з нас, писав листа, спів соловейка, відро з водою, солонина на смак, газон у саду, яблуні у цвіту, заборонено палити, вірний у коханні, старий адмірал, горе від розуму, чужий усім, дуже добре, рано вранці.

4. Визначте у поданих реченнях різновиди підрядних граматичних зв'язків між словами (узгодження, керування, прилягання).

Зате в кутку сніг високого жита, а на підвіконні глечик з сухими польовими квітами. Максим підійшов до них, торкнув квіти рукою, і вони розсипалися прахом, пилукою.

6. Визначте типи складних речень. З'ясуйте будову складних речень, передайте її графічно.

1. Біля присілка білояра пшениця була молода і вища, а горді соняшники стояли, як слов'янські вої,— щитами на схід. 2. Над тихим світом леліла-курулася зоряна імла, за татарським бродом на болотах бродив долинний туманець, і в ньому по груди паслися селянські вироблені коні, що пахли оранкою, туманом і молододю м'ятою. 3. На блясі нестерпно, як постріли, залопотіла перша дріб граду, але скоро він ущух, бо хмара подумала, подумала собі щось та й понесла свої торби стороною, і в них стали вмирати громовиці. 4. У луговій криничці, над якою верба тримає молодий вінець, купуються зорі, а місяць ще не забрів до них. 5. За конюшиною білою повинню стояли гречки, над ними в удовиній самотині сумувала груша дичка, а біля неї перепілка розначливим голосом скликала своїх діток, яких порозгублювала на зжатому полі. Таке життя; то мати розгублює дітей, то діти залишаються без матері. 6. Стояла тиха, ласкава година, коли вже віястий липень поскладав сіно в копиці і думав собі про те, що з неділі треба складати в полукіпки жито. (М. Стельмах)

Контрольні завдання до практичних занять

Філологія класичної давнини

1. Якою мовою розмовляли Адам та Єва?
2. У чому суть легенди про Вавилонську вежу?
3. Яка практична мета розквіту індійської філології?
4. У чому суть полеміки між аналогістами та анімалістами?
5. Що таке схоластика?
6. Законспектувати етапи періодизації мовознавства за Кодуховим В.І.

Методи дослідження мови

Назвіть та охарактеризуйте методи, що використовують або пропонують використовувати мовознавці, фрагменти досліджень яких подано нижче. Аргументуйте свою думку.

1. Ранее мы уже указывали на те существенные выводы, которые обуславливает эта точка зрения, а также и на рамки, ограничивающие новое направление, отмечая различия между ним и традиционной лингвистикой. Как представляется, нам удалось обосновать, что структура языка представляет собой сеть зависимостей, или, говоря более четким, специальным и точным языком, сеть функций. Структура характеризуется иерархией, основанной на своем внутреннем порядке и имеющей одну единственную исходную точку. Эту иерархию можно вскрыть посредством дедуктивной и необратимой процедуры, переходя постепенно от самых абстрактных (общих и простых) явлений ко все более конкретным (частным и сложным). Такой метод, предназначенный для изучения только подобной дедуктивной иерархии, мы называем эмпирическим. Следует оговорить, что такого рода метод не способен привести к какой-либо метафизике. В соответствии с принципом простоты, который желателен в каждой науке, из всех возможных методов надо выбирать такой, который приводит к решению задачи путем наиболее простой процедуры. Эмпирический, или имманентно семиологический, метод, рассматривающий знаковую функцию в качестве основного предмета изучения лингвистики, и является таким наиболее простым методом. Его достоинство очевидно при сравнении с любым априорным методом, где на семиологические явления накладываются несемиологические; из-за невозможности проверки последних на чисто семиологическом материале неизбежно возникают бесконечные усложнения. Отсюда следует, что эмпирический метод – это метод, построенный на принципе простоты.

Нет надобности говорить о тех выводах, которые вытекают из применения структурального метода в лингвистике. Достаточно указать, что лишь благодаря структуральному методу лингвистика, окончательно отказавшись от субъективизма и неточности, от интуитивных и глубоко личных заключений (в плену у которых она находилась до самого последнего времени), оказывается способной, наконец, стать подлинной наукой. Только структуральный метод в состоянии покончить с тем печальным положением,

которое так хорошо охарактеризовал А. Мейе: «Каждый век обладал особой грамматикой философии... Существует столько же лингвистик, сколько лингвистов».

Как только лингвистика станет структуральной, она превратится в объективную науку.

Из того, что структуральная лингвистика есть новое направление в науке о языке, а ее метод, использующий одновременно дедуктивный и эмпирический принципы, еще не нашел своего последовательного применения, вовсе не следует, что она противопоставляет себя всему предшествующему развитию лингвистики. Хотя традиционная лингвистика в основном следовала индуктивным и априорным методам, это не значит, что она не делала попыток применять дедукцию и принцип эмпиризма. Некоторые из семиологических функций не могли остаться незамеченными. Ведь семиологическая функция не новое понятие; новым является лишь структуральный подход, который выносит семиологическую функцию на первый план и рассматривает ее как конституирующее качество языка. В силу этого, приняв структуральную точку зрения со всеми вытекающими отсюда последствиями, следует сохранять преемственную связь с предшествующими этапами развития науки о языке и использовать те достижения традиционной лингвистики, которые доказали свою плодотворность...

Л.Ельмслев

2. У истоков теории языка стоят две не вполне четко различимые нерешенные задачи; первую мы намереваемся лишь кратко рассмотреть в порядке обсуждения, а вторую – разрешить. Первая заключается в выявлении полного содержания и характера специфически лингвистического наблюдения, а вторая – в систематическом выявлении наиболее значимых исследовательских идей, определяющих собственно лингвистические умозаключения и стимулирующих их.

Нет надобности подвергать обсуждению то, что лингвистика вообще зиждется на наблюдении. Ее репутация как хорошо обоснованной науки в значительной степени зависит от надежности и точности ее методов вывода (*Feststellungsmethoden*). Там, где отсутствуют письменные памятники или где их свидетельства можно дополнить живыми наблюдениями, исследование незамедлительно обращается к непосредственному и подлинному источнику сведений. В наши дни, например, оно, не колеблясь, предпринимает на местах диалектологический анализ, изучая живые звуки и фиксируя на пластинках редкие и трудно наблюдаемые конкретные явления речи, чтобы затем подвергнуть их вторичному рассмотрению. Конечно, на пластинках можно фиксировать только слышимую часть речевого явления, и уже одно это оказывается весьма существенным для дискуссии о методах. Ведь к полному, а это практически то же, что к «значимому» и «наделенному значением», речевому явлению относится отнюдь не только то, что воспринимается на слух. Каким же образом устанавливаются и делаются доступными точному наблюдению другие компоненты речевого явления?

Как бы там ни было, но лингвист-наблюдатель должен совершенно иначе, чем физик, интерпретировать (*verstehen*) воспринимаемое ушами и глазами (будь это, как говорят, изнутри или извне). И эту интерпретацию следует столь же тщательно подвергнуть методической обработке, как и записи *flatus vocis*, звуковых волн, звуковых образов.

К.Бюлер

3. Исследователь живых языков должен поступать иначе. Конечно, он тоже должен исходить из так или иначе понятого языкового материала. Но, построив из фактов этого материала некую отвлеченную систему, необходимо проверять ее на новых фактах, т.е. смотреть, отвечают ли выводимые из нее факты действительности. Таким образом, в языкознание вводится принцип эксперимента. Сделав какое-нибудь предположение о смысле того или иного слова, той или иной формы, о том или ином правиле словообразования или формообразования и т. п., следует пробовать, можно ли сказать ряд разнообразных фраз (который можно бесконечно множить), применяя это правило. Утвердительный результат подтверждает правильность постулата и, что любопытно, сопровождается чувством большого удовлетворения, если подвергшийся эксперименту сознательно участвует в нем.

Но особенно поучительны бывают отрицательные результаты: они указывают или на неверность постулированного правила, или на необходимость каких-то его ограничений, и на то, что правила уже больше нет, а есть только факты словаря, и т. п. Полная законность и громадное значение этого метода иллюстрируются тем, что когда ребенок учится говорить (или взрослый человек учится иностранному языку), то исправление окружающими его ошибок («так никто не говорит»), которые являются следствием или невыработанности у него, или нетвердости правил (конечно, бессознательных), играет громадную роль в усвоении языка. Особенно плодотворен метод экспериментирования в синтаксисе и лексикографии и, конечно, в стилистике. Не ожидая того, что какой-то писатель употребит тот или иной оборот, то или иное сочетание, можно произвольно сочетать слова и, систематически заменяя одно другим, меняя их порядок, интонацию, и т. п., наблюдать получающиеся при этом смысловые различия, что мы постоянно и делаем, когда что-нибудь пишем. Я бы сказал, что без эксперимента почти невозможно заниматься этими отраслями языкознания. Люди, занимающиеся ими на материале мертвых языков, вынуждены для доказательства своих положений прибегать к поразительным ухищрениям, а многого и просто не могут сделать за отсутствием материала (примеры лингвистического эксперимента даны в особом экскурсе в конце статьи).

В возможности применения эксперимента и кроется громадное преимущество – с теоретической точки зрения – изучения живых языков. Только с его помощью мы можем действительно надеяться подойти в будущем к созданию вполне адекватных действительности грамматики и словаря. Ведь надо иметь в виду, что в «текстах» лингвистов обыкновенно

отсутствуют неудачные высказывания, между тем как весьма важную составную часть языкового материала образуют именно неудачные высказывания с отметкой «так не говорят», которые я буду называть «отрицательным языковым материалом». Роль этого отрицательного материала громадна и совершенно еще не оценена в языкознании, насколько мне известно.

В сущности то, что я называл раньше «психологическим методом» (или – еще неудачнее – «субъективным»), и было у меня всего методом эксперимента, только недостаточно осознанного. Впервые я стал его осознавать как таковой в эпоху написания моего «Восточнолужицкого наречия», впервые назвал я его методом эксперимента в моей статье «О частях речи в русском языке». Об эксперименте в языкознании говорит нынче и Пешковский (статья «Принципы и приемы стилистического анализа художественной прозы»), а раньше Тумб, правда – последний в несколько другом аспекте. Впрочем, надо признать, что психологический элемент метода несомненен и заключается в оценочном чувстве правильности или неправильности того или иного речевого высказывания, его возможности или абсолютной невозможности.

Однако чувство это у нормального члена общества социально обосновано, являясь функцией языковой системы (величина социальная), а потому и может служить для исследования этой последней. И именно оно-то и обуславливает преимущество живых языков над мертвыми с исследовательской точки зрения.

В этом – ограничительном – смысле и следует понимать высказывания моих старых работ о важности самонаблюдения в языкознании. Для меня уже давно совершенно очевидно, что путем непосредственного самонаблюдения нельзя констатировать, например, «значений» условной формы глагола в русском языке. Однако, экспериментируя, т.е. создавая разные примеры, ставя исследуемую форму в самые разнообразные условия и наблюдая получающиеся при этом «смыслы», можно сделать несомненные выводы об этих «значениях» и даже об их относительной яркости. При таком понимании дела отпадают все те упреки в «субъективности» получаемых подобным методом лингвистических данных, которые иногда делались мне с разных сторон: «мало ли что исследователю может показаться при самонаблюдении; другому исследователю это может показаться иначе». Как видно из всего вышеизложенного, в основе моих лингвистических утверждений всегда лежал получаемый при эксперименте языковой материал, т.е. факты языка.

С весьма распространенной боязнью, что при таком методе будет исследоваться «индивидуальная речевая система», а не языковая система, надо покончить раз навсегда. Ведь индивидуальная речевая система является лишь конкретным проявлением языковой системы, а потому исследование первой для познания второй вполне законно и требует лишь поправки в виде сравнительного исследования ряда таких «индивидуальных языковых систем». В конце концов лингвисты, исследующие тексты, не поступают

иначе. Готский язык не считается специально языком Ульфилы, ибо справедливо предполагают, что его письменная речевая деятельность была предназначена для понимания широких социальных групп. Говорящий тоже говорит не для себя, а для окружения. Разница, конечно, та, что в первом случае мы имеем дело с литературной речевой деятельностью (с «письменной», по терминологии Виноградова в его работе «О художественной прозе»), имеющей очень широкую базу потребителей и характеризующейся между прочим, сознательным избеганием «неправильных высказываний» (о чем см. ниже), а во втором – с групповой речевой деятельностью диалогического характера.

Здесь надо устранить одно недоразумение: лингвистически изучая сочинения писателя (или устные высказывания любого человека), мы можем исследовать его речевую деятельность как таковую – получится то, что обыкновенно неправильно называют «языком писателя», но что вовсе не является языковой системой; но мы можем также исследовать ее и как языковой материал для выведения индивидуальной речевой системы данного писателя, имея, однако, в виду, в конечном счете, установление языковой системы того языка, на котором он пишет. Конечно, картина будет неполная из-за недостаточности материала, и прежде всего из-за отсутствия отрицательного языкового материала, но многое можно будет установить с достаточной точностью, как показывает многовековой опыт языкознания.

Вообще надо иметь в виду, что то, что часто считается индивидуальными отличиями, на самом деле является групповыми отличиями, т.е. тоже социально обусловленными (семейными, профессиональными, местными и т. п.), и кажется индивидуальными отличиями лишь на фоне «общих языков». Языковые же системы общих языков могут быть весьма различными по своей развитости и полноте, от немного более нуля и до немного менее единицы (считая нуль за отсутствие общего языка, а единицу – за никогда не осуществляемое его полное единство), и дают более или менее широкий простор групповым отличиям.

Строго говоря, мы лишь постулируем индивидуальные отличия индивидуальных речевых систем внутри примарной социальной группы, ибо такие отличия, как ведущие к взаимонепониманию, должны неминуемо исчезать в порядке социального общения, а потому никто на них никогда не обращал внимания, даже если они и встречались. Этим-то и объясняется всегда практиковавшееся отождествление таких теоретически несоизмеримых понятий, как «индивидуальная речевая система» (= психофизиологическая речевая организация индивида) и «языковая система», которым более или менее грешили все лингвисты до самого последнего времени.

В сущности, можно сказать, что работа каждого неопита данного коллектива, усваивающего себе язык этого коллектива, т.е. создающего у себя речевую систему на основании языкового материала этого коллектива (ибо никаких других источников у него не имеется), совершенно тождественна работе ученого исследователя, выводящего из того же

языкового материала данного коллектива его языковую систему, только одна протекает бессознательно, а другая – сознательно.

Возвращаясь к эксперименту в языкознании, скажу еще, что его боязнь является пережитком натуралистического понимания языка. При социологическом воззрении на него эта боязнь должна отпасть: в сфере социальной эксперименты всегда производились, производятся и будут производиться. Каждый новый закон, каждое новое распоряжение, каждое новое правило, каждое новое установление с известной точки зрения и в известной мере являются своего рода экспериментами.

Л.Щерба

4. Для ребенка 3–4 лет операция вывода из одного положения, которое имело бы всеобщий характер, еще невозможна. Наблюдения показывают, что ребенок этого возраста делает основой для вывода не логическое обобщение, а свой собственный практический опыт, тесно связанный с его непосредственным впечатлением. У него еще не сформировались ни операция индукции, т. е. восхождения от частных фактов к закону, обладающему всеобщностью, ни операция дедукции, т. е. выведения частных выводов из общего положения. Место этих операций занимает у него непосредственное заключение по внешнему впечатлению, обозначенное Пиаже как операция трансдукции.

Так, наблюдая, что некоторые вещи тонут, а другие плавают, ребенок не подвергает еще свои впечатления дальнейшему анализу и говорит: «Эта вещь тонет потому, что она красная», «Эта тонет потому, что она большая», «Эта тонет потому, что она железная», «Лодки плавают потому, что они легкие», «Корабли плавают потому, что большие» и т. д. Правило выводится ребенком не из отвлечения и обобщения признака, а из непосредственного впечатления. Именно это и является основой для того синкретического мышления, которое было описано Пиаже и многими другими авторами.

В раннем детском возрасте не сформирована еще и операция вывода из силлогизма.

Как показали наблюдения, две посылки силлогизма воспринимаются маленькими детьми не как система, вторая часть которой включена в первую, а как два изолированных положения. Ребенок этого возраста еще не может принять такую большую посылку, как утверждение о всеобщности, включить в эту категорию вторую посылку и сделать из нее логический вывод. Вывод ребенка делается только на основании непосредственного опыта.

Иллюстрацией могут быть опыты, проведенные Пиаже. Детям дается силлогизм: «Некоторые из жителей города Н. — бретонцы. Все бретонцы города Н. погибли на войне. Остались ли еще жители в городе Н.?. Обычный ответ ребенка гласит: «Я не знаю, мне об этом никто не говорил».

Все эти факты позволили Пиаже выделить ряд стадий, которые проходит развитие вербально-логических операций в детском возрасте.

А.Лурия

Загальнолінгвістичні питання українського мовознавства

1. Які характерні особливості рукописної книги Київської Русі.

2. Назві та охарактеризуйте періоди в історії українського радянського мовознавства за М.П.Кочерганом.

3. Уважно ознайомтесь із поданою нижче інформацією. Про кого з українських мовознавців йдеться у цих текстах:

а) Ім'я цього вченого ще й сьогодні мало згадується, або й зовсім замовчується в книгах з історії нашої Академії наук. Мовознавець, педагог, визначний політичний і громадський діяч Буковини., один з керівників національно-культурного відродження Буковини. Противник москвофільства, чимало спричинився до перемоги народовців на Буковині; голова студентського товариства «Союз» в Чернівцях, співзасновник товариств «Народний дім», «Буковинський Боян», «Руська школа», активний діяч «Руської Бесіди». Вже за життя його величали батьком, пробудником, творцем українського національного відродження на Буковині. Він започаткував багато добрих справ, які через десятиліття згадували люди в цих краях. Він написав низку монографій: «Руська правопись», «Руська граматика», «Буковинська Русь. Культурно-історичний образок», «Шкільна граматика», «Характеристика наукової діяльності І. Я. Франка», «Ідеї Шевченкової творчості», «Діди, батьки і внуки у Шевченка». Разом з професором Партнером написав «Руську граматику», вперше побудовану на фонетичному правописі Желехівського, відомого лексикографа з Галичини (так звана «желехівка» містила абетку з 34-х літер). Етапне значення для українського мовознавства мали його праці про походження української мови. Разом з Партнером він доводив, що українська мова постала безпосередньо з праслов'янської, а ідея прасхіднослов'янської мови позбавлена ґрунту.

б) Український науковець, філолог, мовознавець-україніст, викладач і славіст. Автор близько 350 праць із проблем сучасної української мови і історії, українського, слов'янського і загального мовознавства, історичної граматики, історії української літературної мови, культури мови, правопису, взаємозв'язків української та інших слов'янських мов, автор багатьох досліджень із проблем лексикографії та семантики, методології лінгвістичних досліджень, семасіології, термінології, соціолінгвістики, стилістики. З 1957 р. молодший і з 1961 р. старший науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР (нині НАН України). Кандидатську дисертацію захистив у 1960 р. Об'єктом його дослідження була історія граматики української мови. У 1970 р. на тему «Історія структури українського дієслова» захистив докторську дисертацію. Звання професора йому присвоїли в 1977 р. У 1978 р. обрали член-кореспондентом АН УРСР. У 1982 р. обрали дійсним членом (академіком) АН УРСР. Він – член редколегії, один із редакторів і укладачів «Словника української мови» в 11-ти томах.

в) Знакова постать в українській культурі ХХ ст. – письменник, перекладач, редактор, літературний критик, мовознавець, громадський діяч. Його мовна особистість формувалася в умовах заборони і нищення української мови. У тридцяті роки митець виступає і як журналіст та

літературний критик. Бере активну участь у літературній дискусії, розпочатій М.Хвильовим, відстоює самостійність і самобутність української літератури. Масові репресії творчої інтелігенції зачепили і його. Було заборонено друкувати його твори, зі сторінок періодичних видань на адресу письменника звучали звинувачення у буржуазному націоналізмі. У 1935 р. його було заарештовано і засуджено до 20 років таборів та довічного заслання до Красноярського краю. Автор статті «Краса рідної мови» В умовах національно-мовної уніфікації широкий резонанс мали виступи письменника з проблем функціонування і вивчення української мови. Він неодноразово вказував на те, що відбувається катастрофічне звуження сфер застосування української мови, зменшується кількість тих, хто вважає українську мову рідною, на тотальне штучне обрусіння українського народу. На III Пленумі правління СПУ він висловив свою незгоду з пунктом Закону про освіту, яким встановлювалася добровільність у виборі російської чи української мови навчання, це, на думку письменника, є загрозою для української культури в цілому. Письменник завжди пов'язував національне відродження з розвитком мови. Аналізуючи практику перекладу колег, зокрема переклади, вміщені в журналі «Всесвіт», письменник наголошував, що обов'язковою умовою збереження художньої якості оригіналу є досконале володіння рідною мовою, радив практично засвоїти давню істину: аби вправно перекладати, треба добре знати все багатство тої мови, з якої перекладаєш, і тої, якою перекладаєш. Бо без цього в перекладах і далі вражатимуть читача не тільки «недоліки характеру», як пишуть перекладачі, а й недоліки, чи нестача, тих потрібних слів, без яких важко зберегти художню якість оригіналу. Численні статті його про чистоту і культуру рідної мови друкувалися в журналах «Жовтень», «Дніпро», газеті «Літературна Україна» під започаткованими ним рубриками «Як ми говоримо», «Мова про мову», «Ваговиті дрібниці». У 1970 р. у видавництві «Радянський письменник» побачила світ велика праця «Як ми говоримо», яка була підсумком багаторічних спостережень письменника над закономірностями і тенденціями розвитку української мови. Вчений звертався до таких аспектів мовної культури, як зв'язок культури мови із загальною культурою людини, духовністю суспільства, культура мови художньої літератури, культура мови перекладу, зв'язок культури мови з лексикографією, проблеми новотворів та запозичень. Він відстоював багатство мови як одну з обов'язкових комунікативних якостей української мови, виступав за використання різних засобів і способів вираження того самого змісту, застосування контекстуальних синонімів, рішуче виступав проти «вичищення» з української мови окремих слів на підставі боротьби за чистоту мови чи боротьби проти архаїзації мови.

г) Український мовознавець, педагог. Жертва сталінського терору. Народилася в Гродненській губернії в єврейській сім'ї. Створила підручник української граматики для дітей, що витримав 13 перевидань. У 1918 вийшов складений нею «Російсько-український словничок медичної термінології». Подальша її діяльність в цьому напрямку була пов'язана з роботою

термінологічної комісії Українського наукового товариства. Плідний внесок зробила в роботу над словником ботанічної номенклатури, де переглянула та виправила понад 66000 карток. Окрім роботи в Інституті української наукової мови, була постійною позаштатною співробітницею Фольклорно-етнографічної комісії, членом Комісії краєзнавства та Комісії історичної пісенності ВУАН, дійсним членом Діалектологічної комісії ВУАН.

г) Учений-енциклопедист, фахівець у галузі біології, історії, мовознавства, етнографії, педагог, просвітитель, перший ректор Київського університету. Народжений і вихований в Україні, увібрав у себе основні риси ментальності рідного народу. Він нерідко зазнавав переслідувань за своє неприховане «малоросійство». З 1834 р. учений працює на посаді завідувача кафедри російської словесності й декана історико-філологічного факультету, а в жовтні – став ректором університету св. Володимира. У 1837 р. на урочистому зібранні університету виступив з промовою «Об участии и значении Киева в общей жизни России», що викликала інтерес не лише слухачів, а й міністра народної освіти С.С.Уварова, і «за відмінну службу і працю, засвідчені міністром», ученого нагородили орденом св. Володимира четвертого ступеня. Результатом викладацької діяльності (лекцій і промов в університеті св. Володимира з 1834 до 1845 рр.) були 27 статей і монографій, присвячених філологічним і мовознавчим проблемам, історичному розвитку східнослов'янських мов і літератур: «Песнь о полку Игореве, сложенная в конце XII в. на древнем русском языке» (1837), «История древней русской словесности» (1839), «Русская речь в сравнении с западнославянскою» (1845). Слід звернути увагу на особливе ставлення просвітителя до українських пісень. Він віддавав їм перевагу перед усіма іншими джерелами усної народної творчості. Підготував і видав збірки «Малороссийские песни» (1827), «Украинские народные песни» (1834), «Сборник украинских песен» (1849), «Дни и месяцы украинского селянина» (1856).

Мовознавство середньовіччя та епохи Відродження.

Мовознавство XVII – XVIII ст.

Охарактеризуйте лінгвістичні погляди:

- Ансельма Кентерберійського;
- Фоми Аквінського;
- Рене Бекона;
- Дунса Скота;
- Вільяма Оккама;
- Йосифа Скалігера;
- Юлія Скалігера;
- П'єра Абеляра;
- Роберта Стефануса;
- Генріха Стефануса;
- Йогана Рейхліна;
- Данте Аліг'єрі;

- Петра Рамуса;
- Якова Ааруса;
- Петра Палласа;
- Рене Декарта;
- Джона Локка;
- Томаса Гоббса;
- Йоганна Гердера;
- Адама Сміта;
- Ж-Ж.Руссо.

Розвиток порівняльно-історичного і загального мовознавства в першій половині XIX століття

Законспектувати матеріал джерела: Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Селіванова Олена Олександрівна. – Полтава: Довкілля-К. – С. 567-570

Мовознавство у другій половині XIX століття

1. Укласти хронологічну таблицю «Друга генерація представників порівняльно-історичного мовознавства»:

№ п/п	ППП представника	Роки життя	Основні праці	Основні ідеї
-------	---------------------	---------------	---------------	--------------

2. Укласти порівняльну таблицю «Теорія А.Шлейхера та І.Шмідта: спільне та відмінне».

Критика молодогограматизму. Школа «слів і речей».

Школа естетичного ідеалізму. Неолінгвістика.

1. Хто і чому виступив із критикою молодогограматизму?
2. Яку нову лінгвістичну галузь розвинули представники школи «слів і речей»?
3. Яка роль Школи естетичного ідеалізму в історії розвитку лінгвістичної думки?
4. Що таке «визначення ізоглос»?
5. Хто автор статті «Позиція неолінгвістики»?
6. Назвіть основні недоліки неолінгвістики.

Мовознавство XX століття

Укласти хронологічну таблицю «Мовознавство XX століття»

№ п/п	Основні мовознавчі школи	Представники	Основні праці	Основні ідеї
-------	--------------------------	--------------	---------------	--------------

Загальномовознавчі проблеми славістики

1. Який основний доробок М.Грека?
2. Яка роль В.Тредьяковського в розвитку російського мовознавства?
3. Який основний доробок М.Курганова?
4. Який основний доробок А.Барсова?
5. Який основний доробок В.Светова?

6. Що таке яфетидологія?

7. Уважно ознайомтесь із поданою нижче інформацією. Про кого з українських мовознавців йдеться у цих текстах:

а) Російський філолог і мистецтвознавець, академік Петербурзької академії наук з 1860. Автор досліджень з мовознавства, в яких намагався встановити зв'язок історії мови з життям народу, його звичаями, віруваннями, обрядами, переказами. Багато зробив для вивчення пам'яток давньоруської літератури та мистецтва. Йому належать численні дослідження про російський фольклор, літературу і мистецтво. У фольклорних працях виступав спочатку як представник міфологічної школи, пізніше став прибічником запозичення теорії.

б) Російський учений-натураліст, геохімік, поет, заклав основи російської літературної мови, перший російський академічно освічений вчений. Істотно удосконалив літературну, прозову та віршовану мову, вписавши таким чином своє ім'я золотими літерами в історію російської філології. Йому належать важливі роботи з мовознавства: «Письмо о правилах российского стихотворства» (1739); «О пользе книг церковных в российском языке» (1755–1757), граматики російської мови (1755) і перша риторика російською мовою (1748).

в) Вчився на природному та на історико-філологічному факультетах Московського університету, звідки двічі був звільнений за участь у студентських заворушеннях; вивчав також природознавство в Берлінському університеті. Закінчив історико-філологічний факультет Московського університету в 1906 р.; своїми вчителями вважав Ф. Ф. Фортунатова та В. К. Поржезінського. Викладав російську і латинську мову в московських гімназіях; незадоволеність рівнем викладання російської мови змусила його звернутися до наукових досліджень та створити книгу свого життя – монографію «Російський синтаксис у науковому висвітленні». Написав також ряд статей з російської граматики і кілька робіт, присвячених методиці викладання російської мови в школі, в тому числі посібник «Наша мова» (1922-1927).

г) Російський славіст-філолог, історик, основоположник історичного вивчення російської мови, давньоруського літописання і літератури, член Імператорського Православного Палестинського Товариства, академік Санкт-Петербурзької академії наук. До найважливіших публікацій науковця в українському мовознавстві належить стаття про депалаталізацію приголосних перед е та і, короткий нарис історії української мови. Брав участь у складанні декларації Петербурзької АН «Про скасування обмежень малоруського друкованого слова» (1905–1906), що жадала волі друку для українців своєю мовою. Найбільше в історії української мови його цікавила проблема її виникнення, до чого він повертався в багатьох своїх головних працях: «К вопросу об образовании русских наречий и народностей» (1894), «К истории звуков русского языка» (1898–1903), «Курс истории русского языка» (1908–1911), «Очерк древнейшего периода истории русского языка» (1915), «Введение в курс истории русского языка» (1916), «Древнейшие

судьбы русского языка» (1917) тощо.

г) Російський філолог, академік АН СРСР з 1946, іноземний член багатьох зарубіжних академій. Директор Інституту мовознавства АН СРСР (1950 – 1954), Інституту російської мови АН СРСР (1958 – 1968). Автор праць з граматики російської мови («Російська мова», 1947; Державна премія СРСР, 1951), історії російської літературної мови («Основні проблеми вивчення утворення і розвитку давньоруської літературної мови», 1958, та ін.). У книзі «Нариси з історії російської мови XVII—XIX ст.» (1934) відобразив, зокрема, питання російсько-українських мовних і літературних зв'язків, дав характеристику української літературної мови досліджуваного періоду, навів зразки її стилів. Значну увагу явищам і процесам розвитку української мови приділив у славістичних працях «Основні питання вивчення сучасних слов'янських літературних мов» (1949) та «Відмінності між закономірностями розвитку слов'янських літературних мов у донаціональну та національну епоху» (1963). Розробляв загальні питання лексикографії, стилістики, поезики, теорії художньої мови. Досліджував мову і стиль Миколи Гоголя, Олександра Пушкіна та інших письменників. У багатьох працях використовував український матеріал, розробляв проблему взаємодії російської, української та білоруської мов у різні періоди їхнього розвитку («До питання про історичні зв'язки російської, української та білоруської мов», 1947; «Про мову ранньої прози Гоголя», 1951, та ін.). Написав рецензію на «Російсько-український словник» (1948).

Провідні лінгвістичні школи і напрями у сучасному мовознавстві

1. Хто автор терміна «просторова/ареальна лінгвістика»?
2. З якої лінгвістичної галузі виокремилася лінгвістична географія?
3. Назвіть типи лінгвістичних атласів.
4. Хто заклав основи вітчизняної етнолінгвістики?
5. Назвіть течії американської школи психолінгвістики.
6. Що таке концепт?
7. Що таке штучний інтелект?
8. Хто основоположник теорії мовленнєвих актів?
9. Що таке універсологія?
10. У чому суть концепції модальності З.Я.Тураєвої?
11. Хто засновник ономасіологічної науки?

Питання до іспиту із курсу «Вступ до мовознавства»

1. Предмет мовознавства, зміст і основні завдання курсу. Місце мовознавства в системі наук.
2. Конкретне, загальне, теоретичне і прикладне мовознавство.
3. Методи дослідження мовних явищ.
4. Функції мови у суспільстві.
5. Проблема походження мови. Закономірності розвитку мов.
6. Знаковий характер мови.
7. Мова як суспільне явище.
8. Літературна мова та діалекти.
9. Мовна норма.
10. Штучні мови.
11. Мова як система і як структура.
12. Рівні мовної структури.
13. Мова і мислення.
14. Мова і мовлення.
15. Генеалогічна класифікація мов світу.
16. Типологічна класифікація мов світу.
17. Ареальна класифікація мов світу.
18. Тюркська сім'я мов.
19. Семіто-хамітська сім'я мов.
20. Кавказька сім'я мов.
21. Диференціація та інтеграція мов.
22. Ізолюючі (кореневі) мови.
23. Флективні мови.
24. Графіка, орфографія, принципи орфографії.
25. Передумови виникнення письма та етапи формування і розвитку графічного письма.
26. Поняття фонем. Фонологічна система. Диференціальні та інтегральні ознаки фонем.
27. Фонетичне членування мовленнєвого потоку.
28. Дисиміляція, протеза, метатеза, субституція, дієреза, епентеза, гаплогія.
29. Класифікація голосних і приголосних звуків.
30. Лексикологія. Розділи лексикології. Слово як одиниця мови.
31. Внутрішня будова слова. Розвиток значення слова.
32. Типи переносного значення слова.
33. Лексико-граматичні розряди слів.
34. Диференціація словникового складу мови (територіальна, хронологічна, соціальна, стилістична)
35. Фразеологія. Типи фразеологізмів.
36. Синонімія, антонімія, паронімія.
37. Лексикографія. Типи словників.
38. Способи словотворення.
39. Предмет граматики. Граматичне значення, граматична форма, граматичні категорії.
40. Способи і засоби вираження граматичного значення.
41. Частини мови. Класифікаційні ознаки частин мови.
42. Синтаксичний рівень мови.
43. Словосполучення. Типи словосполучень.
44. Речення та його ознаки.

45. Типи речень за будовою.

Перелік питань для підсумкового контролю (іспиту)

1. Предмет мовознавства, зміст і основні завдання курсу. Місце мовознавства в системі наук.
2. Розвиток мовознавства періоду Відродження та Середньовіччя.
3. Типологічна класифікація мов.
4. Мова, мислення, свідомість.
5. Санскрит та європейські мови.
6. Американське неогумбольдтіанство.
7. Знаковий характер мови.
8. Мовознавство в Давній Індії.
9. Європейське неогумбольдтіанство.
10. Мова, мовлення, і мовна діяльність.
11. Арабське мовознавство.
12. Дескриптивна лінгвістика.
13. Функції мови у суспільстві.
14. Японське мовознавство.
15. Копенгагенський структуралізм.
16. Семіто-хамітська сім'я мов.
17. Проблеми походження мови у кращих працях філософів та мовознавців XIII-XIX ст.
18. Празька лінгвістична школа.
19. Тюркська сім'я мов.
20. Основоположники порівняльно-історичного мовознавства.
21. Структуралізм та його особливості.
22. Індоевропейська сім'я мов.
23. Мовознавча та філософська позиція Вільгельма фон Гумбольдта.
24. Соціологічний напрям у мовознавстві. Лінгвістична концепція Фердинанта де Соссюра.
25. Диференціація та інтеграція мов.
26. «Теорія хвиль» Йоганна Шмідта.
27. Казанська лінгвістична школа. І.О.Бодуен де Куртене.
28. Конкретне, загальне, теоретичне і прикладне мовознавство.
29. Лінгвістичний психологізм і Харківська лінгвістична школа О.О.Потебні.
30. Неолінгвістика.
31. Лінгвістичні погляди Ф.І.Буслаєва.
32. Розробка основ наукової етимології та лінгвістичної палеонтології у другій половині XIX ст.
33. Психологізм у мовознавстві. Мовознавча діяльність Штейнталя. .
34. Методи дослідження мовних явищ.
35. Біологічний напрям у мовознавстві. Мовознавча діяльність Шлейхера

та Шмідта.

36. Молодограматизм у мовознавстві.
37. Генеалогічна класифікація мов.
38. Мовознавство Стародавньої Греції та Риму.
39. Герменевтика.
40. Мова як суспільне явище.
41. Китайське мовознавство.
42. Психолінгвістика.
43. Мова та етноси.
44. Розвиток українського та російського мовознавства у першій половині XIX ст.
45. Когнітивна та комунікативна лінгвістика.
46. Контакткування мов.
47. Неогумбольдтіанські ідеї та семантична філософія мови. Етнолінгвістика.
48. Прикладна лінгвістика.
49. Літературна мова та діалекти.
50. Молодограматизм у мовознавстві.
51. Соціолінгвістичні і психолінгвістичні методи.
52. Мова і культура, культура мовлення, стилістика.
53. Штучні мови, інтерлінгвістика.
54. Предмет граматики. Граматичне значення. граматичні категорії.
55. Мова як система і як структура.
56. Поняття фонем. Фонологічна система. диференціальні та інтегральні ознаки фонем.
57. Функціональна лінгвістика.
58. Рівні мовної структури.
59. Проблема походження мови. Закономірності розвитку мов.
60. Соціолінгвістика, її предмет і завдання.
61. Алфавіти. Їх виникнення. Українські алфавіти.
62. Наукова етимологія та її принципи. Народна етимологія.
63. Інтерлінгвістика.
64. Фонетика як наука. Предмет й об'єкт та аспекти вивчення.
65. Лінгвістика тексту. Дискурс.
66. Ареальна лінгвістика.
67. Лексикологія, розділи лексикології. Слово як одиниця мови.
68. Натуралізм у мовознавстві.
69. Лінгвостатистика.
70. Комбінаторні, позиційні та спонтанні звукові зміни.
71. Передумови порівняльно-історичного мовознавства.
72. Інженерно-комп'ютерна лінгвістика.
73. Фонетичне членування мовленнєвого потоку.
74. Лінгвістична концепція Фердинанда де Соссюра.
75. Лінгвостатистика.
76. Способи і засоби вираження граматичного значення.

77. Дескриптивізм.
78. Нейролінгвістичне програмування.
79. Класифікація голосних та приголосних звуків.
80. Копенгагенський структуралізм.
81. Лінгвопрагматика.
82. Лексикографія. Типи словників.
83. Українське мовознавство XI-VIII століття.
84. Лінгвогеографія.
85. Фразеологія. Типи фразеологізмів.
86. Казанська лінгвістична школа.
87. Інтерлінгвістика.
88. Типи переносного значення слова.
89. Генеративізм.
90. Основні і проміжні рівні мови.

Методичні матеріали для самостійної роботи з дисципліни «Загальне мовознавство»

Тема: Вступ. Мовознавство як наукова дисципліна (10 год.)

Мета: визначити об'єкт і предмет мовознавства, його проблематику, зв'язок з іншими науками; з'ясувати сутність, природу, структуру і функції мови.

Завдання: дати визначення мовознавства як науки і навчальної дисципліни; з'ясувати об'єкт і предмет мовознавства, його розділи та напрями; охарактеризувати проблеми мовознавства; обґрунтувати зв'язок мовознавства з іншими науками; охарактеризувати мову як суспільне явище, її функції; з'ясувати знакову природу мови; розглянути взаємозв'язок мови і мислення, мови і мовлення; охарактеризувати структуру мови.

План

1. Мовознавство як наука. Предмет і завдання курсу «Вступ до мовознавства».
2. Розділи мовознавства. Зв'язок мовознавства з іншими науками.
3. Суспільний і знаковий характер мови. Система мови. Функції мови.
4. Діалектична єдність мови й мислення, мови й мовлення. Природні й штучні мови. Видатні українські й зарубіжні мовознавці.

Ключові поняття й терміни:

Загальне мовознавство, конкретне мовознавство, теоретичне мовознавство, прикладне мовознавство, порівняльно-історичне мовознавство, типологічне мовознавство, етнолінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика, когнітивна лінгвістика; описовий метод, порівняльно-історичний, зіставний, структурний. синхронія, діахронія, аналіз, синтез; лінгвосеміотика, знак, мовний знак; мовлення, внутрішнє мовлення.

Методичні рекомендації

При підготовці *першого питання* потрібно сформулювати уявлення про мовознавство як науку про мову, що виступає багаторівневою знаковою системою і слугує засобом спілкування, фіксації та збереження інформації. Особливу увагу в цьому контексті слід звернути на розмежування мовознавства як науки й навчальної дисципліни, назвати основні проблеми сучасного мовознавства: мова і мовлення як об'єкт і предмет мовознавства. Людська мова і конкретні мови світу. Конкретне і загальне мовознавство. Теоретичне і практичне мовознавство. Проблематика мовознавства; визначення мови як явища з античних часів і до сьогодення. Закономірності розвитку мови, його рушійні сили. Внутрішні та зовнішні фактори мовних змін; проблема виникнення мови. Гіпотези та суперечки в наукових школах. Проблема класифікації мов світу. Генеалогічна класифікація мов як класифікація їх за спорідненістю та типологічна класифікація як класифікація їх за будовою. Проблема класифікації окремих мовних одиниць; мова і мислення; мова і свідомість. Психолінгвістика; проблема виникнення й розвитку письма. Основні етапи розвитку письма; проблема методології науки. Визначити та пояснити особливості методів дослідження мови (загальні і спеціальні). Описові методи (або дискриптивні): експериментальний, дистрибутивний, статистичний. Реконструктивні методи: порівняльно-історичний, метод внутрішньої реконструкції, індукція, дедукція, аналіз, синтез.

Відповідаючи на друге питання, слід охарактеризувати зв'язок мовознавства з гуманітарними та природничими науками; пояснити, в чому саме він проявляється. Мовознавство і соціальні науки (історія, археологія, етнографія, соціологія). Мовознавство і природничі науки (фізіологія, анатомія, медицина, фізика, кібернетика, математика, семіотика, географія). Мовознавство і філософія (логіка, філософія, літературознавство, мистецтвознавство). Потрібно також з'ясувати аспекти вивчення мовознавства (конкретне і загальне мовознавство, теоретичне і прикладне мовознавство), напрями мовознавства (психолінгвістику, соціолінгвістику, етнолінгвістику, когнітивну лінгвістику) та основні розділи мовознавства: фонетика, фонологія, акцентологія, морфонологія, морфологія, лексикологія, семасіологія, етимологія, ономастика, лексикографія, дериватологія, синтаксис, фразеологія, стилістика.

Готуючись до *третього питання*, варто розкрити сутність мови як суспільного явища; охарактеризувати знакову природу мови; дати визначення знака, його головних ознак; з'ясувати двобічну сутність мовного знака. Визначити основні та проміжні рівні мовної системи, одиниці цих рівнів і функції мови: сутність мовленнєвої комунікації; мова як засіб людського спілкування; мова як безпосередня діяльність думки; мова як знаряддя пізнання; мова як засіб навчання та виховання (педагогічна функція мови); мова як засіб вираження почуттів (емотивна функція мови); мова як засіб образного світосприйняття (естетична функція мови) та пояснити, у чому полягають відмінності в класифікації функцій мови у мовознавців (Кочергана М. П., Карпенка Ю. О., Ющука І. П., Кодухова В. І., Реформатського О. О. та інших); з'ясувати функції основних одиниць мови.

Висвітлюючи *четверте питання*, потрібно дати визначення мови, мислення, свідомості; пояснити, що є первинним в онтогенезі і філогенезі: мова чи мислення; охарактеризувати різні типи мислення: поняттєве, чуттєво-образне, технічне; з'ясувати, який тип мислення притаманний людині, а який – тваринам; розкрити поняття «вербальне мислення», «невербальне мислення»; пояснити зв'язок між мовою і мисленням. З огляду на те, що нині існує кілька різноаспектних трактувань понять мова і мовлення, особливу увагу варто звернути на погляди щодо цього питання Ф. де Соссюра; пояснити відмінності між цими явищами; охарактеризувати внутрішнє мовлення та етапи формування думки.

Запитання для самоперевірки відповіді (2 год.)

1. Як називається мовознавство, яке вивчає окремі мови?
2. Як називається мовознавство, що займається проблемами, притаманними всім мовам?
3. Як називається мовознавство, що займається створенням словників, довідників тощо?
4. Поняття «філолог» та «мовознавець» означають одне й те саме? Аргументуйте відповідь.
5. Є вербальні та невербальні засоби спілкування. До яких слід віднести сигнали світлофора?
6. Як називається локальний різновид загальнонародної мови?
7. Яку гіпотезу розробили Е. Сепір і Б. Уорф? У чому її сутність?
8. Яка функція мови нерозривно пов'язана з комунікативною?
9. Які ви знаєте обов'язкові властивості знаку?
10. Який тип мислення притаманний лише людині?

11. Як називається наука, що вивчає різні системи знаків?
12. Чи потрібна мова для здійснення технічного мислення?
13. Яке явище є психофізичним: мова чи мовлення?
14. Мова – це явище біологічне, психічне чи соціальне?

Практичні завдання (8 год.)

Завдання 1. Підготуйте реферат на тему «Основні проблеми дослідження мови». При написанні реферату зверніть увагу на такі питання:

1. Які погляди на природу мови відомі в науці? 2. Основні функції мови, (х характеристика. 3. Мова та мислення. Діалектичний зв'язок мови та мислення. Роль мови в формуванні, вираженні та передачі думки. Загальнолюдський характер пізнавальної діяльності та національна специфіка мови. 4. Мова та мовлення. 5. Внутрішня організація мовної системи. Поняття про мовну систему як єдність елементів мови та про її структуру. Одиниці мови та їх функції. Типи співвідношення між мовними одиницями: синтагматичні, парадигматичні.

Завдання 2. Які функції виконують мовні звуки? Який зв'язок між звуком і словом? З'ясуйте функції (перцептивні і диференціальні) звуків (фонем) на основі поданих слів. Скажіть, які звуки у поданих словах не виконують сигніфікаційної (розрізнявальної) функції?

1. Мити, рити, лити, бити, пити, шити; мати, лати, шати: піти, боти, роги: мию. рию, ллю, б'ю, п'ю, шию, маю; латів, латам, братів, братам; піду, підеш; бог, ботами, рот, ротам.
2. Пшениця, левада, живе, зозуля, кожух, грається, в'ється, насіння, боротьба, просьба, вовк; пшениці, пшеницею; левади, левадою; жити, проживаю; зозулі, зозулею; кожуха, кожухом, кожа; граю, виграє; в'юся; боротися, просити, прошу; вовче.

Завдання 3. Які функції виконують морфеми (корінь, суфікс, префікс і закінчення)? Виділіть значками типи морфем за функцією в слові: кореневий, словотворчий (дериваційний), реляційний (словозмінний), що виражає відношення. Над кожною морфемою укажіть буквами, яку функцію виконує ця морфема: к – коренева морфема, с – словотворча, р – реляційна.

Загірний, відбудова, подолинний, риболовний, підлісний, записка, виробляють, бобовий.

Завдання 4. Прочитайте уважно уривок. Визначте, які слова в ньому виконують номінативну і семасіологічну (смыслорозрізнявальну) функції, а які виконують лише граматичну функцію.

Леся не зогляділась, як вийшла на Володимирську вулицю. Зупинилась, постояла трохи, спостерігаючи людський потік, і, згадавши, що мама, певне, заждалась її, пішла додому. Проходячи повз Золоті ворота, Леся не втрималася, щоб не звернути у скверик. Вона вже була тут кілька разів, але з мамою, Михайликом і Лілею, а гуртом, звісно, не те. Одне тягне туди, інше І сюди, І хіба роздивився як слід? А хочеться ж і доторкнутись до тих наліврозвалених мурів, і пошукати, може знайдеться серед них щось інтересне. (М. Олійник)

Тема: Фонетика. Взаємодія звуків у процесі мовлення. Фонологія (9 год.)

Мета: визначити предмет і різновиди фонетики; розглянути аспекти вивчення звуків, принципи класифікації голосних і приголосних звуків; навчитися розрізняти й характеризувати фонетичні процеси, членувати

мовленнєвий потік; розглянути поняття фонем, ознаки фонем, варіанти й варіації фонем, з'ясувати відмінності в поглядах на фонему представників Ленінградської та Московської фонологічних шкіл.

Завдання: дати визначення фонетики, її різновидів і предмета вивчення; розглянути три аспекти вивчення звуків мови; охарактеризувати акустичні властивості звуків; пояснити будову мовленнєвого апарату людини; з'ясувати творення звуків мови, формування артикуляційної бази; розглянути класифікації голосних та приголосних звуків; навчитися поділяти мовленнєвий потік на його складові; розрізняти й характеризувати фонетичні процеси; навчитися записувати слова фонетичною й фонематичною транскрипцією.

План

1. Фонетика як лінгвістична дисципліна. Аспекти вивчення звуків: Класифікація звуків мови.

2. Фонетичні процеси (позиційні зміни, комбінаторні зміни, живі та історичні фонетичні зміни, спонтанні звукові зміни). Фонетичні закони.

3. Фонологія як наука про фонемі. Фонема і звук. Фонологічна система:

Ключові поняття й терміни

Фонетика, мовленнєвий апарат, артикуляція, монофтонг, дифтонг, фонема, мовленнєвий потік, акомодация, асиміляція, дисиміляція, транслітерація, фонологія, алофони, фонологічна система:

Методичні рекомендації

Готуючи *перше питання*, потрібно ознайомитись із визначенням фонетики як науки і як системи матеріальних засобів мови; визначити предмет фонетики, її різновиди: загальна фонетика, конкретна, описова, історична, експериментальна, зіставна.

З'ясувати сутність кожного з аспектів вивчення звуків: а) фізичний аспект; б) фізіологічний аспект; в) лінгвістичний аспект. розповісти про акустичні властивості звуків: силу звука, висоту, довготу, чистоту, тембр; з'ясувати складові частини тембру і його роль в розпізнаванні звуків мови; пояснити будову мовленнєвого апарату людини, роль центральної нервової системи у творенні та сприйманні звуків; з'ясувати три фази артикуляції звука; розглянути формування артикуляційної бази в людини; визначити роль резонатора, голосових зв'язок, місця перепони і способу подолання перепони в якісному оформленні звуків; з'ясувати національну специфіку творення звуків.

Вивчити принципи класифікації голосних: місце підняття спинки язика (голосні переднього, середнього та заднього рядів); ступінь підняття спинки язика до піднебіння (голосні високого, середнього та низького підняття); участь губ у творенні голосних (голосні лабіалізовані та нелабіалізовані). Принципи класифікації приголосних звуків (фонем): співвідношення голосу і шуму; сонорні і шумні (дзвінки і глухі); місце творення, або співвідношення активного і пасивного органів мовлення; губні (губно-губні та губно-зубні); язикові (передньоязикові (зубні та альвеолярні); середньоязикові, задньоязикові, язичкові та гортанні приголосні; спосіб творення, або характер перепони та спосіб її подолання; проривні носові, бокові, дрижачі; фрикативні та африкати; твердість/м'якість (приголосні тверді та пом'якшені); тривалість (короткі та подовжені приголосні). тривалість звука (короткі та довгі приголосні)., визначити основні й додаткові ознаки;

З'ясувати національну специфіку розрізнення голосних та приголосних у різних мовах.

Висвітлюючи *друге питання*, розглянути фразу (фразові наголоси, інтонацію), синтагму, такт і його структуру, склад; охарактеризувати види складів: закритий, відкритий, прикритий, неприкритий; розглянути різні види наголосу (динамічний, музичний, кількісний, фіксований, нефіксований, фразовий, логічний, емфатичний), інтонацію.

Теоретичні положення про основні фонетичні процеси: комбінаторні (акомодацію, асиміляцію, дисиміляцію, гаплогію, дієрезу, епентезу, метатезу, субституцію, стягнення), позиційні (редукцію голосних, протезу, оглушення в кінці слова, позиційні чергування), живі та історичні фонетичні процеси, спонтанні звукові зміни; проілюструвати прикладами з тих мов, які ви вивчаєте.

Розглядаючи *третє питання*, радимо враховувати погляди фонологічних шкіл, які функціонують досі. Вперше проти однобічного анатоμο-фізіологічного вивчення мовних звуків виступив основоположник функціонального аспекту І. О. Бодуен де Куртене в 70-х рр. XIX ст. Він вважав, що фонетика має вивчати, по-перше, матеріальну природу звуків (акустичний і фізіолог. аспекти), а по-друге – роль звуків у механізмі мови з морфологічного, словотвірного погляду. Його ідея отримала визнання в лінгвістиці та поклала початок формуванню двох фонологічних шкіл: лєнінградської, або щєрбівської (її основоположник – Л.В.Щєрба), і московської (її зачинателі – Р.І.Аванєсов, П.С.Кузнєцов). Зміст терміну «фонема» неоднаковий у представників різних шкіл.

До найважливіших теоретичних принципів Московської фонологічної школи (МФШ) належить використання морфологічного критерію при визначенні фонемного складу мови і варіативного ряду звуків, що виступають реалізаціями однієї й тієї ж фонемі.

Необхідною умовою для віднесення різних звуків до однієї фонемі є так званий додатковий розподіл (дистрибуція), згідно з яким вони чергуються залежно від фонетичних позицій і посідають одне й те ж місце у тій самій морфемі.

Один з важливих аспектів МФШ становить теорія позицій – умов функціонування і реалізації фонем у мовленні. Позиційні чергування залежать від фонетичних і морфологічних чинників. Фонетичні спричинюють чергування звуків, у яких реалізується одна і та ж фонема; морфологічні – до чергування фонем. Позиції можуть бути сильними і слабкими. У сильних виступають основні варіанти (головні вияви) фонем, а в слабких – варіанти фонем.

Наукові засади МФШ обґрунтували Л.В.Щєрба і його послідовники С.І.Бєрнштейн, Л.Р.Зіндер, М.І.Матусєвич та ін. Вони пов'язують лінгвістичну природу фонем з її роллю у мовленнєвій діяльності людини. Вона розглядається як унікальна одиниця, бо саме вона забезпечує використання акустико-артикуляційних явищ для створення значущих одиниць мови. Представники МФШ наголошують на автономності фонем, звертаючи увагу на те, що вона не може змішуватися з іншими фонемами в позиції нейтралізації.

Запитання для самоперевірки відповіді (2 год.):

1. Які ви знаєте активні органи мовлення?
2. Які ви знаєте пасивні органи мовлення?

3. З яких етапів складається артикуляція звуків?
4. Назвіть голосний переднього ряду, високого піднесення.
5. Які ви знаєте лабіалізовані голосні заднього ряду?
6. Назвіть голосний низького піднесення, середнього ряду (або середньо-заднього ряду).
7. Які специфічні голосні звуки є у французькій та польській мовах?
8. Які ще є терміни на позначення фрикативних приголосних?
9. Визначте активні органи при вимові приголосних [б], [т].
10. Які ви знаєте увулярні приголосні?
11. Який ви знаєте інтердальний приголосний?
12. Якими є звуки [ц], [дз], [дж], [ч] за способом утворення?
13. Які ви знаєте губно-губні приголосні?
14. У чому полягає процес асиміляції?
15. У чому сутність сингармонізму?

Практичні завдання (7 год.)

Завдання 1. Які ви знаєте комбінаторі зміни звуків? Запишіть слова фонетичною транскрипцією у таблицю:

а) з повною асиміляцією; б) з неповною асиміляцією звуків.

Укр.: *молотьба, смієшся, зшити, розписати, розсіяти, пісню.*

Рос.: *травка, овца, легко, сшитый, безжалостный.*

Слово Повна асиміляція Неповна асиміляція

Завдання 2. Визначте та охарактеризуйте комбінаторні зміни звуків.

Укр.: *просьба, вокзал, косьба, отже, з печі, нігті, розкіш, безшумно, у книжці, світ, цвях, Хома, Тадей; чесний, тижня.*

Рос.: *просьба, сбить, сделать, отдых, из сада, кости; сыграть, подыскать, тубик; февраль (розм.), бонба (розм.); ндрав (розм.), страм (розм.); знаменосец, морфонология;*

Зразок: просьба – асиміляція за дзвінкістю, дзвінкий шумний приголосний впливає на попередній глухий, консонантна, часткова, контактна, регресивна.

Завдання 3. Вимовте і зіставте між собою пари слів мовою, яку ви вивчаєте, визначте ознаки фонем та їхні функції.

Укр.: *лан – пан, тихо – лихо, грати – грати, джміль – хміль.*

Рос.: *кот – кит, сом – том, рад – ряд, мел – мель.*

Англ.: *run- ran, foot – feet, sit – seat, man – men, lip – leap, thin – thing.*

Нім.: *der Hut – gut, das Riff – rief, der Ton – tun.*

Франц.: *sol – saule, son – ton, mot – mont.*

Завдання 4. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, поясніть зміни голосних (редукцію, акомодацию, асиміляцію).

Тривога, латунь, однокурсник, кожух, життя, веселий, йшов, північ, зграйками, пишть, зозуленька, заєць, його, ключі, загоєний, синенький, тобі, голівка, возить, перлина, пришити, кривавий, фіалкові, чому, приречений, кювет, піддашшя, ротик, весна, тинок, Пилип, чекати, цемент.

Завдання 5. Запишіть текст фонетичною та фонематичною транскрипцією.

Недалеко от Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори. Яр в'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами; од яру на всі боки розбіглись, неначе гілки дерева, глибокі рукави й поховались десь далеко в густих лісах. На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади. Греблі

обсажені столітніми вербами. В глибокому яру ніби в'ється оксамитовий зелений пояс, на котрому блищать ніби вправлені в зелену оправу прикраси з срібла. Два рядки білих хат попід горами біліють, неначе два рядки перлів на зеленому поясі. Коло хат зеленіють густі старі садки («Кайдашева сім'я» І. Нечуй-Левицький).

Тема: Лексикологія (8 год.)

Мета: розглянути лексикологію та її розділи, слово, його лексичне значення; охарактеризувати словниковий склад мови, проаналізувати класифікації фразеологізмів.

Завдання: дати визначення лексикології та її розділів; дати визначення слова; розглянути лексичне значення слова, лексико-семантичні категорії; дати характеристику шляхів збагачення словникового складу мови; з'ясувати поділ слів на групи за значенням, будову лексико-семантичного поля; розглянути групи слів за сферою вживання; з'ясувати стилістичне розшарування лексики; визначити історичні зміни словникового складу мови; розглянути класифікації фразеологізмів; охарактеризувати різні типи словників.

План

1. Лексикологія, її розділи та предмет вивчення.
2. Слово як одиниця мови. Відмінність слова від морфеми та речення. Функції слова. Лексема і словоформа.
3. Лексичне значення. Лексична система мови. Проблема класифікації слів. Лексико-семантичні категорії. Стилiстична диференція словникового складу мови.
4. Фразеологія. Класифікація фразеологізмів.

Ключові поняття й терміни:

Лексикологія, семасіологія, ономасіологія, етимологія, фразеологія, ономастика, лексикографія; слово, лексема, лексичне значення, денотативне значення, конотативне значення, полісемія, омоформи, омофони, омографи, синонімічний ряд, домінанта, парадигматичні відношення, синтагматичні відношення, лексико-семантичне поле, професіоналізми; фразеологія, фразеологізм, фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази.

Методичні рекомендації

Висвітлюючи *перше питання*, потрібно дати визначення термінів «лексика», «лексикологія»; охарактеризувати різновиди (загальна лексикологія, конкретна, історична, зіставна лексикологія, прикладна) та розділи лексикології (власне лексикологія, семасіологія, ономасіологія, етимологія, фразеологія, ономастика, лексикографія).

Зазначити в *другому питанні* різнобічні визначення слова і з'ясувати труднощі у визначенні цього поняття; вказати відмінності слова від морфеми і речення; визначити функції слова; розглянути слово в мові і мовленні.

Запам'ятайте найважливіші ознаки простого самостійного слова: фонетична оформленість і автономність (наявність власного і єдиного наголосу, неможливість внутрішніх пауз); граматична оформленість і структурність; автономність значення; цільнооформленість (окремість) і непроникливість; лексико-граматична віднесеність (приналежність до тієї чи тієї частини мови); вільне відтворення в якості будівельного матеріалу словосполучень і речень; здатність виступати як граматичний мінімум

речення; виконання номінативної функції.

Пояснити відмінності в тлумаченні лексичного значення слова, концептуального, денотативного, конотативного, контекстуального значень; з'ясувати питання номінації; охарактеризувати пряме й переносне значення слова, вільне та зв'язане значення, фразеологічно зв'язане значення, а також синтаксично зумовлені та конструктивно зумовлені значення.

При підготовці *третього питання* охарактеризувати парадигматичні та синтагматичні відношення; дати визначення поняттям: «лексико-семантичне поле», «лексико-семантична група; пояснити труднощі класифікації слів; визначити типи слів (повнозначні, вказівні, службові, вигуківі, власні, загальні; активна і пасивна лексика).

Визначити шляхи утворення полісемії, перенесення значення та його види: метафора, метонімія, синекдоха, перенесення значення за функцією; розкрити сутність понять омоніми (повні, неповні, гомогенні, гетерогенні), омоформи, омофони, омографи, міжмовні омоніми, синоніми (абсолютні, часткові, семантичні, стилістичні, семантико-стилістичні) та антоніми (контрарні, комплементарні, контрадикторні, векторні).

У *четвертому питанні* охарактеризувати фразеологізми, з'ясувати їхнє місце в лексичному складі мови; розглянути різні класифікації фразеологізмів.

Запам'ятайте найважливіші ознаки семантико-граматичного характеру фразеологізмів: характер семантичної репрезентації об'єктивної дійсності в семантичній структурі фразеологізму; наявність або відсутність у лексичних компонентів фразеологізму граматичних категорій і їх морфологічних парадигм; структурно-граматична модель фразеологізму і особливості її зв'язку з іншими компонентами у складі речення.

Єдиної класифікації фразеологізмів на сьогодні не існує. Відомі класифікації Л.Булаховського, В.Виноградова, М.Шанського, Б.Ларіна, С.Гаврина та ін. При виконанні практичних завдань варто послуговуватися класифікацією В.Виноградова, оскільки вона найпоширеніша й поділяє фразеологізми на фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності й фразеологічні сполуки.

Джерелами формування фразеологізмів є: а) спостереження над навколишньою дійсністю; б) виробничо-професійна сфера суспільства; в) висловлювання видатних людей; г) Біблійні та Євангельські вирази; д) прислів'я і приказки.

Запитання для самоперевірки відповіді (2 год.)

1. Який розділ лексикології досліджує семантику, тобто значення, слів, природу і типи цих значень?

2. Який розділ лексикології узагальнює досвід укладання словників?

3. Слову як основній структурно-семантичній одиниці мови властиві самостійність, цільнооформленість і...?

4. Як називається реальний предмет (чи явище) як об'єкт найменування?

5. Багатозначність і полісемія – це одне й те саме?

6. Які типи перенесення значення ви знаєте?

7. Назвіть омонімічні явища.

8. За класифікацією фразеологізмів В. В. Виноградова фразеологічні зрощення та ідіоми – це одне й те саме чи ні?

9. Як ще називають фразеологічні єдності?

10. Який розділ мовознавства вивчає стійкі словосполучення?
11. До якої групи слів за сферою вживання належать професіоналізми, жаргонізми, діалектизми?
12. Як називаються слова, що виражають чітко окреслені поняття з певної галузі науки, техніки, мистецтва?
13. На які групи поділяється лексика зі стилістичного погляду?
14. Що є джерелом лексики?
15. Як називаються пари слів з протилежним значенням?
16. Як називається стрижневе слово в синонімічному ряді?
17. Як називається розділ мовознавства, який визначає походження слів?
18. На якому методі ґрунтується етимологія?
19. Як називається наука про складання словників?

Практичні завдання (6 год.)

Завдання 1. Запишіть по п'ять фразеологічних зворотів з опорними словами *голова, рука* українською, російською та іноземною мовою, яку ви вивчаєте. (послугуйтеся фразеологічними словниками)

Завдання 2. Доберіть синоніми до поданих слів. Наведіть приклади синонімів іноземною мовою, яку ви вивчаєте.

Бідність, колір, будинок, гарний, ворог, великий, літера, вірний, заметіль, родина, дивитися, абетка, дорогий, любов, товстий.

Зразок: бідність – убогість, злидні.

Завдання 3. Знайдіть серед наведених слів багатозначні слова й з'ясуйте їх прямі та переносні значення. На якій основі відбувається творення переносного значення? Перекладіть слова іноземною мовою, яку ви вивчаєте. З'ясуйте усі їх значення у цій мові.

Початок, полог, сердитися, сенат, усувати, разючий, елемент, ловелас, дотла, ворон, обізнаний, вокальний, настрої, вокзал, флігель, умова.

Завдання 4. Які слова української, російської та іноземної мови, що ви вивчаєте, утворено від латинських слів?

Familia, studio, aqua, terra, optima, administro, circus, communico, corpus, documentum, medicus, natura, factum, homo, magister, finis, forma, memoria, patria, historia.

Завдання 5. Прочитайте народні прислів'я та приказки. Випишіть антоніми. Визначте їх тип. Перекладіть антоніми іноземною мовою, яку ви вивчаєте. Чи повністю зберігається їхнє значення?

Краще гірка правда, ніж солодка брехня. Багатому свято, а вбогому діла багато. Добро пушить, а лихо сушить. В гостях добре, а дома ліпше. Правда та кривда – як вогонь та вода. Від малих дітей голова болить, і від великих – серце. Зроби сьогодні те, що хочеш відкласти на завтра. Мала праця краще за велике безділля. Сміх крізь сльози. Не май сто рублів, але май сто друзів.

Тема: Словотвір (8 год.)

Мета: з'ясувати й засвоїти основні поняття розділів словотвору; розглянути способи творення слів, класифікацію похідних слів з урахуванням їхньої словотвірної структури та словотвірного значення; удосконалювати вміння здійснювати словотвірний розбір, розвивати у студентів уміння самостійно здобувати знання

Завдання: дати визначення основним поняттям словотвору;

розглянути класифікацію способів словотворення; визначити, які засоби словотвору існують в сучасній українській мові та їх функції; виконати словотвірний аналіз слів мови, визначити труднощі у виконанні такого виду граматичного розбору і знайти ефективні шляхи їх подолання.

План

1. Словотвір як розділ науки про мову
  - 1.1. Об'єкт і завдання словотвору
  - 1.2. Зв'язки словотвору з іншими лінгвістичними науками
2. Похідне слово як основна одиниця словотвору
  - 2.1. Подільність та похідність
  - 2.2. Твірна основа і словотворчий формант
  - 2.3. Словотвірна структура похідного слова
3. Способи словотворення
  - 3.1. Морфологічний спосіб словотворення.
  - 3.2. Морфолого-синтаксичний спосіб словотворення.
  - 3.3. Лексико-синтаксичний спосіб словотворення
  - 3.4. Лексико-семантичний спосіб словотворення

Ключові слова: *словотвір (дериватологія), формотворення, словотворення, словотвірна структура, твірна основа, похідне слово, словотвірне значення, словотворчий формант, словотвірне гніздо, словотвірний тип, словотвірна модель, афіксація.*

Методичні рекомендації

Розглядаючи *перше питання*, необхідно звернути увагу на те, що словотвір як окрема галузь лінгвістичної науки формується протягом останніх десятиліть. Дедалі чіткіше вимальовуються контури цієї мовознавчої дисципліни, уточнюються її основні поняття і терміни, визначають нові напрями досліджень. Звернути увагу на те, що термін «словотвір» має двояке значення: 1) це сама система словотвірної будови мови, яка утворювалася за своїми внутрішніми законами протягом усього історичного розвитку мови; 2) вчення про словотвірну будову мови як мовознавчу дисципліну. Дати визначення таким базовим поняттям, як дериватема, словотвірна форма.

При підготовці *другого питання* з'ясувати розмежування термінів «подільність» та «похідність». При визначенні поняття «похідне слово (основа)» доцільно звернутися до критерію Г. Винокура. Визначити диференційні ознаки похідних слів. Звернути увагу на те, що усі похідні слова сучасної української мови незалежно від їх морфемного складу включають два основні елементи – твірну базу і формант. Вказати, що твірна основа не існує самотійно; вона виявляється після завершення дериваційного акту як спільна для твірного і похідного слів семантико-структурна величина. Розглянути словотворчі засоби, які у науковій літературі називають формантами. Визначити найменшу одиницю словотвірної системи – похідне слово. Зауважити, що термін «словотвірна структура похідного слова» набув поширення в науковій літературі, однак розуміється вченими по-різному і досить часто сплутується з іншим терміном – «морфемна (морфологічна) структура слова». Зазначимо, що деякі вчені намагаються тлумачити термін «структура слова» через термін «форма слова», що пояснюється їхньою семантичною близькістю: структура – «будова, внутрішня організація будь-чого», форма – вид, тип, організація, структура, зумовлені певним змістом». Доцільно, однак, розрізняти ці

терміни при вживанні їх у мовознавчій науці.

При підготовці до *третього питання* необхідно вказати, що у сучасній українській мові розрізняються такі способи словотворення: морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний, лексико-семантичний. Морфологічний спосіб словотворення – основний спосіб збагачення словникового складу української мови. Цей спосіб включає афіксацію (суфіксальний, префіксальний, суфіксально-префіксальний, постфіксальний способи), безафіксний спосіб, основоскладання, словоскладання, аббревіацію та комбінації зазначених способів. Морфолого-синтаксичний спосіб словотворення — це спосіб творення нових слів шляхом переходу слів одного граматичного класу в інший. При такому словотворенні відбувається перехід слова з однієї частини мови в іншу, причому змінюються значення і граматичні ознаки слова. Ідеться, таким чином, про субстантивацію (перехід в іменники), ад'єктивацію (перехід у прикметники), адвербіалізацію (перехід у прислівники), прономіналізацію (перехід у займенники). Лексико-синтаксичний спосіб словотворення – це спосіб утворення нових слів у результаті стягнення в одне слово двох або більше, що виражають одне поняття. Лексико-семантичний спосіб словотворення — це спосіб творення нових слів унаслідок розщеплення значення слова на два самостійні значення, тобто процес утворення омонімів від багатозначного слова.

Питання для самоперевірки (2 год.)

1. Схарактеризуйте дериватологію (словотвір) як самостійну лінгвістичну дисципліну, визначивши: а) що є об'єктом вивчення у словотворі? б) яке місце дериватології в системі науки про мову?
2. Схарактеризуйте словотвірні та інверсійні словники української мови.
3. Пояснити лінгвістичні поняття, позначувані термінами «словозміна», «формотворення».
4. У чому полягає різниця між формотворенням і словотворенням?
5. Чи всі слова української мови мають словотвірну структуру?
6. Що таке словотвірна структура слова? З яких елементів вона складається?
7. Що становить зміст поняття «твірна основа»?
8. У чому виявляється зв'язок між твірною основою і похідним словом?
9. Яка основа називається мотивувальною?
10. Що таке «словотвірне значення»? Яка його відмінність від лексичного значення слова?
10. Які завдання стоять перед словотвірним аналізом слова?
11. Що слід розуміти під словотвірним гніздом ?
12. Охарактеризуйте афіксальне словотворення залежно від характеру та способу використання словотворчого афікса.
13. У чому полягає суть морфолого-синтаксичного способу творення слів? Схарактеризуйте його різновиди: субстантивацію та адвербіалізацію.
14. Що слід розуміти під лексико-морфологічним способом словотворення?
15. Який спосіб словотворення називається лексико-семантичним? Наведіть приклади слів, утворених цим способом.

Практичні завдання (6 год.)

Завдання 1. Утворіть словотвірні ланцюги.

1. Вантажити, вантаж, вантажитися, вантажопідйомний, вантажний, вантажник, вантажність, вантажопідйомність, вантажопідйомник.

2. Забава, забавний, забавно, забавонька, забавненький, забавити, забавитися, забавка, забавляти.

3. Мороз, морозяний, морозенко, морозко, морозище, морозиво, морозовина, морозити, зморозитися, заморожений, заморозити.

Завдання 2. Визначте, яким способом утворені назви областей в українській мові.

а) Львівська, Вінниця, Івано-Франківська, Хмельницька;

б) Львівщина, Вінниччина, Івано-Франківщина, Хмельниччина.

Завдання 3. Випишіть із запропонованого тексту всі похідні прикметники і виконайте їх словотвірний аналіз

Він був живий, не древній, не міфічний, з тих клопітних для Греції часів, коли потенціал демографічний на чорноморським березі осів (Л. Костенко).

Схема розбору

1. Речення із словом для аналізу.

2. Аналізоване слово.

3. Твірне слово (мотиватор або мотивуюче слово).

4. Твірна основа (мотивуюча основа).

5. Словотворчий засіб (дериватор).

6. Вид словотворення.

Тема: Граматика. Морфологія (8 год.)

Мета: визначити граматику як розділ мовознавства, з'ясувати її роль у мові; охарактеризувати типи граматичних значень за способом вираження та за роллю в мові; розглянути граматичні категорії, граматичні способи; охарактеризувати частини мови і принципи їх визначення.

Завдання: дати визначення граматики, її розділів та основних одиниць; розглянути єдність лексичного і граматичного значень у слові; проаналізувати типи граматичних значень за способом вираження та за роллю в мові; розглянути основні граматичні категорії та граматичні способи; з'ясувати національну специфіку граматичних значень і граматичних категорій у різних мовах; охарактеризувати частини мови, визначити критерії їх виділення; проаналізувати класифікації частин мови різних авторів і різних мовознавчих традицій.

План

1. Граматика. Предмет морфології. Основні поняття морфології

2. Граматична категорія

3. Граматичне значення і способи його вираження

4. Частини мови і принципи виокремлення їх

Ключові слова: *граматика, морфологія, словотвір, граматичне значення, граматична категорія, лексико-граматичні розряди, морфеміка, морфема, граматична форма слова, форманта, редуплікація, опрощення, ускладнення, перерозклад.*

Методичні рекомендації

При підготовці *першого питання* з'ясувати багатозначність у трактуванні поняття «граматики», визначити відмінності між формальною граматиною, контенсивною, синхронічною, діяхронічною, функціональною.

В Україні перші граматики побачили світ у кінці 16 – на поч. 17 ст. У

дослідження граматичної будови української мови великий внесок зробили О.Потебня, А.Кримський, О.Синявський, Є.Тимченко, Л.Булаховський та ін.

Охарактеризувати відбиття в граматиці найтипівіших зв'язків між явищами дійсності та найзагальнішими властивостями буття; визначити основні одиниці граматичної будови мови.

Розгляд *другого питання* слід розпочати з визначення терміна «граматична категорія»; охарактеризувати морфологічні (класифікаційні, словозмінні) і синтаксичні граматичні категорії та особливості їх реалізації в різних мовах; розглянути основні граматичні категорії іменника та дієслова; висвітлити критерії поділу та функціонування лексико-граматичних розрядів.

У *третьому питанні*, окрім визначення граматичного значення, охарактеризувати дериваційні, реляційні, модальні значення; проаналізувати граматичні значення у відомих мовах; пояснити єдність лексичного і граматичного значення у слові; розглянути морфеми (корінь і суфікси) як матеріальні носії лексичного і граматичного значень слова.

Визначити граматичні способи; розглянути синонімічні й омонімічні граматичні способи; з'ясувати, що таке нульова морфема; охарактеризувати синтетичні граматичні способи (афіксацію, чергування (внутрішню флексію), наголос, редуплікацію, словоскладення, суплетивізм); визначити аглютинацію і фузію; охарактеризувати аналітичні граматичні способи (спосіб службових слів, інтонації, порядку слів); розглянути історичну мінливість граматичних категорій і граматичних способів, охарактеризувати морфологічні моделі.

Розкрити в *четвертому питанні* сутність поняття «частини мови»; з'ясувати основні критерії виділення частин мови (семантичний, морфологічний, синтаксичний, словотвірний). Подати історичну довідку класифікації частин мови в Давній Індії, Давньому Китаї, Давній Греції та вітчизняній традиції (М. Смотрицького, М. Ломоносова) та розглянути сучасну класифікацію частин мови, погляди вчених на це питання (Л. В. Щерби, В. В. Виноградова, І. Р. Вихованця). Охарактеризувати самостійні частини мови (іменник, прикметник, дієслово, прислівник, числівник, займенник), службові частини мови (прийменники, артиклі, сполучники, частки), вигук відповідно до поглядів мовознавців, до яких схиляєтесь ви.

Запитання для самоперевірки відповіді (2 год.)

1. На які два компоненти поділяється граматична будова мови?
2. Граматику слова чи речення вивчає морфологія?
3. Як ще інакше називається розділ мовознавства – дериватологія?
4. Яке значення слів є абстрактним – лексичне чи граматичне?
5. Як ще інакше називають реляційні граматичні категорії (наприклад, відмінок, число та рід прикметника) ?
6. Які ще категорії числа існують в окремих мовах, крім однини і множини?
7. Як називаються формальні, матеріальні засоби вираження граматичних значень, граматичних категорій?
8. Як називається єдність плану змісту і плану вираження, тобто граматичного значення та граматичного способу?
9. Як називаються зміни межі між морфемами в слові в процесі його історичного розвитку?
10. У середину якої морфеми вставляється інфікс?

11. Як називаються граматичні способи, коли граматичне значення виражається поза межами слова?

12. До яких граматичних способів – до синтетичних чи аналітичних належить порядок слів?

13. Які ви знаєте критерії визначення частин мови?

14. У яку групу І. Вихованець виокремив іменник, прикметник, числівник, дієслово, прислівник?

Практичні завдання (6 год.)

Завдання 1. Визначте у виділених словах лексичні і граматичні значення і з'ясуйте, в чому саме виражається діалектична єдність їх як одиничного, окремого і загального, абстрактного, яке розвинулось на ґрунті відношень і зв'язків між одиничними елементами.

На Далекому Сході, **в тайзі**, на одній корабельні Хлопці пачку розшили, читають, уважні, ретельні. **Добра** слава про неї, як пісня, пішла у народі, Тую книгу **читають** робочі на **автозаводі**. (Я. Шпорта).

Завдання 2. Випишіть з поданого тексту 10 слів з різними лексичними і граматичними значеннями і 10 слів, які не мають самостійного лексичного значення (або виявляють його у сполученні з іншими словами).

Отак ми трохи поговорили про Татарку, цей район Києва, який і досі зберіг у собі всі риси патріархальності; поселення, де ще й досі хлопці й дівчата «ходять на вулицю», як ходили у селах; зелений закуток, де мешкають люди, що вміють зробити все на світі – від дитячої цяцьки до океанського лайнера. (П. Загребельний).

Завдання 3. Поділіть слова на морфеми. Визначте, носіями якого значення (лексичного чи граматичного) є кожна з них? Конкретизуйте граматичне значення: реляційне воно чи дериваційне?

Поки жива мова в устах народу, до того часу живий і народ. І нема насильства нестерпнішого, як те, що хоче відірвати в народі спадщину, створену незчисленними поколіннями його віджилих предків. (Костянтин Ушинський).

Завдання 4. Чим відрізняються морфеми від службових слів? Розгляньте у поданих текстах з української (або російської мови) **морфеми** у виділених словах, а також службові слова і з'ясуйте, які спільні і відмінні ознаки мають морфеми і службові слова?

Укр.: 1. *Повівав* холодний вітрець. З краю неба *насувались* білі, наче молочні, хмари (Коц.). 2. Од левад з криком неслися хлопці... Раптом *звернули* ліворуч (Гол.). 3. Вранці виплило ясне сонечко на погідне небо оглянути, що *зробила* ніч з землею. Земля наче *вбралась* на Різдво у білу сорочку (Коц.).

Рос.: Самое дорогое у человека – это его жизнь. Она дается ему один раз, и *прожить* ее надо так, чтобы не было мучительно больно за бесцельно прожитые годы, чтобы не жег позор за подленькое и мелочное прошлое, чтобы, умирая, смог сказать: вся жизнь и все силы были *отданы* самому прекрасному в мире – борьбе за *освобождение* человечества. (Н. Островский).

Тема: Граматика. Синтаксис (9 год.)

Мета: дати основні відомості про словосполучення, речення, синтагму, текст; з'ясувати типи синтаксичних зв'язків у словосполученні; забезпечити знання про структурно-граматичний поділ речення, актуальне членування

речення та структурні типи речень.

Завдання: дати визначення синтаксису, його одиниць вивчення; охарактеризувати словосполучення, розглянути їхні типи та види зв'язку слів; визначити речення, з'ясувати його основні ознаки, структуру; розглянути класифікації речень за різними ознаками.

План

1. Типи синтаксичних зв'язків у словосполученні.
2. Основні риси речення. Речення і судження.
3. Синтаксичні одиниці і категорії. Актуальне членування речення.
4. Текст і дискурс.

Ключові поняття й терміни: синтаксис, словосполучення, граматична валентність, синтаксичні зв'язки слів (узгодження, керування, прилягання, координація, тяжіння, інкорпорація, замикання, ізафет); речення, синтаксичні категорії речення: часу, способу, модальності, предикативності; висловлення, актуальне членування речення, текст.

Методичні рекомендації

При підготовці *першого питання* потрібно сформулювати уявлення про синтаксичний рівень мови, дати визначення синтаксису, назвати одиниці синтаксису; охарактеризувати словосполучення; розкрити поняття: «валентність», «граматична валентність», «лексична валентність». Визначити різні типи словосполучень (прості, складні, комбіновані словосполучення; лексичні, синтаксичні словосполучення; сурядні, підрядні словосполучення; іменні, дієслівні, прислівникові словосполучення; атрибутивні, об'єктні, релятивні словосполучення; предикативні, непередикативні словосполучення). З'ясувати типи граматичного зв'язку між членами сурядних і підрядних словосполучень (узгодження, керування, прилягання, координація, тяжіння, інкорпорація, замикання, ізафет).

У *другому питанні* з'ясувати за навчально-довідковою літературою особливості визначення речення; охарактеризувати основні його ознаки (комунікативність, відносна самостійність, структурна цілісність, предикативність, модальність); розповісти про синтаксичні категорії речення: категорію синтаксичного часу, синтаксичного способу, об'єктивної модальності, суб'єктивної модальності, предикативності; визначити терміни: «синтаксема», «алосинтаксема». Розглянути й охарактеризувати структуру речення, розповісти про різні види речень (розповідні, питальні, спонукальні; прості, складні; поширені, непоширені; односкладні, двоскладні); охарактеризувати різновиди односкладних речень, типи складних речень (безсполучникові складні речення, складносурядні речення, складнопідрядні речення); назвати члени речення.

Опрацьовуючи *третьє та четверте питання*, зосередити увагу на розмежуванні визначень понять «складне синтаксичне ціле», «текст», «контекст» та їхньому тлумаченні; назвати основні характеристики складного синтаксичного цілого; охарактеризувати основні компоненти тексту. Охарактеризувати граматичне та актуальне членування речення, пояснити, чим вони зумовлені; назвати головні засоби актуального членування речення та функціональне розмежування тексту й контексту.

Запитання для самоконтролю відповіді (2 год.)

1. Як називаються ті «блоки», конструкції, у які об'єднуються слова, перш ніж утворити речення?
2. Як називається такий тип зв'язку у підрядному словосполученні, при

якому залежне слово є незмінним?

3. Як називається найменша комунікативна одиниця?

4. Як називається категорія, яка співвідносить речення з дійсністю?

5. Які існують типи зв'язку слів у підрядному словосполученні?

6. Словосполучення виконує номінативну функцію, а речення – ..?

7. Які члени речення ви знаєте?

8. Як називається здатність слова вступати в синтаксичні зв'язки з іншими словами?

9. Які зв'язки вважаються закритими?

10. Як називається зв'язок між словами, при якому потрібне дистантне розташування найтісніше пов'язаних слів?

11. Як називається зв'язок слів у сурядному словосполученні?

12. Як називається категорія, що прив'язує повідомлення до певного часового моменту?

13. Як називається категорія, що виражає відношення мовця до повідомлення?

14. Як називається поділ речення на члени речення?

Практичні завдання (7 год.)

Завдання 1. Поділіть наведені словосполучення на групи за головним (стрижневим) членом: іменникові, прикметникові, числівникові, займенникові, дієслівні, прислівникові – і запишіть їх.

Будувати стадіон, сказати згарячу, бажати щастя, ходити по полю, малювати олівцем, стояти за столом, іти вперед, поїхати вчитися, захист дисертації, любов до дитини, порога до Москви, плаття в квітах, глечик з молоком, враження від зустрічі, вовчий слід, п'ятий рік, кожний ранок, веселий в розвагах, щирий у праці, шашлик по-грузинськи, двері направо, бажання виїхати, майстер говорити, потрібний людям, сірий від пороку, справедливий до людей, дуже сміливий, завжди веселий, хтось у білому, дещо з спогадів, кожний з нас, третій у черзі, десятий від краю, один з передових, надзвичайно цікаво, пізно вночі, далеко позаду, почервоніти від сорому.

Завдання 2. Визначте у поданих реченнях різновиди підрядних граматичних зв'язків між словами (узгодження, керування, прилягання, тяжіння).

1. Чудово бути нині молодим, натхнення в серці відчуваєте невтомне, для тих, що стали виплавили тонни, шукати в серці рівноваги тим (Павл.).
2. Щоранку з рудника виходять машини забирати робітників (Гонч.).
3. Чутка про масток у тридцять тисяч не давала нікому покою (М.).
4. Степан після зміни зайшов до кімнати партбюро вимитий переодягнений (*Соб.*).

Завдання 3. Визначте різновиди підрядних граматичних зв'язків між словами (узгодження, керування, прилягання, тяжіння).

Весняний вітер, виконати завдання, п'ять учнів, він відповідав, працювати швидко, земля батьків, зустрічати друзів, холодна вода, річка Дніпро, дати відповідь, пожовклий лист, пісня про матір.

Завдання 4. Складіть словосполучення, в яких опорні слова виступали б то головним, то залежним компонентом. Визначте головне й залежне слово.

Добрий, будувати, писати, вчитися, думка, життя, вище, близько.

Зразок: рожеві хмари – рожевий від сонця.

Тема: Історія і сучасність письма (8 год.)

Мета: з'ясувати, які існують види письма; визначити значення писемного виду мови в історії людства; охарактеризувати основні етапи історії письма.

Завдання: охарактеризувати етапи розвитку письма; розглянути принципи орфографії.

План

1. Значення письма в історії суспільства. Передумови виникнення письма.
2. Предметне письмо. Етапи і форми розвитку графічного письма.
3. Історія виникнення і розвитку алфавітів, його види.
4. Графіка й орфографія. Принципи орфографії.

Ключові поняття й терміни: *письмо, «предметне письмо», піктографія, ідеографія, фонографія (силабічне письмо, консонантне письмо, буквено-звукове), графіка, алфавіт, орфографія, принципи орфографії (фонетичний, морфологічний, історико-традиційний, ідеографічний).*

Методичні рекомендації

У *першому питанні* варто зосередити увагу на визначенні письма, з'ясувати функції та призначення письма в суспільстві; охарактеризувати основні етапи розвитку письма: зародження письма, «предметне письмо», піктографія, ідеографічне письмо, фонографічне письмо (три етапи його розвитку).

Зародження письма стало дублером звукового мовлення. Предметне спілкування могло розвиватись у досить розгалужені системи предметного письма, у якому використовувались якісь однорідні предмети, що своїми розмірами, кольором чи конфігурацією символізують різний зміст. Це камінцеве письмо (Південна Америка), вузликове письмо (наприклад кіпу давніх інків у Перу), черепашкове письмо (вампум, Північна Америка) тощо. Це доволі обмежена форма передачі інформації, якою можна повідомити про щось конкретне.

Письмо як всеосяжна система для передачі будь-яких повідомлень існує не більше 6 тисяч років. Письмо не зразу стало таким зручним і надійним засобом, яким воно є тепер. Засіб цей удосконалювався протягом тисячоліть, у творчих пошуках і писемній практиці величезної кількості людей.

При підготовці *другого питання* варто зауважити про еволюціонування писемних систем, детально охарактеризувати «предметне письмо», піктографія, ідеографічне письмо, фонографічне письмо (три етапи його розвитку).

Ідеографія (єгипетська, шумерська, китайська, писемність майя (Мексика) іменується ще ієрогліфіяним. Кожен знак виражає окреме поняття, а отже, слово, бо поняття передається словом.

Фонографія (буквено-звукове письмо) – поєднання змістового запису слів із звуковим становило вже фактично новий тип письма. Найдавніша форма звукового письма – силабічне, у якому окремий звук виражає певну послідовність звуків, найчастіше склад. Найдавнішою формою силабічного письма є деванагарі, що застосовувалось для запису санскриту і досі використовується в Індії як письмо мови гінді. Саме греки завершили рух від силабічного до буквено-звукового (алфавітного), запровадивши знаки не

тільки для приголосних звуків, а й для голосних (грецький, латинський, слов'янські алфавіти).

У *третьому питанні* слід з'ясувати формування найпоширеніших європейських алфавітів; порівняти латинський алфавіт з алфавітами виучуваних мов, зокрема з українською та англійською.

Алфавіт – сукупність букв якогось фонографічного письма, розташованих в історично усталеному порядку. Майже 75 % населення Землі користується буквено-звуковим письмом. Нині існує чотири сім'ї алфавітів: латинська (30%), слов'янська (10%), арабська (10%), індійська (20%). До латинської сім'ї належить 70 алфавітів: 30 європейських, 20 азіатських, 20 африканських. Ідеальний алфавіт повинен мати стільки букв, скільки є звуків у мові. Причому кожна графема (буква) повинна позначати один звук, а кожен звук – мати одну графему. Однак ідеальних алфавітів не існує. Це пояснюється тим, що 24 буквами грецького і 25 латинського алфавітів неможливо передати усі звуки сучасних мов, по-друге, в усіх мовах відбуваються фонетичні зміни, а орфографія залишається традиційною. Цю суперечність частково усуває складовий принцип графіки. За співвідношенням зі звуками букви бувають: 1) однозначні; 2) двозначні; 3) які не позначають жодного звука.

Перед підготовкою *четвертого питання* варто ознайомитись із спеціальними типами письма: фонематична транскрипція; фонетична транскрипція, її системи і міжнародний фонетичний алфавіт; практична транскрипція і транслітерація. Охарактеризувати основні принципи орфографії (фонетичний і фонематичний, морфологічний і символічний, традиційний) та визначити, якими принципами керується український та англійський алфавіти.

Фонетичний принцип полягає в тому, що слова пишуть так, як вимовляють. Для морфологічного принципу характерне однакове написання однієї й тієї ж морфеми незалежно від її вимови в тій чи в тій позиції. Історико-традиційний принцип полягає в тому, що зберігаються такі написання, які на сучасному етапі втратили свою мотивованість, тобто слова пишуться так, як вони писались колись, хоч таке написання не відповідає ні звучанню слова, ні його морфемній структурі. Ідеографічний, або символічний, принцип опирається на смислові відмінності подібних написань. Орфографія має особливе соціальне значення. Вона торкається інтересів всього суспільства і тому є предметом постійної уваги і турботи мовознавців, які займаються проблемами культури мовлення.

Запитання для самоперевірки відповіді (2 год.)

1. Чому і коли зародилося письмо?
2. Які залишки предметних послань зустрічаються у сучасних цивілізованих народів?
3. Чим зумовлена еволюція письма? Яку роль відіграють при цьому знаряддя й матеріал письма?
4. Чому піктографію називають ще фразеографією?
5. Чому логографічне письмо є разом з тим ідеографічним?
6. Чим зумовлені відмінності давньоєгипетської, шумерської та китайської ідеографічних систем письма?
7. Чому до цього часу зберігається китайське ієрогліфічне письмо? Чому раніше воно отримало таке широке поширення в країнах Південно-Східної Азії?

8. Які переваги й недоліки складового письма у порівнянні з буквено-звуковим? Які народи користуються зараз складовим письмом?

9. Що таке алфавіт? Звідки пішли сучасні найбільш поширені алфавіти – грецький, латинський, слов'янський?

10. Чому серби використовують кирилицю, а хорвати – латиницю?

11. Які грецькі знаки, крім букв, застосовуються у сучасних звукових системах письма?

12. У якому письмі – англійському, німецькому, російському, українському, французькому – правила читання простіші? Чому?

12. Який принцип є основним для української та російської мов?

13. Що спільного між фонематичною та фонетичною транскрипціями? Чим вони відрізняються від орфографічного письма?

14. Для чого і де використовується фонематична транскрипція?

15. Яка мета використання фонетичної транскрипції?

16. Що таке транслітерація і яке її призначення?

Практичні завдання (6 год.)

Завдання 1. Яких змін зазнав український алфавіт від перших писемних пам'яток до сьогодні? Укладіть хронологічну таблицю цих змін.

Завдання 2. Проф. Д. М. Ушаков стверджував: «Правопис – це костюм, в якому появляється мова, і він може бути зручним і незручним; однак завжди треба пам'ятати, що це зовнішність, від зміни якої не змінюється мова. Мова живе і змінюється зовсім незалежно від правопису». Проаналізуйте цю думку. Дійсно звукова мова не підлягає впливу орфографії?

Завдання 3. З'ясуйте етимологію слів «глаголиця» і «кирилиця». Поясніть сутність полеміки навколо питання про походження слов'янського письма. Чому серби використовують кирилицю, а хорвати – латиницю?

Завдання 4. Які види графічного письма представлено в наведених нижче записах? У чому ви вбачаєте переваги й недоліки кожного із цих видів:

1, 2, 3; I, II, III; один, два, три; one, two, three; eins, zwei, drei; un, deux, trois; jeden, dwa, trzy.

**Методичні матеріали для самостійної роботи з дисципліни
«Загальне мовознавство»**

Завдання для самостійної роботи студентів

Завдання 1. Укласти словник основних термінів курсу (6 год.).

Завдання 2. Заповнити таблицю відповідно до рубрик (6 год.).

Сучасні напрями мовознавства

Напрямок мовознавства	Час і місце виникнення	Основні школи, їх представники та праці	Проблематика	Ключові поняття
психолінгвістика соціолінгвістика етнолінгвістика когнітивна лінгвістика				

Завдання 3. Дібрати приклади використання в лінгвістичних дослідженнях різних методів та прийомів аналізу, спробувати провести аналіз мовного матеріалу за одним із методів (4 год.).

Завдання 4. Написати реферат на одну із запропонованих тем, підготувати презентацію в системі Power Point, розгорнуту доповідь (10 год.).

Зразки тем рефератів

1. Мовознавство в Давній Індії.
2. Давньокитайське мовознавство.
3. Мовознавство в Давній Греції та Римі.
4. Давнє арабське мовознавство.
5. Європейське мовознавство епохи середньовіччя та Відродження.
6. Українське мовознавство XI – XVII ст.
7. Зародження порівняльно-історичного мовознавства.
8. Лінгвістичні погляди Вільгельма фон Гумбольдта.
9. Натуралістичний (біологічний) напрям у порівняльно-історичному мовознавстві.
10. Психологічний напрям у мовознавстві.
11. Молодограматизм.
12. Школа «слів і речей».
13. Школа естетичного ідеалізму.
14. Неолінгвістика.
15. Казанська лінгвістична школа. І.О.Бодуен де Куртене.
16. Соціологічний напрям. Лінгвістична концепція Фердинанда де Соссюра.
17. Історичні та методологічні основи структуралізму.
18. Празька лінгвістична школа.
19. Копенгагенський структуралізм (глосематика).
20. Американський структуралізм (дескриптивізм).
21. Генеративізм.
22. Неогумбольдтіанство.
23. Радянське мовознавство.
24. Українське мовознавство 20 – 80-х років XX ст.
25. Функціональна лінгвістика.

26. Проблеми когнітивної лінгвістики.
27. Соціолінгвістика.
28. Етапи розвитку психолінгвістики.
29. Комунікативна лінгвістика.
30. Соціолінгвістичні та психолінгвістичні методи дослідження.
31. Співвідношення системних і несистемних явищ у мові.
32. Л.С. Виготський – основоположник вітчизняної психолінгвістики.
33. Передумови виникнення психолінгвістики.
34. Вікова психолінгвістика.
35. Розвиток мовної ситуації в Україні протягом ХХ століття.
36. Мовна політика в різних державах.
37. Етнолінгвістичні студії О.О.Потебні.
38. Форми існування мови.
39. Національна мова і культура.
40. Напрями та завдання комунікативної лінгвістики.
41. Проблеми міжкультурної комунікації.

Критерії оцінювання рефератів

Оцінка виставляється з урахуванням двох параметрів: 1) обсяг виконаного реферату; 2) якість написання.

1. Оцінка “відмінно” ставиться за реферат, який має обсяг 15-20 або більше друкованих (рукописних) сторінок; проблема, яка в ньому розглядається, викладена повно, послідовно, логічно; список використаної наукової літератури нараховує 5-6 джерел, відповідає сучасним правилам оформлення бібліографії.

2. Оцінка “добре” ставиться за реферат, який має обсяг 11-14 сторінок; тема реферату викладена досить повно, але є певні недоліки у логіці викладу; бібліографічний список нараховує 4-5 джерел, відповідає сучасним правилам, але містить певні помилки.

3. Оцінка “задовільно” ставиться, коли обсяг реферату є недостатнім для викладення обраної проблеми, і тому проблема розглядається поверхово; у бібліографічному списку менше чотирьох наукових джерел і є помилки.

4. Оцінка “незадовільно” ставиться, якщо тема реферату зовсім не розкрита, у бібліографічному списку менше 2 наукових джерел, і він подається не за сучасними правилами.

Завдання 5. Опрацювання проблемних питань (10 год.)

Ці питання передбачають їх вивчення шляхом підготовки як групових проєктів у вигляді презентацій, так й індивідуальних.

1. Системний характер мови.
2. Парадигматичні, синтагматичні й ієрархічні відношення між мовними одиницями.
3. Основні й проміжні рівні мови.
4. Теорія ізоморфізму й ієрархії рівнів мови.
22. Своєрідність системності мови. Співвідношення системних і несистемних явищ у мові. Система і норма.
23. Характеристика мовознавства в стародавньому Єгипті.
24. Мовознавчі питання у спадщині Аристотеля. Олександрійська граматична школа.
25. Данте Аліг'єрі «Про народну мову» (1305 р.).
26. Загальна оцінка натуралізму. Етимологія і лінгвопалеонтологія.
27. Погляди Карла Бругмана та Бертольда Дельбрюка як

представників молодогограматизму.

28. Іван Бодуен де Куртене – засновник Казанської (Петербурзької) школи. Погляди Бодуена де Куртене на знаковий характер мови, принципи класифікації мов, звук як об'єкт мовознавчих досліджень.

29. Вчення Казанської школи про фонему. Погляди Миколи Крушевського та Василя Богородицького як представників Казанської школи на походження людської мови, морфологічну будову слова, виникнення і розвиток письма.

30. Копенгагенський структуралізм (гloseматика)

31. Американський структуралізм (дескриптивізм)

32. Генеративізм

33. Типологічна класифікація мов.

34. Санскрит та європейські мови.

35. Історичний розвиток мови й аспекти мовознавства (синхронія та діахронія).

36. Зовнішні причини мовних змін.

37. Внутрішні закони історик змін окремих мовних рівнів та мови загалом.

Алгоритм підготовки самостійного проекту (мультимедійної презентації у режимі power point)

Мультимедійна презентація у режимі Power Point повинна бути розрахована на 10–15 хвилин виступу студента(ів).

1. Перший слайд містить назву наукового проекту, ПІБ, групу та факультет його виконавця(ів).

2. Другий слайд наочно представляє загальну постановку наукової проблеми та її актуальність для порівняльно-історичного і типологічного мовознавства.

3. Третій слайд презентує мету і основне наукове завдання.

4. Решта слайдів присвячені викладу основних положень досліджуваної наукової проблеми, обов'язково з ілюстрацією мовного матеріалу (як мінімум із 2 зіставлюваних мов).

5. Останній слайд наочно презентує основні наукові результати досліджуваної проблеми: спільне і відмінне у зіставлюваних мовах.

6. До мультимедійної презентації додається доповідь обсягом 5–6 сторінок тексту з такими параметрами: кегль – Times New Roman, розмір – 14, інтервал – 1,5, абзац – 1,25 см.

Завдання 6. Підготовка наукових анотацій та резюме на одну з фундаментальних праць, яка розкриває основні положення теми, винесеної для самостійного опрацювання (8 год.).

Алгоритм підготовки анотацій та резюме

1. На одну з тем, винесених для самостійного опрацювання (за рекомендацією викладача або вибору студента) необхідно укласти список основної і додаткової літератури.

ПРИКЛАД

Тема: Процеси категоризації і концептуалізації світу у свідомості носіїв різних мов

Основна література:

1. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.

2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : [монографія] / Ірина Олександрівна Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.

3. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / Олег Александрович Корнилов. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.

4. Мовна система як результат відображення процесів концептуалізації і категоризації навколишнього світу : [монографія] / [за ред. А. В. Корольової]. – К. : Гілея, 2012. – 200 с.

Додаткова література:

5. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов : [навчальний посібник] / Ілько Вакулович Корунець. – Вінниця : Нова Книга, 2003. – 464 с.

6. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія, 2006. – С. 294–339.

7. Крысин Л. П. Лингвистический аспект изучения этностереотипов (постановка проблемы) / Л. П. Крысин // Встречи этнических культур в зеркале языка : в сопоставительном лингвокультурном аспекте. – М : Наука, 2002. – С. 171–175.

8. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация [Электронный ресурс]. – Светлана Григорьевна Тер-Минасова. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Ter/_Index.php

9. Ушакова Т. Н. Структуры языка и организация речевого процесса [Электронный ресурс] / Т. Н. Ушакова // Язык, сознание, культура : [сб. ст.] / [под ред. Н. В. Уфимцевой, Т. Н. Ушаковой]. – М., 2005. – Режим доступа : www.psychol.ras.ru/boiko-school/texts/2005/ushakova_language_structures.pdf

2. Опрацювавши цей список літератури, студент вибирає одну фундаментальну наукову працю, яка найбільш повно розкриває проблемні питання теми, винесеної на самостійне опрацювання, і готує анотацію українською мовою, а також резюме англійською мовою.

Анотація до наукової праці містить вихідні дані, коротку характеристику змісту (стисло розкриваються найважливіші питання і дається оцінка основних наукових результатів) монографії, посібника, статті, рукописного тексту тощо. У кінці анотації називаються категорії читачів, для яких рекомендовано анотовану працю, та подаються ключові слова.

Резюме містить формулювання наукової проблеми аналізованої роботи, її актуальність, мету та наукову новизну одержаних результатів, короткий виклад змісту праці, а також висновки автора резюме і ключові слова.

ПРИКЛАД

Мовна система як результат відображення процесів концептуалізації і категоризації навколишнього світу : [монографія] / [за ред. А. В. Корольової]. – К. : Гілея, 2012. – 200 с.

АНОТАЦІЯ

У науковій праці досліджуються процеси концептуалізації і категоризації явищ навколишньої дійсності, зокрема фрагменти граматичної категоризації у близько- та далекоспоріднених мовах. Різнорівневу організацію мовної системи витлумачено як результат обох процесів, характерних для свідомості та мислення людини, що є суб'єктом членування й упорядкування світу в різних формах, насамперед у концептах і категоріях. Запропоновано нову методику аналізу специфіки етнокультурної свідомості носіїв близько- та далекоспоріднених мов, обстоюється погляд про

необхідність залучення статистичних методів для виявлення генетичної спорідненості мов загалом та германських зокрема.

Для студентів, викладачів і науковців, що працюють у сфері когнітивної компаративістики.

Ключові слова: концептуалізація, категоризація, близько- та далекоспоріднені мови, свідомість, мислення, концепт, категорія, етнокультурна свідомість, генетична спорідненість мов.

RESUME

The monograph presents the researchers' points of view for the ontological and epistemic problems at studying conceptualization and categorization processes of reality phenomena; in particular it gives the separate fragments of grammatical categorization in closely and distantly related languages.

The actuality of the common monograph is determined, firstly, by the necessity to answer the key question of discussion according to the linguistic

knowledge as a whole, concerning to the common/distinctive reality division by the representatives of different linguistic cultures with the help of the segments, quanta, fragments (that make the combination of the objects in the reality according to some classes or categories), secondly, – to comment upon the problems that influence negatively the proper formulation of the comprehensive position in a discussion during the process of its elucidation.

The aim of the collaborative monograph is to determine the regularities in linguistic cognitive and grammatical organization system in the aspect of its interpretation as a result of the reality reflection of the conceptualization and categorization processes.

The scientific novelty of the monograph is explained by the accents to combine the achievements in the sphere of cognitive semantics and comparative linguistics that helped to elucidate traditional grammar questions, which are connected with the identification of the categories status, as locativity, transitivity, objection, deixis, and also to develop new principles to combine the linguistic units in classes, e. g. abbreviation in the Modern Greek language. The scientific novelty is also concerned to the methodological basis of the monograph to attract the psychological and linguistic methods with the linguistic and cultural methods to analyze the linguistic consciousness that widens the horizons of cognitive semantics, comparative and historical linguistics and contrastive and typological linguistics.

New application of statistic methods was studied in the monograph to determine the genetic congeniality degrees of the languages, especially Germanic.

Theoretical and practical results of the collaborative monographic research widen the conceptual and methodological principles of the categorization theory, linguistic nomination, cognitive grammar in the direction of new comprehension of language and consciousness, language and thinking connection. The developed method is to analyze the separate products of different representatives linguistic consciousness of the ethnic cultures, grammatical categories in the closely and distantly related languages may be extrapolated taking into consideration the appropriate modifications to study the categories of other levels in the linguistic systems.

Key words: conceptualization, categorization, closely and distantly related languages, consciousness, thinking, concept, category, ethnic and cultural consciousness, genetic congeniality of the languages.

